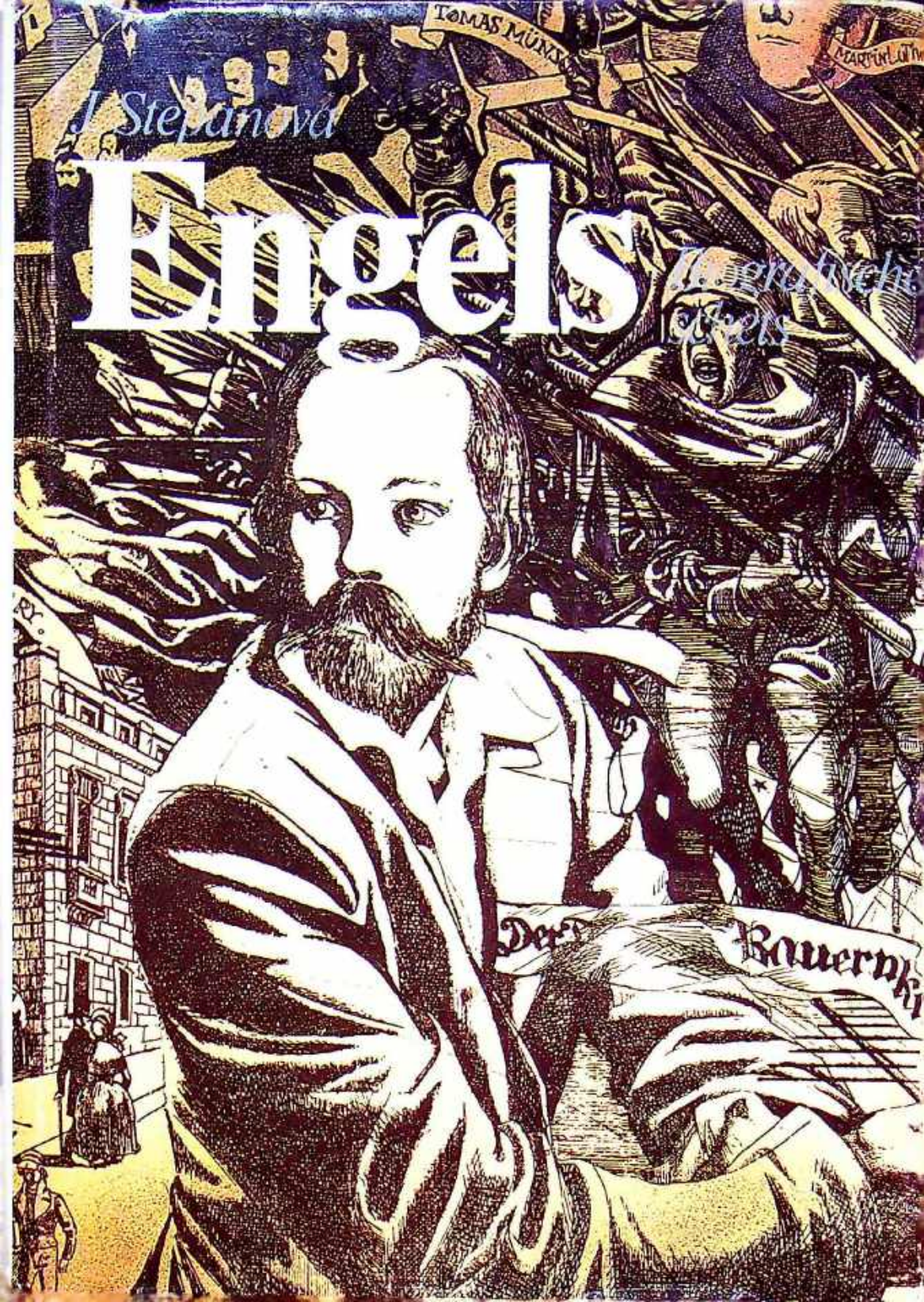

MINISTERIE VAN PROPAGANDA.EU

J. Stepanová

Engels

J. Stepanova

Friedrich Engels

*Biografische
schets*

Uitgeverij PROGRES
Moskou

© Nederlandse vertaling. Uitgeverij Progres 1989
Gedrukt in de USSR

Inhoud

I. Kinder- en jeugdijaren	6
II. Engels als revolutionair democraat. Het begin van zijn politieke activiteit	15
III. De overgang naar het materialisme en het communisme	34
IV. Het verbond met Marx. Uitwerking van de grondslagen van het wetenschappelijk communisme. Begin van de strijd voor de oprichting van een proletarische partij	51
V. De revolutie van 1848—1849	92
VI. Verwerking van de ervaringen van de revolutie	137
VII. De jaren van reactie en een nieuwe bloei van de democratische bewegingen	155
VIII. Tijdens de Ie Internationale en de Parijse Commune	184
IX. De laatste jaren samen met Marx	234
X. De raadgever en leider van de Europese socialisten	249

I

Kinder- en jeugdijaren

↑ oudste

Friedrich Engels werd op 28 november 1820 te Barmen geboren, als zoon van een textielabrikant.

De geboortestreek van Engels — de Rijnprovincie van Pruisen — was in die tijd het meest ontwikkelde industriegebied van Duitsland. De eerste machines en fabrieken verschenen hier al, toen voor de rest van Duitsland pure ambacht, manufactuursystemen en fysiek handwerk nog karakteristiek waren. De Rijnprovincie werd het belangrijkste gebied van Duitsland, van waaruit de zware kapitalistische industrie — ontstaan in Engeland — haar triomftocht begon.

Dat de industrie zich juist in de Rijnprovincie ontwikkelde komt door de aanwezigheid daar van natuurlijke rijkdommen zoals erts en kool. Aan de andere kant bleek de invloed van de Franse Revolutie van de achttiende eeuw hier sterker te zijn dan in de rest van Duitsland: op de linker Rijnsoever — het gebied dat tussen 1795 — 1815 deel uitmaakte van Frankrijk — waren de feodale verhoudingen en het lijfeigenschap afgeschaft en was een progressieve wetgeving ('Code Napoléon') ingevoerd. Door de industrialisatie van

de Rijn-provincie ontwikkelden zich ook de eerste kaders van het industriële proletariaat en werden de tegenstellingen tussen de arbeidersklasse en de burgerij—eigen aan een kapitalistische maatschappij—steeds duidelijker.

Het kapitalistische produktiesysteem bracht nieuwe, kwellende ellende voor de arbeiders met zich mee: nog meer armoede en uitbuiting. De machines gaven de fabrikanten de mogelijkheid om in een tot dan toe ongewone mate gebruik te maken van vrouwen- en kinderarbeid. De concurrentie van de laagbetaalde vrouwen en kinderen verlaagde het loon van de arbeiders. De ontwikkeling van het kapitalisme ging in de Rijn-provincie, zoals overal, gepaard met de verarming van boeren, ambachtslui en de kleine stedelijke burgerij.

De beelden van armoede en ellende die Engels in zijn kindertijd in Wuppertal zag, maakten een diepe indruk op hem en groeven zich voor altijd in zijn geheugen in. In zijn eerste publicatie, 'Brieven uit Wuppertal' (1839)*, geeft de achttienjarige Engels een duidelijke beschrijving van de moeilijke positie van de ambachts- en handwerklieden en vooral van die van de fabrieksarbeiders van Barmen en Elberfeld. De belangrijkste reden voor de armoede en het lijden van de arbeiders was, schrijft Engels, het 'schandalige bestuur van de fabriekseigenaren'.

De invloed van de kapitalistische grootindustrie kwam ook tot uitdrukking in de positie van de ambachts- en handwerklui. Om tegen de concurrentie van de fabrieken op te boksen waren de zelfstandige wevers gedwongen van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat over hun

---

* K. Marx
F. Engels, 'Werke',
Dietz Verlag,
Berlin, Bd. I, S.

weefgetouw gebogen te zitten en moesten ze zich het meest noodzakelijke ontzeggen.

Wuppertal — het 'Manchester van Duitsland' — was in die tijd ook het bolwerk van het piëtisme, de meest onverdraagzame en schijnheilige richting van het protestantisme. 'Mukertal' ('schijnheilig dal'), zo noemt Engels Wuppertal in een van zijn jeugdbrieven. Met de bijbel en alcohol probeerden de vrome Wuppertaalse fabrikanten en ploegbazen het leven van de arbeiders en ambachtslui te 'verfraaien' om ze van de strijd af te leiden en te verzoenen met de bestaande situatie. Schijnheilige predikanten bepaalden in Wuppertal de openbare mening. Op bijeenkomsten van gelovigen werden zogenaamde rechtzaakjes georganiseerd tegen 'kettters'. En een ketter was eenieder die geen religieuze bijeenkomsten bezocht, die romans las of naar concerten ging. De opvoeding op school was in diezelfde sfeer.

Zo was het maatschappelijke milieu, waarin dit ontvankelijke en scherpziende jongetje opgroeide en opgevoed werd.

De huiselijke omstandigheden waren al niet beter. De vader van Friedrich was een conservatief, streng gelovig en despotisch man. Het hele gezin, inclusief de moeder — een intelligente, prachtige en liefhebbende vrouw — had onder hem te lijden. Behalve Friedrich waren er in het gezin nog drie zonen en vier dochters. De zonen traden in het voetspoor van hun vader, terwijl de dochters met mannen uit hun eigen milieu trouwden. Alleen de levensweg van Friedrich liep, zoals de jongste dochter van Marx, Eleanor, later schreef, volkomen anders. 'Friedrich moest in dit gezin wel het lelij-

---

* 'Herinneringen aan K. Marx en F. Engels.' 2e druk, Moskou 1983. Deel 1, blz. 128.

** *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 41, S.526.

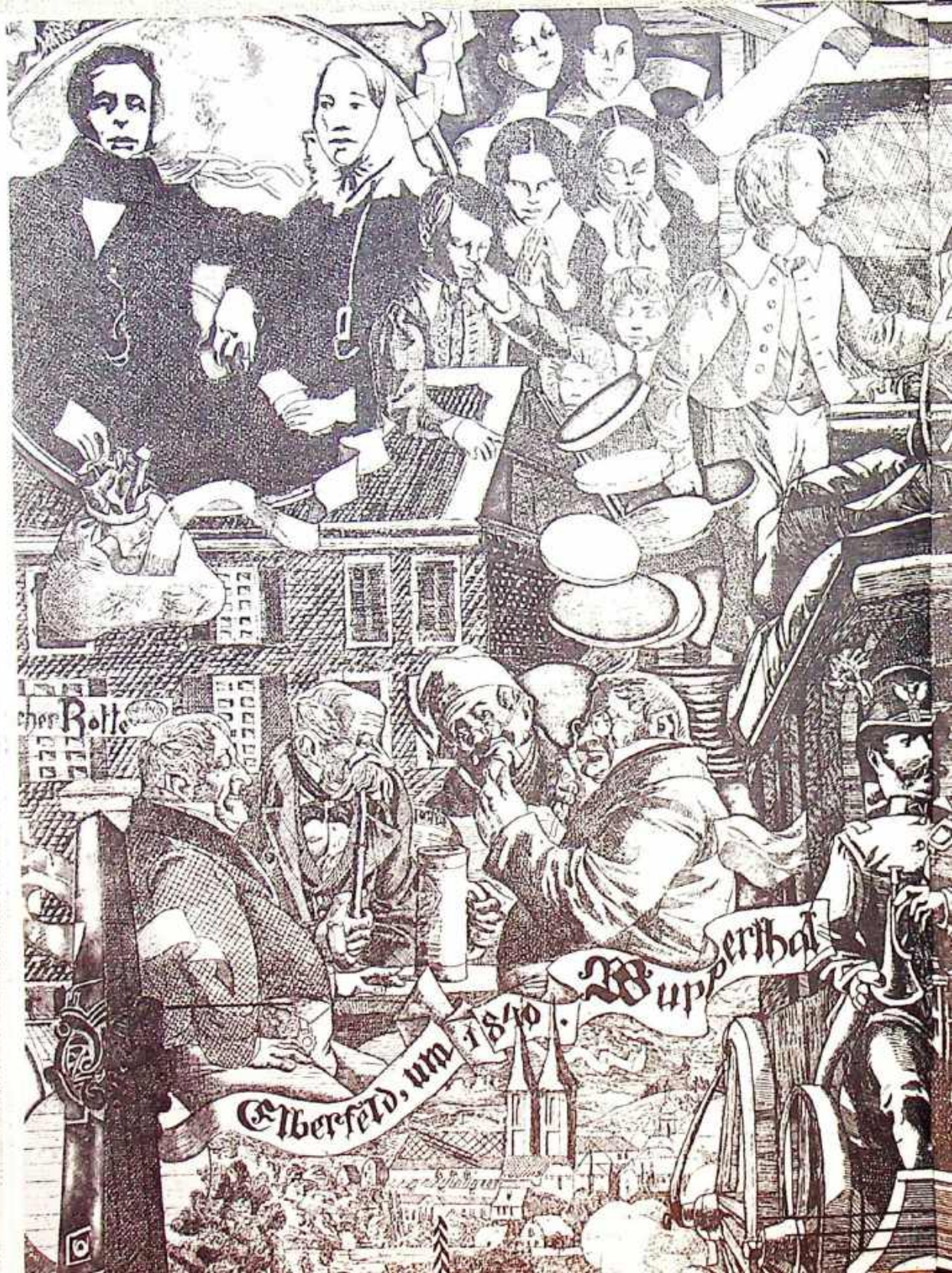
ke eendje lijken' *. Hij was weetgierig en eigenzinnig en gaf al vroeg blijk van een scherp verstand, een zelfstandige denkwijze en een onafhankelijk karakter. Uit een van de bewaard gebleven brieven van zijn vader aan diens vrouw blijkt hoeveel zorg de opvoeding van zijn vijftienjarige zoon hem baarde.

'Uiterlijk is hij, zoals je weet, welopgevoed geworden, maar ondanks eerdere strenge straffen lijkt zelfs angst voor nieuwe straf hem niet tot onvoorwaardelijke gehoorzaamheid te kunnen brengen. Zo vond ik vandaag, tot mijn wanhoop, opnieuw een afschuwelijk boek uit de bibliotheek in zijn bureau: een ridderroman over het leven in de dertiende eeuw... God redde zijn ziel, ik maak me vaak zorgen over dat in wezen toch voortreffelijke jongetje.' **

De getalenteerde jongen gaf op school en op het gymnasium blijk van een ongewoon grote belangstelling voor geschiedenis, literatuur, kunst, muziek en vreemde talen. Hij schreef gedichten en tekende geslaagde karikaturen. Van nature vrolijk en levenslustig, onderscheidde Engels zich door een fysieke taaiheid en beweeglijkheid. Hij hield van paardrijden en schermen en was een uitstekend zwemmer. Deze liefde voor sport behield Engels zijn hele leven.

Ondanks plannen om naar de universiteit te gaan moest Engels, op aandringen van zijn vader, het gymnasium in september 1837 verlaten zonder de laatste klas afgemaakt te hebben. Ook van een verder opleiding moest hij afzien. Zijn vader zag voor zijn eerstgeborene een carrière als handelaar en wilde hem op handelsgebied het vak bijbrengen. Engels werkte eerst een jaar op het kantoor van zijn

cher Bolle

Elberfeld, um 1840.

Wuppertal

Armen

Bremen 1733

vader en werd toen naar een grote handelsfirma in Bremen gestuurd.

Maar de jonge Engels beperkte zich niet tot het werk op het kantoor. Het vooruitzicht handelsman te worden stond hem helemaal niet aan. Tijdens zijn vrije uren was lezen zijn grootste liefhebberij. In die tijd blonk hij al uit door zijn enorme werklust, zijn vermogen zijn tijd nuttig door te brengen en een gevuld leven te leiden.

In Bremen — een grote handelshaven — vond Engels stapels Engelse, Nederlandse, Franse en andere kranten. Ook in Duitsland verboden literatuur kwam in zijn handen. Hij stuurde het door naar vrienden in Barmen. De boeken en kranten hielpen Engels de gaten in zijn kennis te vullen en verbreedden zijn horizon. Het lezen van buitenlandse literatuur zorgde ook voor zijn verbazingwekkende succes bij het leren van talen. In een brief aan zijn zus Maria schrijft hij opgewekt 25 talen te lezen. Soms schrijft hij veeltalige brieven, waarin Duits afgewisseld wordt door Latijn, Oudgrieks, Italiaans, Spaans, Portugees, Frans, Engels, Nederlands en andere talen.

Zijn kennis van vreemde talen gaf Engels de mogelijkheid de gehele rijkdom van de wereldliteratuur te beheersen en een uitstekend kenner van haar te worden.

In Bremen hield Engels zich veel met poëzie bezig. Hij droomde ervan in het voetspoor van de kantoorclerk Ferdinand Freiligrath uit Barmen te treden, die toen al een beroemd dichter was.

Na het saai Wuppertal genoot Engels van de theaters en concerten. Hij was dol op zang en muziek en vooral op de symfoniën van Beet-

hoven, waarvan de derde ('Eroïca') en de vijfde zijn favorieten waren. Net als vroeger vond hij tijd voor sport: zwemmen, schermen en paardrijden.

En in Bremen, net als in Wuppertal, zag de jonge Engels de levensomstandigheden van het volk en voelde hij diep mee met de nood van de arbeiders, die niets hadden, maar 'het beste vertegenwoordigden wat een koning in zijn koninkrijk kan hebben'. *

Zijn observaties van de levensomstandigheid van het volk en zijn humanisme versterkten zijn al vroeg gewekte kritische houding ten opzichte van het wereldje waarin hij geboren was en ten opzichte van de visies en vooroordelen van dat scharrelaars-paapse milieu waarin hij opgroeide.

De vader van Friedrich maakte zich zorgen over de geestelijke ontwikkeling van zijn zoon en liet hem uit voorzorg bij een Bremense dominee wonen. Maar juist onder het dak van deze predikantenwoning had Friedrich zijn ernstige twijfels over het geloof en besloot hij het geloof van zijn voorouders de rug toe te keren.

In brieven aan zijn schoolvrienden — de broers Wilhelm en Friedrich Gräber — gaf hij een scherp beeld van de diepe innerlijke strijd die hij toen voerde. Toen hij tot de conclusie gekomen was dat de bijbel onoplosbare tegenstrijdigheden bevat en dat wetenschap en religie niet in overeenstemming te brengen zijn, brak Engels met de tradities en de wereldvisie van zijn familie en vrienden.

'...Ik weet,' schreef hij F. Gräber op 15 juni 1839, 'dat ik me hiermee enorme problemen op de hals haal, maar mijn overtuiging is zo

---

* *Marx/Engels, 'Werke', Bd. 41, S.97.*

sterk dat ik me er, hoe ik het ook probeerde, niet los van kan maken. Als het erom gaat de vrijheid van het verstand te verdedigen, protesteer ik tegen elke vorm van dwang.*

Een sterke wilskracht, een geestelijk vermogen en diepe principes zijn trekken die duidelijk aan het licht komen in de brieven van de jonge Engels aan zijn vrienden.

In zijn geleidelijke overwinning op de religie speelde het boek van David Strauss 'Het leven van Jezus' ('das Leben Jesu') een belangrijke rol. In dit werk, dat in 1835/36 uitkwam, bewees de auteur dat het Evangelie een legende, een mythe, het produkt van de eerste christelijke gemeenschappen was. In een brief aan W. Gräber van 8 oktober 1839 schreef Engels dat hij een 'enthousiast Straussiaan' was geworden en dat het geloof hem, onder invloed van Strauss, zo 'lek als een spons' leek.

Engels ging zich steeds meer met sociale en politieke vraagstukken bezighouden. De maatschappelijke en politieke omstandigheden, die aan de vooravond van de revolutie in Duitsland in dit land en in de aangrenzende landen heersten, waren een rijke voedingsbodem voor zijn observaties en gedachten. Het had een enorme invloed op de vorming van de ideeën van de jonge Engels.

---

* Marx/Engels,
'Werke', Bd. 4,
S.406.

↑
141?

II

Het begin van zijn politieke activiteit. Engels als revolutionair democraat

De jeugd van Engels, met de vorming van zijn wereldvisie en zijn politieke ideeën, viel samen met een verscherping van de klassenstrijd in een reeks Westeuropese landen. Het keerpunt was de juli-revolutie van 1830 in Frankrijk. Het enige directe, praktische resultaat voor Frankrijk was slechts de vervanging van een half-feodale monarchie door een monarchie van belangrijke financiers, beursmannen. Toch weerklonk de donder van deze revolutie door heel Europa. In navolging van deze revolutie braken in België, Polen, Italië en Spanje revolutionaire opstanden uit. In Frankrijk, waar de arbeiders een beslissende rol gespeeld hadden op de barricades tijdens de burgerlijke revolutie van 1830, vonden vervolgens de eerste zelfstandige klassenslagen plaats, zoals de opstand van de wevers van Lyon in 1831 en 1834. Ook in Engeland verscherpte de klassenstrijd zich. In 1832 kreeg de industriële burgerij daar toegang tot de macht als gevolg van parlementaire hervormingen. De tegenstellingen tussen proletariaat en burgerij werden hierdoor nog sterker. De arbeiders hadden actief deelgenomen aan de strijd voor parlementaire hervormingen en de politieke eisen van

... dat ze
... van een
... (charisme).
... riep
... en poli-
... op.
... ge-
... zich
... van
... klein
... afweer
... maar
... door de
... gevoel
... begin
... door
... burgerij
... die in de
... sterk
... De
... partij
... filosofie
... nog heb-
... van de
... van

schouwde,
hun ontwikke-
lectische met-
vend in ver-
wijze, well-
onverand-
van de d-
de inne-
van de
der te
lag,
M
en
lu
zi
s

...methode van denke
...gelijking met de metafysica
...de wereld als iets onbeweeglijk
...erlijks en eeuwigs zag. Met behulp
...alectische methode probeerde Hegel
...natuur en de maatschappij, en de strijd
...genstellingen die hieraan ten grondslag
...bloot te leggen.

...aar ondanks zijn encyclopedische kennis
...te het Hegel niet om het probleem dat hij
...ch gesteld had, op te lossen. Zijn filosofisch
...ysteem had namelijk een fundamentele fout:
Hegel was idealist en zijn dialectiek was idea-
listisch. Hij meende dat aan de basis van de
ontwikkeling van de natuur en de maatschap-
pij, de ontwikkeling van de geest,—van de
'absolute idee', die nog ergens bestond vóór
het ontstaan van de wereld—lag. De 'absolu-
te idee' van Hegel, optredende als schepper
van de natuur en de menselijke maatschappij,
is immers niets anders dan het geloof in God
in een filosofisch jasje gestoken. Het statige ge-
bouw van Hegels filosofie rust dus op een
wankel fundament: het fantasie-geloof in
God.

Uitgaande van zijn idealistische wereldbe-
schouwing verving Hegel de werkelijke ont-
wikkeling in de natuur en maatschappij door
de 'zelfontwikkeling van gedachten', waar-
door hij alles op zijn kop zette en de werkelijke
band tussen de verschijnselen verdraaide. Er
bestond in de hegeliaanse filosofie een tegen-

Zell
Friedrich Ely
1852

...de ?
...inger van
... bij alle

de burgerij ondersteund, maar zagen dat ze verraden waren en sloegen de weg van een zelfstandige arbeidersbeweging in (chartisme).

Het bericht van de Franse juli-revolutie riep ook in het economisch achtergebleven en politiek verbrokkelde Duitsland volksonlusten op. De Duitse regering was even van haar stuk gebracht, maar herstelde zich snel en zette zich met dubbele woede aan het neerdrukken van elke vorm van politiek ongenoegen, hoe klein dan ook. Het leek alsof er in Duitsland alweer gauw de rust van een kerkhof heerste, maar dat was maar schijn. Zelfs vervolging door de politie kon geen eind maken aan het gevoel van diep ongenoegen dat in het land heerste. De tweede helft van de jaren '30 en het begin van de jaren '40 worden gekarakteriseerd door een verlevendiging van het maatschappelijk leven en het ontstaan van allerlei oppositionele groeperingen en stromingen onder de burgerij en de intelligentsia. Deze oppositie, die in de progressieve Rijn-provincie bijzonder sterk was, was gericht tegen de Pruisische autocratische monarchie, tegen de landheren die het lijfeigenschap aanhingen en tegen de willekeur van de politie die al wat leefde verstikte. De oppositionele elementen, die nog niet besloten hadden de politieke arena als politieke partij te betreden, stichtten literaire en filosofische groeperingen. Ze verhulden hun, nog bedeesde, kritiek in artistieke en filosofische werken.

Tot deze oppositie behoorde ook de linker-vleugel van de hegeliaanse school, de zogenaamde jong- of linkshegelianen.

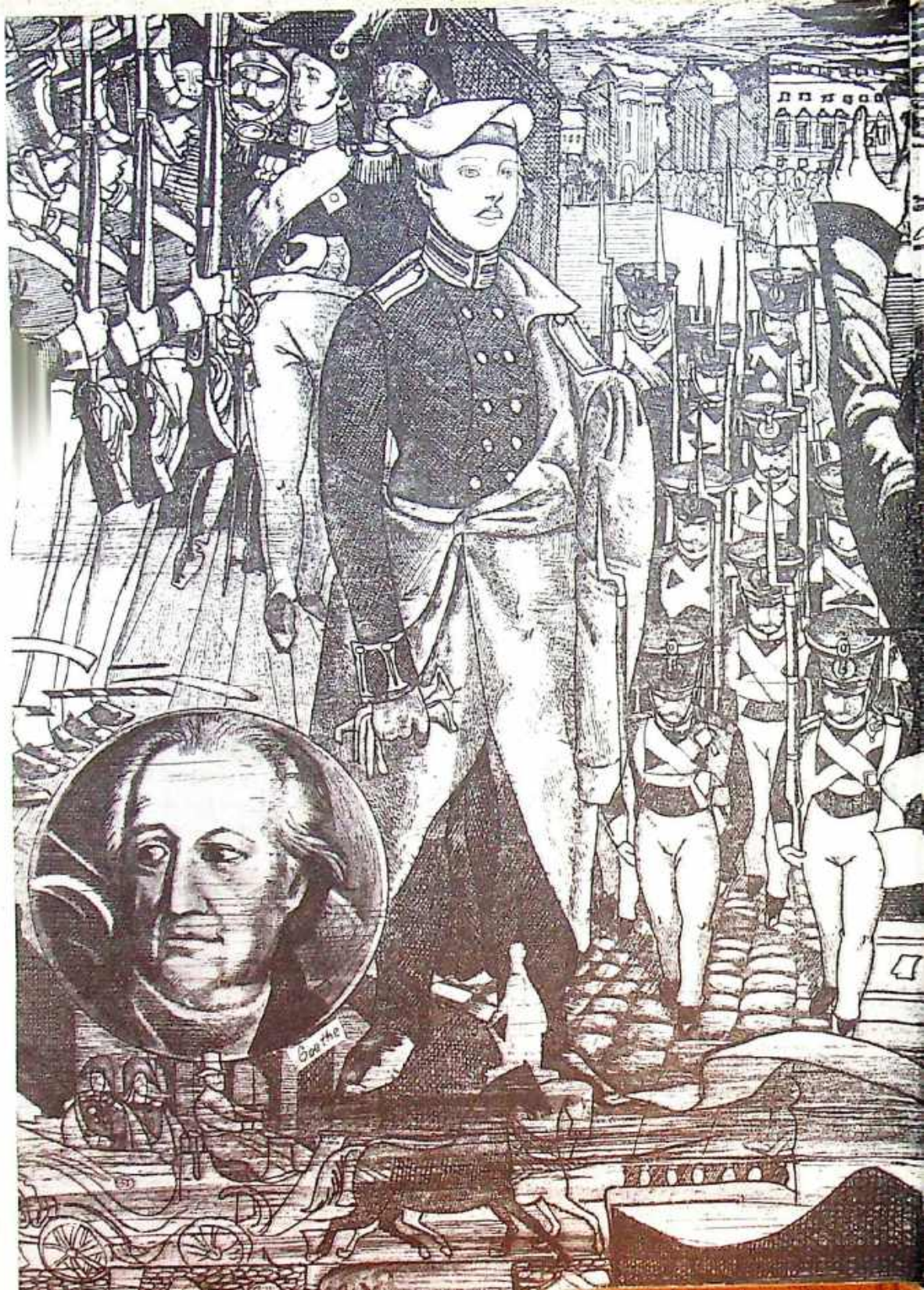
De geweldige verdienste van Hegel — de meest vooraanstaande vertegenwoordiger van de Duitse klassieke filosofie — is dat hij alle

verschijnselen in de wereld dialectisch aanschouwde, zowel wat betreft hun ontstaan, hun ontwikkeling als hun verdwijnen. De dialectische methode van denken was vooruitstrevend in vergelijking met de metafysische denkwijze, welke de wereld als iets onbeweeglijks, onveranderlijks en eeuwigs zag. Met behulp van de dialectische methode probeerde Hegel de innerlijke wetmatigheid in de ontwikkeling van de natuur en de maatschappij, en de strijd der tegenstellingen die hieraan ten grondslag lag, bloot te leggen.

Maar ondanks zijn encyclopedische kennis en de vooruitstrevendheid van zijn methode, lukte het Hegel niet om het probleem dat hij zich gesteld had, op te lossen. Zijn filosofisch systeem had namelijk een fundamentele fout: Hegel was idealist en zijn dialectiek was idealistisch. Hij meende dat aan de basis van de ontwikkeling van de natuur en de maatschappij, de ontwikkeling van de geest,—van de 'absolute idee', die nog ergens bestond vóór het ontstaan van de wereld—lag. De 'absolute idee' van Hegel, optredende als schepper van de natuur en de menselijke maatschappij, is immers niets anders dan het geloof in God in een filosofisch jasje gestoken. Het statige gebouw van Hegels filosofie rust dus op een wankel fundament: het fantasie-geloof in God.

Uitgaande van zijn idealistische wereldbeschouwing verving Hegel de werkelijke ontwikkeling in de natuur en maatschappij door de 'zelfontwikkeling van gedachten', waardoor hij alles op zijn kop zette en de werkelijke band tussen de verschijnselen verdraaide. Er bestond in de hegeliaanse filosofie een tegen-

F.W. Senellong

stelling tussen haar progressieve methode en haar conservatieve systeem. Door zijn eigen filosofische systeem als het toppunt van menselijke kennis te zien gaf hij haar een metafysisch en dogmatisch karakter. Hegel verraadde zijn dialectiek ten gunste van dit systeem en zijn even conservatieve opvattingen. Hij richtte haar slechts tot het verleden en niet tot het heden, noch tot de toekomst. Zo zag hij, ondanks zijn dialectische methode, in de standmonarchie, toegezegd door de Pruisische koning Friedrich Wilhelm III aan zijn onderdanen, de 'bekroning' van de menselijke geschiedenis, de ideale staat die noch aan ontwikkeling, noch aan vernietiging onderhevig is.

Hegels leerlingen, bij wie zich de invloed van de Franse Revolutie van 1830, de verlevendiging van het maatschappelijke leven en de toename van politieke en maatschappelijke tegenstellingen in Duitsland, deden voelen, kwamen tot heel andere conclusies. Want als alles verandert, als al het bestaande vroeg of laat tot ondergang gedoemd is en zijn plaats aan iets nieuws moet afstaan, moet je wel tot de conclusie komen dat er ook aan de Pruisische monarchie, de heerschappij van de landheren-slavenhouders en aan de willekeur van de politie een eind moet komen. De jong-hegelianen kwamen tot radicale politieke conclusies. En omdat politiek in het toenmalige Duitsland 'verboden gebied' was, richtten de jong-hegelianen hun kritiek op de godsdienst, een van de fundamenteën van de Pruisische monarchie.

Het begin hiervan vormde het boek van Strauss, 'Het leven van Jezus', dat voor Engels de aanleiding was om zich met Hegels filosofie

Schelling
 und die
 Offenbarung

liche Friedrich Wilhelm
 universität zu Berlin

te gaan bezighouden. 'Dank zij Strauss,' schreef hij op 21 januari 1840 aan Friedrich Gräber, 'bevind ik me nu op het rechte pad naar de hegeliaanse filosofie.'* Hij schreef dat hij elke avond vol interesse de 'Filosofie van de geschiedenis' van Hegel bestudeerde.

Maar hij kon, zoals Engels zelf aan Gräber schreef, geen 'overtuigd hegeliaan' worden. Noch de leer van Hegel, nog de ideeën van diens linkse volgelingen konden hem voor 100% bevredigen: ze sloten zich teveel op in filosofische en religieuze vraagstukken en stonden ver van het leven, de praktijk en de politiek. Deze tekortkoming werd echter aangevuld door het werk van Ludwig Börne, de 'grootse strijder voor vrijheid en recht', zoals Engels hem enthousiast karakteriseerde.

Ludwig Börne was een Duits criticus en publicist en een last voor al die geleerden, dieernaar streefden zich in hogere sferen van de werkelijkheid af te keren met hun 'zuivere theorie'. Hij vond dat een schrijver, dichter, geleerde, of wie dan ook vóór alles een burger moest zijn. Hij zag zijn pen als een wapen in de politieke strijd. Hij zag het als zijn plicht om het Duitse volk, slapend onder de hoede van zijn kindermeisjes ofwel politie-agenten, te wekken. De vlammende oproepen tot vrijheid waarmee de schrijver-emigrant zich tot het Duitse volk, en in het bijzonder tot diens jeugd, richtte en de vurige strijd die Börne tegen het Duitse chauvinisme en het kosmopolitisme voerde, vonden een even warme weerklank in het hart van de jonge Engels.

Hegel en Börne vullen elkaar als het ware aan, zo schreef hij. Als Hegel de man van de abstracte filosofische wetenschap, de man van

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 41,
S.439.

het denken is, dan is Börne de man van de praktijk, die als geen ander het belang van de zaak onder woorden kan brengen. En Engels onderstreepte de noodzaak van eenheid en wisselwerking tussen wetenschap en werkelijkheid, filosofie en politiek, tussen denken en doen.

De brieven van Engels aan zijn vrienden en zijn eerste literaire pogingen getuigen van zijn politieke activiteit en revolutionaire stemming.

Op de negende verjaardag van de juni-revolutie schreef Engels een gedicht waarin hij de Duitse monarchen eraan herinnerde dat

...de storm woei uit Frankrijk naar ons over en
 schudde de massa op,
 En de troon wankelt, als een schip in de storm,
 de staat schudt in Uw hand... *

Engels droomde van het moment dat 'de oude wereld in een ruïne zal veranderen', hij streefde naar 'de kroon van het leven, een heldendaad'. De held van het Duitse volksepos, Siegfried en de Zwitserse onafhankelijkheidsstrijder Wilhelm Tell inspireerden hem, hoewel heldenverering hem vreemd was. In een fragment dat bewaard is gebleven van het libretto voor een opera over de leider van de antifeodale strijd in Rome (midden veertiende eeuw), over de republikein, de 'volkstribuun' Cola di Rienzi, bracht Engels de gedachte naar voren dat de held, na het vertrouwen en de steun van massa verloren te hebben, zichzelf en zijn zaak naar de ondergang helpt.

Sommige gedichten en artikelen van Engels zijn gepubliceerd in het Hamburgse tijdschrift 'Telegraph für Deutschland' (Telegraaf voor

---

* Marx/Engels,
 'Werke', Bd. 41,
 S.414.

Duitsland), het orgaan van de radicale literaire groep 'Jong Duitsland', die onder invloed stond van de grote Duitse dichter Heinrich Heine en van Börne. Hoewel ze ideologisch nog groen en politiek vaag waren, werd Engels aangetrokken door hun streven om literatuur dichterbij het maatschappelijke leven te brengen en haar in de politieke strijd te betrekken. Maar dit belette hem niet om met de nodige kritiek tegenover de dichters van 'Jong Duitsland' te staan. Engels zei ironisch dat de vertegenwoordigers van deze groep graag optraden met de rimpel van 'Weltschmerz' op het gezicht en dat hun werken doorspekt waren met pessimisme en een lijdende toon. Dergelijke stemmingen waren Engels volkomen vreemd. Hij verloor de moed niet, verheugde zich over de komende strijd en was overtuigd van de overwinning.

Engels zat ermee dat hij zijn gedachten niet in een onberispelijke poëtische vorm kon omzetten. Geleidelijk verving hij de 'lier' van de dichter door de pen van de schrijver.

Zijn eerste artikel — 'Brieven uit Wuppertal' —, anoniem in 'Telegraph für Deutschland' gepubliceerd, riep al een storm van verontwaardiging op in dat schijnheilige milieu van uitbuiters dat door Engels ontmaskerd werd. Sommige Wuppertalers dachten dat Freiligrath de auteur van deze brieven was, anderen dachten dat het Gutzkow, redacteur van 'Telegraph für Deutschland' was. Maar het kwam bij geen mens op om de auteur, die de mierenhoop van Wuppertal zo in beroering bracht, in een achtenswaardig Barmen's fabrikantengezin te zoeken. Toen Engels zijn vrienden vertelde dat hij de auteur was, vroeg

hij hen tegelijkertijd dit voor zich te houden want 'anders kom ik in vreselijke moeilijkheden'.

In zijn artikelen, die eerst anoniem en daarna meestal onder het pseudoniem Friedrich Oswald geplubliceerd werden, en in zijn brieven aan vrienden, komt Engels naar voren als een hartstochtelijk revolutionair democraat. Er spreekt een dodelijke haat tegen de monarchie, een diep medelijden met het onderdrukte volk en een sterk revolutionair temperament uit. 'Geen tijd was rijker aan misdaden van koningen, dan de jaren 1816—1830,' schreef Engels aan een vriend, 'bijna elke vorst die toen regeerde verdiende de doodstraf.' Met diepe haat en verachting gaf hij een omschrijving van de Pruisische koning Friedrich Wilhelm III. '...de vuilste en gemeenste, door God vervloekte koning...' riep Engels uit, terwijl hij zijn brief afsloot met de opmerking: '...Ach, ik zou je interessante verhalen kunnen vertellen over de liefde van heersers voor hun onderdanen. Ik verwacht pas iets goeds van heersers als hun hoofd tolt van de klappen die ze van het volk hebben gekregen en de ruiten van hun paleizen vernield zijn door de keien van de revolutie.' *

Engels kan zijn politieke denkbeelden natuurlijk niet zo openlijk in de pers uiten. Toch trad hij ook in zijn artikelen op tegen de monarchie, de standenmaatschappij, de privileges voor de adel en de willekeur van grootgrondbezitters en ambtenaren.

Hij maakte de doorluchtige digitarissen die zo pronkten met hun stamboom belachelijk: '...Van top tot teen, en in elke druppel bloed baronnen,—de vrucht van 64 gelijkwaardige

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 41,
S.443-444.

huwelijken, in elke blik—een uitdaging!’ * Hij onderwierp het feodale grondbezit aan scherpe kritiek en voorzag dat de woede van het landloze volk zich vroeg of laat op de vertegenwoordigers van de adelstand zou richten, en op de monarchie die immers op haar steunde. In plaats van deze standenmaatschappij met adellijke privileges eiste Engels: ‘...geen enkele stand, alleen maar een grote, eensgezinde rechtsgelijke natie van burgers!’ *

Hij schreef in zijn artikelen dat in Duitsland burgerlijke democratische hervormingen en vóór alles een vereniging van het economisch en politiek verbrokkelde land, dat toendertijd uit 34 staten en 4 vrijstaten bestond, noodzakelijk waren. ‘Zolang ons vaderland verbrokkelde blijft,’ schreef Engels, ‘zullen wij politiek een nul blijven en een maatschappelijk leven, een volledige constitutie, vrijheid van pers en al onze andere eisen zullen slechts mooie wensen blijven die het niet vergund zijn om werkelijkheid te worden.’ **

Engels dreef ook de spot met de ‘teutonistiek’ of wel germanomanie, het streven om Duitsers als het ‘uitverkoren volk’ te zien, waarbij men al wat andere volkeren bereikt hadden maar even over het hoofd zag. Tegelijkertijd verwierp hij ook het andere uiterste: kosmopolitisme en nationaal nihilisme.

Dit waren de politieke ideeën die Engels in zijn brieven en artikelen, geschreven in zijn Bremense tijd, ontwikkelde. Deze denkbeelden vergrootten de kloof tussen Engels en zijn oude schoolvrienden. In hun afschuw voor zijn politieke ideeën probeerden ze Engels ‘tot rede te brengen’, maar zij kregen slechts een scherpe en spottende uitbrander terug. ‘Het is

---

* *Marx/Engels*,
‘Werke’, Bd. 41,
S.46.

* *Marx/Engels*,
‘Werke’, Bd. 41,
S.46.

** *Marx/Engels*,
‘Werke’, Bd. 41,
S.131.

toch niet aan jou, politieke slaapmuts,' schreef Engels aan W. Gräber op 20 november 1840, 'om mijn politieke overtuigingen te bekritisieren. Als je jou in je dorpsparochie met rust zult laten — en dat is toch jouw hoogste doel — en je elke avond laat wandelen met de vrouw van de dominee en een paar jonge geestelijken-in-de-dop zodat geen enkel onheil jou kan raken, dan zul jij volmaakt gelukkig zijn en die enge Engels met zijn gepraat tegen de bestaande orde snel vergeten. Held!' *

Dit was een van zijn laatste brieven aan een schoolkameraad. Na een verblijf van meer dan twee jaar in Bremen voelde hij wel dat de kloof tussen hem en zijn vrienden te groot was geworden. Engels legde in deze jaren een lange weg af, gevuld met innerlijke strijd, van de traditionele, religieuze opvattingen die vanaf zijn jeugd ingeprent kreeg tot de leer van Hegel en de revolutionaire interpretatie van deze leer, van het vage ongenoegen met zijn omgeving tot zijn burgerlijk democratische opvattingen.

Een brede horizon, een revolutionair temperament, een diep meevoelen met het lijden van de arbeidersmassa en een strijdbaar humanisme: het zijn deze eigenschappen die de jonge Engels hoog boven zijn omgeving deden uitsteken.

* * *

In de lente van 1841 keerde Engels terug in Wuppertal, om kort daarna naar Berlijn te vertrekken om zijn dienstplicht te vervullen. In deze hoofdstad van Pruisen, die saaie, banale stad, was één plekje waar de levendige discussies nog niet verstomd waren en waar de

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 41,
S.465.

ideeënstrijd borrelde: de Berlijnse universiteit. Engels was van plan zich bij deze strijd aan te sluiten en tegelijk zijn opleiding te voltooien.

Maar eerst maakte Engels een reis door Zwitserland en Noord-Italië. Hij beleefde hier een liefde die treurig afliep. Te midden van de pracht van het Alpen-landschap schreef Engels in zijn reisdagboek: '...Ik stond hier... met een hart dat een maand geleden nog vervuld was van eindeloos geluk en nu leeg en gebroken lijkt. En welk verdriet heeft het meeste recht zich in het aangezicht van een dergelijk natuurschoon uit te storten, dan het edelste en hoogste van alle persoonlijke kwellingen: liefdesverdriet?' *

In de herfst van 1841 ging Engels naar Berlijn en ging vrijwillig bij de artillerie, waar hij kennis maakte met alle 'genoegens' van het Pruisische militaire gedril. Hij bracht het al gauw tot korporaal. Hij hield zich met het krijgswezen bezig omdat hij dacht dat het hem wel eens van pas zou kunnen komen. Later werd de militaire wetenschap een van zijn hoofdbezigheden.

In zijn vrije tijd ging Engels als toehoorder naar de universiteit van Berlijn, waar hij vooral de filosofiecolleges volgde. Engels kwam in het kringetje van de jong-hegelianen, waar onder andere de broers Bruno en Edgar Bauer, Max Stirner en Karl Köppen deel van uitmaakten. Karl Marx was voor de komst van Engels vertrokken; kort daarvoor draaide hij nog mee in dezelfde kring, waar hij opviel door zijn onbetwistbare verstandelijke superioriteit en zijn sterke temperament.

Hoewel Marx Berlijn in het voorjaar van 1841 had verlaten hoorde Engels veel over

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 41,
S.155.

hem van zijn nieuwe kennissen. Een jaar later, in het voorjaar van 1842, werd Marx medewerker van de 'Rheinische Zeitung' en nog in datzelfde jaar, in oktober, werd hij daar redacteur, Engels publiceerde een deel van zijn artikelen in deze krant.

Na zijn aankomst in Berlijn nam Engels al gauw deel aan de filosofische twisten die in die tijd door de jong-hegelianen gevoerd werden. In december 1841 publiceerde hij onder het pseudoniem Friedrich Oswald in de 'Telegraph für Deutschland' het artikel 'Schelling over Hegel'. In de lente van 1842 kwam zijn anonieme brochure uit met de titel 'Schelling en de openbaring', gauw gevolgd door een tweede, eveneens anonieme: 'Schelling, een filosoof in Christus, of de verandering van wereldlijke in goddelijke wijsheid'. Al deze werken zijn een scherpe kritiek op de reactionaire, idealistische ideeën van Schelling.

De ondertitel van de brochure 'Schelling en de openbaring'—'Kritiek op de nieuwste aanslag van de reactie op de vrije filosofie'—verklaart waarom Engels de strijd aanging met deze bekende Duitse filosoof. De Pruisische regering, die vroeger de filosofie van Hegel als de koninklijke Pruisische staatsfilosofie zag, was nu verontrust door de radicale conclusies die de jong-hegelianen uit die filosofie trokken. De regering van Pruisen vond dat de religie en de kerk haar belangrijkste pijler waren en zij kon het niet verdragen dat de Berlijnse en, in navolging van haar, ook andere universiteiten, het centrum van religieuze en politieke vrijdenkerij werden. Men ging dus consequent de filosofie van Hegel van het universitaire leerplan afvoeren. Aan de universi-

*Schelling was
de oprichter van
Hegel*

teit van Berlijn werd Schelling benoemd om, zoals Engels zei, zijn filosofische systeem te gebruiken voor 'de behoeften van de koning van Pruisen'.

De eerbiedwaardige professor had er geen idee van dat hij aan een bescheiden vrijwilliger en toehoorder, die in collegezalen verloren ging tussen de vele studenten, een sterke tegenstander zou hebben.

Door zijn aantekeningen met die van twee medetoehoorders te vergelijken ging Engels aan de slag. Met de hartstocht die hem zo eigen was en met een jeugdige overmoed ging de jonge student-soldaat-filosoof de strijd aan met een voornaam geleerde. '...Enige hartstocht is een krijger eigen,' schreef Engels, 'als hij gevoelloos zijn zwaard trekt zal hij zelden diep bij de zaak waarvoor hij strijdt betrokken zijn'. *

Schelling's pogingen om religie met wetenschap en geloof met kennis te verzoenen onderwierp Engels aan een genadeloze kritiek.

Terwijl Schelling erop gericht was de filosofie van Hegel met de grond gelijk te maken, verdedigde Engels het progressieve van diens filosofie. Tegelijkertijd ontdekte hij de inconsequentie van Hegel, de diepe tegenstelling tussen methode en systeem, zijn 'onrustige dialectiek' en zijn conservatieve politieke conclusies.

Met zijn kritiek op de reactionaire, mystieke filosofie van Schelling 'bekeerde' Engels zich als eerste van de jong-hegelianen tot het atheïsme. 'Alle basisprincipes van het Christendom, en eigenlijk van alles wat tot nog toe godsdienst genoemd werd, is ingestort onder de medogenloze kritiek van het verstand...' **.

---

* *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 41, S. 68.

** *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 41, S. 177.

Engels wijst hierbij steeds op het boek 'Het wezen van het Christendom' ('Das Wesen des Christenthums') van L. Feuerbach, uit 1841, dat met haar materialistische kritiek een grote invloed op hem had. In tegenstelling tot Hegel beweerde Feuerbach dat er geen 'absoluut idee' of 'absolute geest' bestaat. De natuur is oorspronkelijk en god schiep niet de mens, maar de mens god, naar zijn beeld en gelijkenis.

In de werken van Engels tegen Schelling is—hoewel ze nog voornamelijk vanuit een idealistisch oogpunt geschreven zijn—al een overgang van het idealisme naar het materialisme voelbaar. Ook door hun strijdlustige revolutionaire geest en politiek effectieve karakter onderscheidden ze zich van de werken van andere jong-hegelianen. Engels begreep uitstekend dat het niet alleen een zuiver filosofische twist was die hij met Schelling voerde. Het was ook een strijd tegen de reactie, zo typerend voor de Pruisische monarchie. Zijn artikelen die aan filosofische problemen gewijd zijn, zijn doordrongen van een diepe overtuiging in een overwinning van de komende revolutie. De jonge Engels begroette haar als het ware al in de brochure 'Schelling en de openbaring' met de strijdkreet: 'We zullen strijden en jouw bloed doen vloeien, we zullen de vijand onverschrokken in zijn wrede ogen kijken en tot het bittere eind vechten! Zien jullie onze vlaggen dan niet wapperen op de toppen der bergen? En de zwaarden van onze kameraden schitteren, terwijl de pluimen op hun helmen wuiven? Hun troepen komen van alle kanten, zij haasten zich uit de dalen en dalen de bergen af naar ons, met liederen en hoorn-

geschal. De beslissende dag, de dag van de strijd der volkeren nadert, en wij zullen overwinnen.' *

Slechts zeer weinigen wisten dat de werken die de filosoof van aanzien, Schelling, aan een vernietigende kritiek blootstelden, niet van de een of andere 'geleerde man' waren, maar van de vrijwilliger Friedrich, voorheen klerk te Bremen.

Arnold Ruge, redacteur van de 'Deutsche Jahrbücher', liet zich in zijn tijdschrift enthousiast uit over 'Schelling en de openbaring' en richtte zich tot de auteur met het verzoek wat meer werk naar zijn krant te sturen. Overtuigd dat de auteur wel een geleerde-filosoof moest zijn, noemde Ruge hem 'doctor'. In zijn antwoordbrief corrigeerde Engels hem: 'Overigens ben ik absoluut geen doctor en ik zal er ook nooit een worden. Ik ben gewoon koopman en artillerist van het Pruisische koninkrijk. Verlos me daarom alstublieft van een dergelijke titel.' **

In diezelfde brief meldde Engels dat hij een kritische analyse zou sturen over een lezing van A. Jung over de moderne Duitse literatuur. Engels bekritiseerde hierin fel de vertegenwoordigers van 'Jong Duitsland' omdat ze politiek onvoldoende actief waren, geen principes hadden, hun ideologie in hun literaire werken verloren en stompzinnig kibbelden.

De definitieve breuk met 'Jong Duitsland' sloot wederom een ontwikkelingsfase van de jonge Engels af.

In een volgende brief van Engels aan Ruge (die van groot biografisch belang is) deelde Engels mee dat hij besloten had zich een tijdlang helemaal niet met schrijven bezig te hou-

---

* *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 41, S. 226.

** *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 27, S. 363.

den en motiveerde dat als volgt: 'Ik ben jong en in de filosofie een autodidact. Ik heb genoeg kennis om zelf een bepaalde mening te vormen en deze, indien nodig, weer los te laten, maar onvoldoende kennis om dat echt goed te doen. Men zal met opmerkingen komen als dat ik de "filosofische handelsreiziger" ben en geen recht heb op gefilosofeer zonder mijn doctorsdiploma... Tot nu toe leidde mijn literaire activiteit, subjectief gezien, slechts tot probeersels. Het resultaat moest mij laten zien of mijn aangeboren talenten een vruchtbare bijdrage konden leveren aan de vooruitgang en ik er levendig mee kon deelnemen aan de moderne beweging. Ik kan tevreden zijn met het resultaat en acht het nu mijn plicht de weg der wetenschappelijke bezigheden te volgen. Ik zal deze nu met meer genoegen volgen en me ook dat eigen maken, wat de mens niet vanaf de geboorte meegegeven is.'

Uit deze woorden blijkt wel dat Engels zichzelf wat betreft zijn literaire en politieke bezigheden hoge eisen stelde en een groot doel voor ogen had.

Op 8 oktober 1842 zat zijn dienstplicht erop. Terug in Barmen stelde zijn vader hem voor naar Engeland te gaan, voor praktijkervaring. Zijn vader was daar mede-eigenaar van de katoenspinnerij 'Ermen en Engels' in Manchester.

Waarschijnlijk wilde hij niet alleen de kwalificatie van zijn zoon verhogen, maar hem ook uit de verhitte ideologische strijd halen, die in het pre-revolutionaire Duitsland woedde. Al had Engels dan nog nooit onder zijn eigen naam gepubliceerd, zijn revolutionair-democratische ideeën waren waarschijnlijk geen ge-

heim voor zijn familie. Of Engels tegen de plannen van zijn vader was is niet bekend, maar het is zeer wel mogelijk dat ze juist op zijn eigen wensen aansloten. Hoe het ook zij, zijn verblijf in Engeland was zeer belangrijk voor de jonge Engels, het was het keerpunt in zijn ideologische ontwikkeling.

33

**Engels
als revolutionair
democraat.
Het begin van zijn
politieke activiteit**

III

De overgang naar het materialisme en het communisme.

Op een mistige dag in november 1842 kwam Friedrich Engels in Londen aan. Londen verschilde evenveel van Berlijn, als Engeland — het geboorteland van het kapitalisme en de zware industrie — van Duitsland, achtergebleven en agrarisch als dat was.

In het midden van de achttiende eeuw was Engeland nog een land van kleine stadjes, een slecht ontwikkelde industrie en een bevolking die voornamelijk in de landbouw actief was. De industriële ommekeer tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw veranderde het uiterlijk van dit land. Met de uitvinding van de stoommachine, de opkomst van katoen-, wol- en andere industrieën en de komst van de fabrieken werd Engeland een industrieland. Naast de hoofdstad ontstonden er grote fabriekssteden met talloze arbeiders. Er ontstonden nieuwe klassen: de industriële burgerij en het Engelse proletariaat, het 'belangrijkste kind van deze industriële omwenteling'.*

Nergens was de tegenstelling tussen de armoede en de ellende van de arbeiders aan de ene, en de rijkdom en de weelde van de bezittende klasse aan de andere kant zo schrijnend als in Engeland, en nergens was deze tegenstel-

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 2, S.
256.

ling tussen proletariaat en burgerij zo duidelijk zichtbaar. Engels was diep geschokt door de scherpe klassentegenstellingen in dit land en één van zijn eerste artikelen die hij bij aankomst schreef, begint al met de vraag: is een revolutie in Engeland mogelijk en waarschijnlijk? Engels gaf zelf als antwoord dat de Engelse industrie een bezitloze klasse had gecreëerd die elke dag groeide en zich er sterker van bewust werd dat slechts een gewelddadige omverwerping van de bestaande verhoudingen, en van de adellijke en industriële aristocratie, de materiële toestand van de proletariërs zou kunnen verbeteren. In het proletariaat zag hij een maatschappelijke kracht die tot een sociale omwenteling in staat zou zijn.

Vol aandacht en dien meegevoel verdiente

Engels zwierf rond door de straten van Londen, Leeds en Manchester, door de arbeidersbuurten. Vooral Manchester, waar hij een groot deel van zijn tijd in Engeland door-

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 2, S.
235.

III

De overgang naar het materialisme en het communisme.

Op een mistige dag in november 1842 kwam Friedrich Engels in Londen aan. Londen verschilde evenveel van Berlijn, als Engeland — het geboorteland van het kapitalisme en de zware industrie — van Duitsland, achtergebleven en agrarisch als dat was.

In het midden van de achttiende eeuw was Engeland nog een land van kleine stadjes, een slecht ontwikkelde industrie en een bevolking die voornamelijk in de landbouw actief was. De industriële ommekeer tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw veranderde het uiterlijk van dit land. Met de uitvinding van de stoommachine, de opkomst van katoen-, wol- en andere industrieën en de komst van de fabrieken werd Engeland een industrieland. Naast de hoofdstad ontstonden er grote fabriekssteden met talloze arbeiders. Er ontstonden nieuwe klassen: de industriële burgerij en het Engelse proletariaat, het 'belangrijkste kind van deze industriële omwenteling'.*

Nergens was de tegenstelling tussen de armoede en de ellende van de arbeiders aan de ene, en de rijkdom en de weelde van de bezittende klasse aan de andere kant zo schrijnend als in Engeland, en nergens was deze tegenstel-

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 2, S.
256.

ling tussen proletariaat en burgerij zo duidelijk zichtbaar. Engels was diep geschokt door de scherpe klassentegenstellingen in dit land en één van zijn eerste artikelen die hij bij aankomst schreef, begint al met de vraag: is een revolutie in Engeland mogelijk en waarschijnlijk? Engels gaf zelf als antwoord dat de Engelse industrie een bezitloze klasse had gecreëerd die elke dag groeide en zich er sterker van bewust werd dat slechts een gewelddadige omverwerping van de bestaande verhoudingen, en van de adellijke en industriële aristocratie, de materiële toestand van de proletariërs zou kunnen verbeteren. In het proletariaat zag hij een maatschappelijke kracht die tot een sociale omwenteling in staat zou zijn.

Vol aandacht en diep meegevoel verdiepte Engels zich in de positie van de Engelse arbeiders en leerde hij over hun zeden, gewoontes, ideeën en strijdwijzen. Hij beperkte zich hierbij niet tot de officiële literatuur en documenten. In zijn oproep aan de Engelse arbeider aan wie hij zijn boek 'De toestand van de arbeidersklasse in Engeland' gewijd heeft, schreef hij: '...ik wilde jullie en jullie huizen zien, jullie dagelijks leven volgen, met jullie over jullie positie en behoeftes praten en getuige zijn van jullie strijd tegen de sociale en politieke macht van jullie onderdrukkers... Ik verliet de bourgeoisie met haar feestmalen, de wijn en champagne van de burgerij en bracht bijna al mijn vrije uren door met echte arbeiders, en daar ben ik blij mee en trots op.'*

Engels zwierf rond door de straten van Londen, Leeds en Manchester, door de arbeidersbuurten. Vooral Manchester, waar hij een groot deel van zijn tijd in Engeland door-

---

* *Marx/Engels*.
'Werke', Bd. 2, S.
235.

bracht, bestudeerde hij goed. Als hij vrij was van kantoor verliet hij de koopmansbuurten en ging hij naar de arbeiderswijken. Vaak begeleidde de Ierse arbeidster Mary Burns, een hem dierbaar meisje dat hij in Manchester had ontmoet, hem.

En soms begeleidde de Duitse dichter Georg Weerth, de auteur van een reeks artikelen over de positie van de Engelse arbeiders, hem. Een daarvan sloot hij af met de woorden: '...ik eindig deze korte schets over de Engelse proletariërs en ben gelukkig dat een van de grootste filosofen van Duitsland nu de pen ter hand heeft genomen om een omvangrijk werk over het leven van de Engelse arbeiders te schrijven; dat werk zal van grote betekenis zijn.'*

Engels' verblijf in Engeland viel samen met de bloei van het chartisme,—in de wereld '...de eerste brede, werkelijk massale, politiek georganiseerde proletarische revolutionaire beweging.'** Het 'volkscharter was gericht op een democratisering van het land, waarbij de arbeiders ook op een verbetering van hun eigen positie hoopten.

Engels was geen toeschouwer van het chartisme. Volgens zijn eigen woorden trad hij 'openlijk toe tot deze beweging'. Hij bezocht vergaderingen en meetings en kwam in contact met de linkervleugel van de beweging. Een van de leiders van deze vleugel, George Julian Harney herinnerde zich vele jaren later nog dat er bij de redactie van hun krant 'The Northern Star' een welgebouwde, knappe jongeman binnenstapte, die uitstekend Engels sprak. Dat was dus Engels.

Engels werd al gauw een actief medewerker van deze krant, die de maatschappelijke en so-

---

* *Weerth, G.*,
'Verzamelde werken' (Russisch),
Moskou, 1953, blz.
302.

** *Lenin, V.I.*,
'Verzamelde werken' (Russisch),
deel 38, blz. 305.

cialistische beweging op het vasteland toelichtte, vooral die in Duitsland dat, zoals hij schreef, rijp was voor een revolutie. Hij besteedde veel aandacht aan de opstand van de wevers van Silezië in juni 1844. De onderdrukking en het uitputtende werk, het ongenoegen en de verontwaardiging 'zijn in de heuvels van Silezië precies hetzelfde als in de overbevolkte steden Lancashire en Yorkshire'.*

Engels kwam ook met de Engelse socialisten in contact, die aanhangers waren van de ideeën van de grote socialist en utopist Robert Owen. Hij werd een medewerker van hun krant 'The new Moral World'. Hij liet de Engelse arbeiders kennis maken met de socialistische en communistische bewegingen in Frankrijk, Duitsland en Zwitserland, met de ideeën van de grote Franse socialisten-utopisten Henri Saint-Simon, Charles Fourier en met die van Etienne Cabet, Pierre Joseph Proudhon en Wilhelm Weitling. Ook vertelde hij in het kort over de Duitse filosofen, over Kant, Fichte, Schelling en over de opvattingen van Hegel. Hij gaf een overzicht van de gezichtspunten van het Franse utopisch socialisme en van de klassieke Duitse filosofie en met kritiek op hun zwakke punten en tekortkomingen wees hij ook op het positieve dat elk van hen aan de schatkist der wereldcultuur had bijgedragen.

In zijn analyse van de perspectieven voor de ontwikkeling van het socialisme in Duitsland nam Engels nog aan dat de Duitsers, die hij als burgers van een filosofische natie beschouwde, langs hun eigen, 'filosofische' weg tot het communisme zouden komen. Daarom dacht hij dat er in Duitsland voorwaarden aanwezig waren om, te midden van de ontwikkelde be-

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 42, S.
201.

zittende klasse, een communistische partij op te richten.

In het artikel 'Successen van de beweging voor sociale hervorming op het continent' vertelde Engels dat reeds in de herfst van 1842 enkele jong-hegelianen 'tot de conclusie waren gekomen, dat alleen politieke veranderingen niet genoeg zijn. Zij verklaarden dat er alleen bij een sociale revolutie, gebaseerd op collectief eigendom, een maatschappelijk stelsel gevormd wordt, dat beantwoordt aan haar abstracte principes.'* Als een van deze links-hegelianen noemde hij Marx; ook zichzelf rekende hij ertoe. Nog voor zijn vertrek naar Engeland zette Engels dus zijn eerste schreden in de richting naar het communisme, dat toen nog een onbepaald en onduidelijk karakter had.

Tijdens zijn verblijf in Engeland werd Engels een overtuigd communist. Zijn werken uit die periode weerspiegelen een zelfstandige weg naar het materialisme en communisme, een weg, gebaseerd op eigen wetenschappelijke en levenservaring.

Zijn 'Een bijdrage tot de kritiek op politieke economie' was een belangrijke étape in zijn vorming. Het werd gepubliceerd in 'Deutsch-Französische Jahrbücher', dat in februari 1844 in Parijs, onder redactie van K. Marx en A. Ruge, uitkwam. Dit werk van Engels was nog niet dat van een volgroeid marxist, maar het bevatte, in de woorden van Marx, 'formuleringen van de algemene principes van het wetenschappelijke socialisme'.** Wat betreft de kritiek op economische categoriën, noemde Marx de schetsen 'geniaal'. En Engels zelf schreef in 1884 dat hij wel trots was op zijn eersteling op

---

* *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 1. S. 539.

** *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 19, S. 241.

het gebied van de sociale wetenschap, ondanks haar tekortkomingen.

Engels maakte hier een begin met de wetenschappelijke kritiek op de burgerlijke politieke economie en dus met de kritiek op het kapitalisme vanuit een proletarische optiek. In tegenstelling tot de burgerlijke economen, waarvan zelfs de besten — zoals de Engelse 'klassieken' van de politieke economie Adam Smith en David Ricardo — meenden dat de economische wetten van het kapitalisme eeuwig en onvoorwaardelijk waren, zag Engels deze als historisch bepaald en van voorbijgaande aard. Volgens V. I. Lenin onderzocht Engels hier '...vanuit socialistisch oogpunt de fundamentele verschijnselen van het moderne economische bestel als noodzakelijke gevolgen van de heerschappij van het private eigendom'.*

In zijn kritiek op de burgerlijke economen, die het eigenbelang van de burgerij bedekken onder hypocriete humane frases, komt Engels tot de conclusie 'hoe dichter de economen bij onze tijd staan, des te verder zijn ze van de werkelijkheid verwijderd'.** De reactionaire, misantropische 'theorie' van Malthus viel hij zeer fel aan. Deze theorie houdt in dat de voortplantingstendens, de bevolking eigen, de bestaansmiddelen die men tot zijn beschikking heeft altijd ruimschoots overtreft. Op deze manier schuift Malthus de schuld van de zweren en gebreken van het kapitalisme af op de natuur. Verontwaardigd verwierp Engels deze 'schandelijk, lage doctrine, deze afgrijselijke heiligschennis jegens de natuur en de mensheid...'.* Hij bewees dat de produktiekrachten waarover de mensheid beschikt onbegrensd zijn en dat de wetenschap de natuur elke dag

---

* *Lenin, V. I.*,
Keuze uit zijn
werken. Progres,
Moskou 1973, deel
1, blz. 48.

** *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 1, S.
547.

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 1, S.
565.

méer aan de mens ondergeschikt maakt. Men moet alleen verstandig en in het belang van allen van deze produktiekrachten gebruik maken. En dat is alleen mogelijk in een maatschappij, waar geen heerschappij van het particuliere eigendom is, met armoede aan de ene, en overdreven rijkdom aan de andere kant.

De overgang van Engels naar het communisme is onverbrekkelijk verbonden met zijn overgang van het idealisme naar het materialisme, die tegelijkertijd plaatsvond.

Filosofen worden in twee grote kampen ingedeeld — de materialisten en de idealisten —, al naar gelang hun antwoord op de vraag naar de verhouding van het denken tot het zijn en van de geest tot de natuur. Degenen die denken dat de ontwikkeling van de geest de ontwikkeling van de natuur bepaalt en die dus op de een of andere wijze de schepping van de wereld erkennen, behoren tot het ideologische kamp. Zij die de natuur als het basisbegin zien, behoren tot verschillende scholen van het materialisme.

idealistische

Uit dat wat Engels in Engeland schreef werd zijn materialistische wereldbeschouwing steeds duidelijker. Zo bekritiseert hij bijvoorbeeld, in een artikel over het boek van Thomas Carlyle 'Verleden en heden', de auteur vanuit een materialistische en atheïstische optiek vanwege diens pogingen een nieuwe religie te creëren. Hij was tegen de idealistische filosofie van Carlyle en de door hem gepropagandeerde 'heldencultus' en hij onderstreepte de beslissende rol die de massa speelt bij het verwerkelijken van progressieve ideeën.

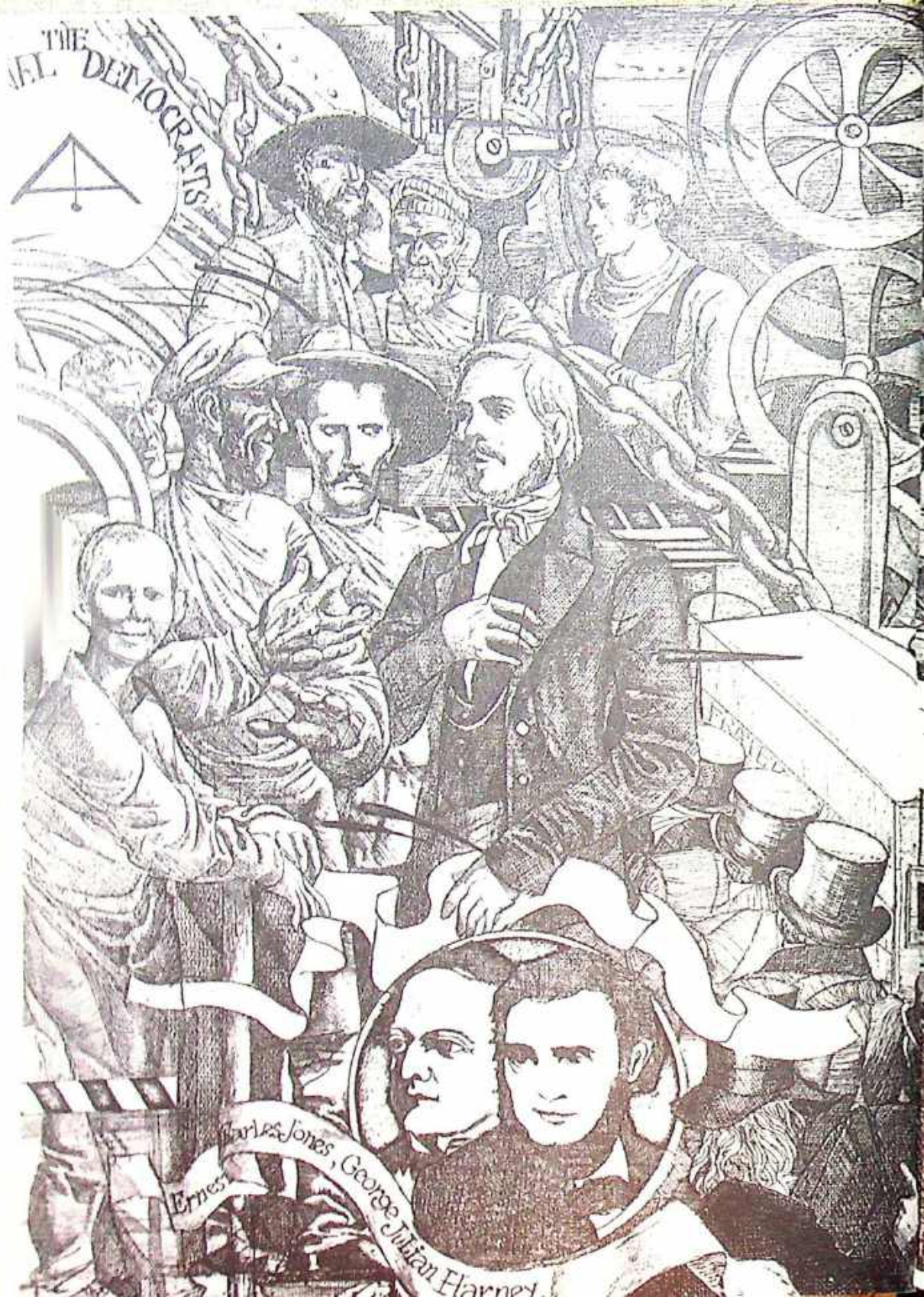
De overgang van Engels naar het materialisme komt ook duidelijk naar voren in de analy-

se van het sociale en politieke stelsel en de maatschappelijke beweging in Engeland, waarover hij schreef in artikelen die hij in de 'Rheinische Zeitung' en de 'Schweizerischer Republikaner' verschenen. Engels kwam tot de conclusie dat de materiële belangen van de verschillende klassen aan de basis lagen van de politieke strijd in Engeland en hij bracht het klassekarakter van de partijen, die in de politieke arena van Engeland streden, én de klas-senatuur van de Engelse regering, aan het licht. De conservatieve partij—de Tories—omschreef hij als de partij van de adel en de reactionaire clerus, en de liberale partij—de Wigs—als de vertegenwoordigers van de fabrikkanten en kooplui. De chartisten tenslotte zag hij als een partij wier principes de uitdrukking waren van het collectieve bewustzijn van de Engelse arbeiders. In het artikel 'De positie van Engeland. De Engelse Grondwet', gepubliceerd in de Duitse krant 'Vorwärts', die weer in Parijs werd uitgegeven, gaf Engels een preciese analyse van de Engelse kieswet, die de meerderheid van de arbeiders van de verkiezingen uitsloot. Ook bracht hij het verkiezingsmechanisme van het parlement aan het licht: de afhankelijkheid in de dorpsgemeenschappen van de wil van de grootgrondbezitters, die overal het verkiezingssysteem ondermijnden door kiezers om te kopen en dergelijke methodes, waardoor de bezittende klasse verzekerd was van een gehoorzame meerderheid in het parlement.

Op de vraag wie Engeland nu eigenlijk bestuurt antwoordde Engels: 'Het eigendom regeert'. Toen hij het klassekarakter van de Engelse grondwet en de beperkte burgerlijke

THE
WEL. DEMOCRATS

Ernest Charles Jones, George Julian Harney

LONDON

Richard

Francois-Marie-Charles

Guilherme Henri comte de Saint-Simon

HART
Dy Lage

Leptenden Slag
de Slag

'vrijheden' ontdekt had, vergeleek Engels dit alles met de echte sociale democratie, die als resultaat van de zegevierende strijd van het proletariaat tegen de burgerij en het particuliere eigendom zou ontstaan. En het principe van deze democratie, schreef Engels, zal het principe van het socialisme zijn.

In zijn voortreffelijke boek 'De toestand van de arbeidersklasse in Engeland' maakte Engels de balans op van dat wat hij gezien en geleerd had in Engeland, van de maatschappelijke verhoudingen aldaar en vooral van het leven en de strijd van het proletariaat. Hij voltooide dit boek na zijn ontmoeting met Marx en in 1845 werd het in Duitsland gepubliceerd. Engels zei er later over dat het een deel is van de embryonale fase van het wetenschappelijk communisme: er zijn nog sporen in te vinden van een van haar voorouders, namelijk van de Duitse klassieke filosofie. Tegelijkertijd toont het, volgens Engels, in hoeverre hij in de veertiger jaren zelf de rol van de economische factor in de ontwikkeling van de maatschappij was gaan begrijpen, d. w. z. in hoeverre hij de geschiedenis op materialistische wijze was gaan begrijpen. Dit vroege werk van Engels behoort nog altijd tot een van de beste uit de hele socialistische literatuur.

Hij analyseerde de grote gevolgen die de industriële ommekeer voor Engeland had, met de opkomst van de zware machine-industrie en het ontstaan van het proletariaat. Hij ontdekte een reeks wetmatigheden van de kapitalistische produktie, zoals economische crises die zich regelmatig herhalen, de vorming van een industrieel reserve van werklozen en een uitbuiting van de arbeidersklasse en de wer-

kende massa die gelijke tred houdt met de groei van de kapitalistische produktie. Hij gaf een scherp en waarheidsgetrouw beeld van de werkomstandigheden van de arbeiders, hun loon, werkdag en woonomstandigheden, de zware vrouwen- en kinderarbeid en de afschuwelijke positie van de werklozen, om tot

Omslag van de eerste uitgave van 'De toestand van de arbeidersklasse in England' van F. Engels

de conclusie te komen dat de belangen van het proletariaat en de burgerij onverenigbaar zijn.

Hij toonde aan wat het principiële verschil is tussen de loonarbeid van nu en het slavendom en de lijfeigenschap van weleer. 'Het bestaan van een slaaf is tenminste verzekerd van het persoonlijk voordeel van zijn bezitter en een lijfeigene heeft nog een eigen stukje land waarvan hij kan eten: beiden zullen niet van de honger omkomen. Maar een proletariër geeft alleen zichzelf en tegelijkertijd laat men hem zijn krachten niet zó gebruiken, dat hij er voor 100% op kan rekenen.' *

Het verschil tussen de arbeidersklasse en andere onderdrukte en uitgebuite klassen zit volgens Engels niet alleen in de absolute onverzorgdheid van hun positie en de voortdurende onzekerheid over de dag van morgen. De belangrijkste verdienste van Engels is dat hij in het proletariaat een klasse zag wier bestaansvoorwaarden de voorwaarden schiepen voor haar vereniging, organisatie en voor de vervulling van haar revolutionaire rol: de vernietiging van het kapitalisme.

In zijn boek bestudeert Engels welke strijd-methode de arbeidersklasse gebruikt; hoe zij van de eerste spontane protestvormen tegen de onmenselijke uitbuiting, wat betreft organisatie en bewustzijn, overgaat naar een hogere vorm van strijd.

De woede van de arbeiders tegen de bourgeoisie richtte zich eerst op de strijd tegen de invoering van machines. Engels noemde vervolging van kiezers, vernieling van machines en opstanden die vergezeld gingen met vernielingen van fabrieken. De arbeiders begrepen toen nog niet dat het niet de machine op zich

* *Marx/Engels. 'Werke', Bd. 2, S. 349.*

was die hen al die ellende bracht, maar de kapitalistische produktiewijze die gebaseerd is op privé-bezit van de machines, fabrieksgebouwen en grondstoffen. Kortom, zij konden de machine nog niet los zien van haar kapitalistische toepassing.

Maar al snel zagen de arbeiders dat hun pogingen m. b. t. machines en fabrieken nergens toe leidden. Ze moesten een nieuwe protestvorm vinden. Dat werden de vorming van vakbonden (trade-unions) en de stakingsstrijd. In tegenstelling tot de socialisten-utopisten zag Engels het grote belang van de stakingen voor de arbeiders: het deed hen hechter aansluiten, verhoogde hun solidariteit en verbeterde de organisatie. 'Stakingen zijn de militaire academie die de arbeiders voorbereidt op de grote en onontkoombare slag; het zijn manifestaties van afzonderlijke troepen van de arbeidersklasse, die zich verenigen tot een grote arbeidersvereniging.' *

De Engelse arbeiders gaven toen ook al voorbeelden van hogere strijdvormen. Van geïsoleerde economische gevechten tegen afzonderlijke kapitalisten gingen de arbeiders over tot een strijd tegen de collectieve macht van de heersende klasse: tegen de burgermaatschappij.

'Het chartisme,' schreef Engels, 'is een geconcentreerde oppositievorm tegen de burgerij. Bij de activiteiten van de vakbonden en bij de stakingen bleef deze oppositie altijd geïsoleerd: afzonderlijke arbeiders, of groepen van arbeiders, streden tegen een afzonderlijke bourgeois... In het chartisme staat toch de hele arbeidersklasse tegen de burgerij op, waarbij ze voor alles op haar politieke macht stoot, op

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 2. S.
448.

die muur van wetten die haar omringt.'*

Het chartisme dat, zoals V. I. Lenin zei, op geniale wijze anticipeerde op de vele facetten van het latere marxisme, had een enorme invloed op Engels. Hij zag het grote belang van deze beweging, maar kon, hoewel hij een actief deelnemer was, ook haar tekortkomingen onderkennen. Het idee om de revolutie langs 'legale weg' te verwezenlijken keurde hij af, omdat dat immers een tegenstrijdigheid, en praktisch gewoon onmogelijk, is. Als haar grootste tekortkomingen noemde hij 'hun socialisme dat zich nog in de embryonale fase bevindt' en de sociaal-economische maatregelen die enkele van haar leiders geopperd hadden om een eind te maken aan de armoede, zoals bijvoorbeeld de verdeling van het land onder de arbeiders, maar die absoluut niet aansloten op de ontwikkeling van de grootindustrie.

De Engelse socialisten waren in hoge mate schuldig aan het feit dat het chartisme nog niet inzag dat er een eind moest komen aan het particuliere eigendom op de produktiemiddelen, en dat hun vlaggen nog geen socialistische leuzen droegen. De leider en theoreticus van het Engelse socialisme, Owen, was net als de grote Franse socialisten-utopisten Saint-Simon en Fourier niet betrokken bij de massale arbeidersbeweging en stond afkeurend tegenover een politieke strijd.

Het is ontegenzeggelijk Owens grote verdienste dat hij meedogenloos de zweren en gebreken van de kapitalistische maatschappij blootlegde. Bovendien was hij zeer betrokken bij het lijden van de arbeidersmassa. Owen, een voormalig fabrikant en filantroop en vervolgens socialist, zag het als zijn plicht de

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 2, S.
451-452.

maatschappij van haar kwalen te genezen. Maar het utopisch socialisme bracht noch Saint-Simon en Fourier, noch Owen '...een werkelijke verklaring. Het vermocht evenmin het wezen van de kapitalistische loonslavernij te verklaren, alswel de wetten van de ontwikkeling van het kapitalisme te onthullen, noch de *maatschappelijke kracht* te ontdekken, die in staat is de schepper van een nieuwe maatschappij te worden'. *

De socialisten-utopisten zagen in het proletariaat slechts een hulpeloze, lijdende massa, die haar verlossing slechts van bovenaf, van de bezittende klasse en de regering, kon verwachten. Owen rekende erop net zulke rijke mensen als hijzelf te vinden die hun middelen ter beschikking zouden stellen voor het plan van een nieuwe maatschappij, dat hij tot in de details had uitgewerkt. Hij hoopte dat het stichten van communistische koloniën, waarvan hij de Amerikaanse communistische kolonie 'de nieuwe harmonie' als begin zag, de hele mensheid als voorbeeld zou dienen die weg te volgen. Maar zoals wel te verwachten viel, klonk de oproep van Owen tot de bezittende klasse en de regering als die van een roepende in de woestijn. Het socialisme van Owen stond zo ver van de arbeidersstrijd, dat het voorbestemd was een utopie te blijven.

In zijn boek 'De toestand van de arbeidersklasse in Engeland' komt Engels tot de zeer belangrijke conclusie dat een fusie van het socialisme en het chartisme van levensbelang is voor het Engelse proletariaat. Hij laat zien dat de politieke strijd en de revolutionaire beweging van de arbeiders hen tot het socialisme moet brengen. Aan de andere kant moet het

---

* *Lenin, V. I.*,
Keuze uit zijn
werken, deel 1.
'Drie bronnen en
drie bestanddelen
van het marxisme',
Moskou 1973, blz.
57.

socialisme, om van dat dromerige, eenzame utopisme tot reële kracht te komen, het doel van de politieke strijd van de arbeidersklasse worden.

Deze opgave om het socialisme met de arbeidersbeweging te verenigen, om van een utopisch tot een wetenschappelijk socialisme te komen en om van de krachteloze droom van Einzelgängers tot de theorie van een grote en machtige klasse te komen: dat was de historische opgave van wereldbelang die op de schouders van Karl Marx en Friedrich Engels kwam te rusten.

IV

Het verbond met Marx Uitwerking van de grondslagen van het wetenschappelijk communisme.

Begin van de strijd voor de oprichting van een proletarische partij.

Eind augustus 1844 verliet Engels Manchester. Op weg naar huis stopte hij in Parijs om Karl Marx, die daar toen woonde, te bezoeken. Dit tiendaagse verblijf was het begin van een vriendschap en verbond dat Marx en Engels, gedurende hun hele leven zou verenigen, een verbond van twee geesten die de arbeidersklasse zouden voorzien van een revolutionaire theorie en een strategische en tactische basis. 'Sagen uit de oudheid verhalen van tal van ontroerende voorbeelden van vriendschap. Het Europese proletariaat kan zeggen dat zijn wetenschap door twee geleerden en strijders is geschapen, wier verhouding de ontroerendste sagen uit de oudheid over menselijke vriendschap in de schaduw stelt.'*

Marx was twee en 'n half jaar ouder dan Engels. Hij werd op 5 mei 1818 in Trier geboren, in de provincie waar ook Engels opgroeide: de Rijn-provincie. De vader van Karl Marx, Heinrich, een jood die zich tot het protestan-

---

* *Lenin, V. I.*,
Keuze uit zijn
werken. Progres,
Moskou 1973, deel
1, blz. 50.

tisme bekeerd had, was advocaat. Na het gymnasium in Trier ging Marx aanvankelijk naar de universiteit van Bonn en vervolgens naar die van Berlijn, naar de juridische faculteit. Hij hield zich niet alleen met rechten, maar ook met geschiedenis en vooral met filosofie bezig. In Berlijn maakte hij ook deel uit van diezelfde kring van jong-hegelianen (met o. a. de gebroeders Bauer), waar Engels later — na het vertrek van Marx — in terecht kwam.

Na zijn afstuderen wilde Marx hoogleraar in Bonn worden. Maar de reactionaire politiek van de Pruisische regering die colleges van Ludwig Feuerbach en Bruno Bauer verboden had, overtuigde Marx ervan dat er in het hogere onderwijs geen plaats voor hem was. In die tijd werd er in Keulen door burgers uit de oppositie de 'Rheinische Zeitung' opgericht. Zoals Engels later schreef was de oppositie onder de burgers tegen de regering zo sterk dat ze, bij gebrek aan voldoende vrije mensen om haar in de pers te vertegenwoordigen, haar toevlucht zocht bij de grootste filosofische beweging: de jong-hegelianen. Marx was eerst medewerker, maar werd vanaf 15 oktober 1842 redacteur van de 'Rheinische Zeitung'. Ook Engels stuurde artikelen naar deze krant, eerst vanuit Berlijn en later vanuit Manchester. Op weg naar Manchester, in november 1842, was hij even op de redactie in Keulen, waar hij Marx voor het eerst ontmoette. Deze ontmoeting was wat koeltjes, omdat Engels tot de zogenaamde 'vrijen' ('die Freien', zoals de groep van de gebroeders Bauer heette) behoorde. Artikelen van de 'vrijen' stonden vol abstracte beschouwingen over filosofie en religie en oppervlakkig geklets over het commu-

nisme, welke Marx weigerde te drukken. Zijn houding tegenover Engels was anders. Hij vroeg Engels, die vanaf 1842 meewerkte, Engels correspondent te worden. Er werd een hele serie artikelen over het maatschappelijke en politieke leven in Engeland van hem geplaatst.

Onder leiding van Marx kreeg de krant een steeds duidelijker revolutionair-democratisch karakter. In januari 1843 besloot de Pruisische regering de 'Rheinische Zeitung' per 1 april 1843 te sluiten en haar tot die tijd streng te censureren. Op 17 maart 1843 kondigde Marx zijn vertrek aan, omdat de aandeelhouders van de krant een gematigder toon wilden aanslaan opdat de regering op haar besluit zou terugkomen.

Hij besloot Duitsland te verlaten om buiten diens grenzen een orgaan van revolutionaire en socialistische propaganda uit te geven. Eind oktober 1843 vertrok hij, met zijn jonge bruid Jenny von Westphalen, naar Parijs. Samen met Arnold Ruge ging hij de 'Deutsch-Französische Jahrbücher' uitgeven.

In februari 1844 werden hierin de eerste twee socialistische artikelen van Marx gepubliceerd. Om met Lenin te spreken trad hij hier '...reeds naar voren als een revolutionair, die de "nietsontziende kritiek op al het bestaande" en in het bijzonder de "kritiek der wapenen" verkondigt en aan de *massa* en aan het *proletariaat* appeleert'.*

Zo schreef Lenin in het artikel 'Kritiek op de rechtsfilosofie van Hegel. Inleiding.': 'Het wapen der kritiek kan natuurlijk niet de kritiek door het wapen vervangen, materiële kracht moet door materiële kracht omgeworpen worden. Maar ook theorie kan een

Nicci

* Lenin, V. I.,
Keuze uit zijn
werken. Progres,
Moskou 1973, deel
1, blz. 14.

materiële kracht worden als zij maar door de massa beheerst wordt.'*

Marx zag deze revolutionaire materiële kracht scherpzinnig in de nieuwe klasse, het proletariaat. 'Zoals de filosofie in het proletariaat haar *materiële* bewapening vindt, vindt het proletariaat in de filosofie haar *geestelijke* bewapening...'** Zo formuleerde Marx het uitgangspunt van het wetenschappelijke communisme: de internationale, historische bevrijdingsmissie van het proletariaat.

Onder de artikelen die in dit tijdschrift geplaatst werden was ook Engels' 'Een bijdrage tot de kritiek op politieke economie'. Dit werk gaf een nieuwe stimulans aan de activiteiten van Marx over de politieke economie, waarmee hij middels zijn artikelen voor de 'Rheinische Zeitung' over de positie van de wijnboeren van de Moezel, in aanraking was gekomen. Marx ging de burgerlijke politieke economie nu kritisch bestuderen, vooral aan de hand van de werken van Adam Smith en David Ricardo. Tegelijkertijd bestudeerde hij de geschiedenis van de Franse burgerlijke revolutie van het eind van de achttiende eeuw en het utopisch socialisme. Toen Engels nog in Manchester woonde ontstond er tussen hem en Marx een levendige correspondentie die helaas verloren is gegaan.

Tegen de tijd dat ze elkaar in Parijs ontmoetten waren beiden reeds communist en konden ze op radicale wijze, nu ze de weg van het idealisme naar het materialisme afgelegd hadden, hun filosofische beschouwingen herzien.

De werken van Ludwig Feuerbach speelden in deze overgang van Marx en Engels een be-

---

* *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 1, S. 422.

** *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 1, S. 428.

langrijke rol. Feuerbach verwierp de 'absolute idee' — die als het ware de basis van de natuur en de mens is — van Hegel. Niet de geest, het idee of het denken roepen het zijn op, maar juist andersom: het zijn roept het denken op, aldus Feuerbach.

Tegelijk met hun grote waardering voor de filosofie van Feuerbach, hadden Marx en Engels ook kritiek op zijn ideeën en zagen zij de beperktheid van het materialisme van Feuerbach en het passief-beschouwelijk karakter ervan. Feuerbach paste zijn materialisme niet toe op maatschappelijke verschijnselen en in zijn opvatting van het historische proces bleef hij een idealist. Marx en Engels gingen verder dan Feuerbach en kwamen tot de conclusie dat je een materialistische visie ook moet toepassen in de uitleg van maatschappelijke verschijnselen en bij de bestudering van de geschiedenis van de menselijke maatschappij. In tegenstelling tot Feuerbach die de idealistische dialectiek van Hegel gewoon verwierp, gingen Marx en Engels haar kritisch uitwerken. De idealistische dialectiek van Hegel stond 'op zijn kop', want Hegel bekeek alles wat in de natuur en in de geschiedenis plaatsvond als het resultaat van de ontwikkeling van een idee of begrip. Hun taak bestond eruit de basis van een nieuwe, materialistische dialectiek te leggen, om materialisme en dialectiek tot een volledige en harmonische wetenschappelijke ideologie te maken.

Tijdens het tiendaagse verblijf van Engels in Parijs, werd duidelijk dat Marx en hij elk via hun eigen weg tot dezelfde conclusie waren gekomen. Engels vertelde later hierover:

'Toen ik in Manchester woonde stootte ik,

zoals dat heet, met mijn neus erop, dat economische feiten, die tot op heden in historische werken geen enkele, of slechts een ondergeschikte, rol spelen, voor de moderne wereld toch zeker een beslissende historische factor zijn. Ze zijn de basis waarop de huidige klas-
sentegenstellingen zijn ontstaan, en deze klas-
sentegenstellingen zijn in alle landen, waar ze dank zij de groot-industrie — vooral in Engeland — tot volle ontwikkeling zijn gekomen, op hun beurt de basis voor de vorming van politieke partijen, voor de partijstrijd en zelfs voor de hele politieke geschiedenis. Marx kwam niet alleen tot dezelfde ideeën, maar schreef er al over in de "Deutsch-Französische Jahrbücher" (in 1844). Hij zei dat de burgermaatschappij helemaal niet afhangt van, of bepaald wordt door de regering, maar dat de regering afhangt van c.q. bepaald wordt door de burgermaatschappij. Hij voegde daar aan toe dat je de politiek en haar geschiedenis middels haar economische verhoudingen en haar ontwikkeling moet verklaren en niet andersom. Toen ik in de zomer van 1844 Marx in Parijs bezocht werd duidelijk dat wij het op alle theoretische gebieden volkomen eens waren en dat was het begin van onze samenwerking.*

Het begin van deze samenwerking lag dus in Parijs toen ze zich aan een gezamenlijk werk zetten. Engels schreef slechts zo'n anderhalve bladzijde van dit werk en Marx schreef dus het grootste deel van dit werk, 'De heilige familie, of kritiek op de kritische kritiek. Tegen Bruno Bauer en de zijnen.'. Het was gericht tegen de jong-hegelianen en de gehele 'verwelkte en halfdode hegeliaanse filosofie'. In 'De heilige familie' wilden Marx en Engels afrekenen met

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 21,
S. 220.

dat deel van de Duitse intelligentsia, die van de politiek naar 'zuivere filosofie' wilden en, zoals Bruno Bauer, onbegrijpelijke 'filosofische leiders' werden die vol minachting neerkijken op het 'onontwikkelde' en 'beperkte' volk, de 'massa'. Haar minachting voor de massa, van deze tot anarchie neigende filosofen, richtte zich ook op het proletariaat.

Hun kritiek op het subjectieve idealisme van Bruno Bauer en zijn geestverwanten, die ervan uitgingen dat alleen uitverkoren personen de loop der geschiedenis bepaalden, bracht Marx en Engels in hun 'De heilige familie' tot een van de basisprincipes van het historisch materialisme, namelijk dat de volksmassa de echte schepper van de geschiedenis is. In de loop der geschiedenis zal een steeds grotere volksmassa een bewust deelnemer van de historische ontwikkeling worden. Lenin noemde deze gedachte een van de diepste en belangrijkste stellingen van het historisch materialisme. In 'De heilige familie' werd de zich ontwikkelende visie over de internationaal-historische bevrijdende rol van het proletariaat al geformuleerd. Marx en Engels ontwikkelden het idee dat de arbeidersklasse al door de kracht van haar objectieve positie in de kapitalistische maatschappij geroepen is de revolutionaire hervorming van de wereld te verwezenlijken.

Het idee van een historische wereldmissie van het proletariaat werd het stevige fundament waarop het harmonische gebouw van het wetenschappelijke communisme werd gebouwd. 'Het belangrijkste in de leer van Marx,' schreef V.I. Lenin, 'is het duidelijk aangeven van de wereldhistorische rol van het proletariaat als schepper van de socialistische

maatschappij.* Met deze geniale ontdekking kreeg het socialisme een reële bodem, verbonden met het lot van de jonge groeiende revolutionaire klasse.

Hoewel de invloed van Feuerbach in 'De heilige familie' nog enigszins voelbaar is, legden Marx en Engels in dit werk de basis van hun nieuwe, revolutionair-materialistische wereldbeschouwing.

Na zijn terugkeer in Barmen vertelde Engels aan Marx dat Wuppertal gedurende zijn afwezigheid sterk veranderd was. De industrie was flink gegroeid, terwijl steeds nieuwe bevolkingslagen tot de oppositie overgingen.

Veranderingen zoals Engels in Wuppertal waarnam, vonden ook in andere delen van het land plaats. Na Engeland werden de klassentegenstellingen ook in Duitsland steeds sterker. De opstand van de Silezische wevers en de onrust onder het proletariaat met haar eerste schermutselingen met de bourgeoisie maakten op het hele land grote indruk en hadden een stroom van communistische propaganda tot gevolg.

Terwijl Engels zijn werk aan 'De toestand van de arbeidersklasse in Engeland' afrondde, ging hij zich in Barmen ook bezighouden met praktische revolutionaire activiteiten. Hij reisde een serie steden af om contacten te leggen met plaatselijke socialisten. Hij trad op tijdens vergaderingen die hij samen met enkele socialisten en democraten bijeenriep. In zijn redevoeringen toonde hij aan dat er onder het kapitalisme een proces plaatsvond van een verrijking van een kleine minderheid en een verarming van een enorme meerderheid. Een sociale revolutie zou een onontkoombaar gevolg

---

* *Lenin, V.I.*,
Keuze uit zijn
werken, deel I. 'De
historische
lotgevallen van de
leer van Karl
Marx', blz. 578.

zijn van deze bestaande verhoudingen. Als gevolg van deze revolutie zal er een maatschappij ontstaan, gebaseerd op het gemeenschappelijke belang. Elke soort van veroverings- of roofoorlog zal deze maatschappij vreemd zijn, zo voorspelde Engels. In geval van een verdedigingsoorlog moet een lid van deze maatschappij 'het *werkelijke* vaderland, de *werkelijke* haard verdedigen' en dus 'zal hij strijden met bezieling, volharding en dapperheid waarvoor het moderne leger met haar mechanische leer van stro zal blijken te zijn'*.

Engels schreef Marx enthousiast over deze vergaderingen, blij met het succes van de communistische propaganda en de mogelijkheid om 'voor echte, levende mensen te staan en de leer direct, open en tastbaar aan hen over te brengen' in plaats van zich met 'dat vervloekte abstracte geschrijf bezig te houden'**.

Maar zijn vreugde over de directe omgang met de massa werd wat vergald door de gespannen verhouding met zijn familie. Over de verhouding met zijn vader schreef Engels aan Marx:

'Mijn mededeling om me definitief uit de handel terug te trekken maakte hem al woedend, maar mijn openlijke optredens als communist maakten ook nog eens een echte burgerlijke fanatiekeling van hem... Als ik een brief krijg ruikt hij er eerst aan alvorens hem aan mij te geven. En omdat ze weten dat dat allemaal brieven van communisten zijn trekken ze er zo'n zielig vroom gezicht bij, dat ik er bijna gek van word. Als ik de deur uit ga zie ik diezelfde gezichten en als ik op mijn kamer zit te werken — aan het communisme natuurlijk — is het hetzelfde liedje. Ik kan niet eten,

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 2,
S. 539.

** *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 27,
S. 22.

drinken, slapen of praten zonder dat onveranderlijke hoofd van die schijnheilige. Wat ik ook doe, of ik nu weg ga of thuis blijf, praat of zwijg, lees of schrijf, lach of niet — mijn oude trekt steeds weer die walgelijke kop.*

In de lente van 1845 verliet Engels Barmen, omdat hij het 'hondeleven' in het ouderlijke huis niet meer uithield. Hij ging, net als Marx, naar Brussel. In verband met een eis van de Pruisische regering om de Duitse krant 'Vorwärts' te verbieden was Marx uit Parijs verbannen.

Naar aanleiding van zijn ontmoeting met Marx in Brussel schreef Engels later: 'Toen wij elkaar in de lente van 1845 in Brussel opnieuw ontmoetten, had Marx... de ontwikkeling van zijn materialistische theorie van de geschiedenis in hoofdlijnen voltooid. We zetten ons toen aan een gedetailleerde uitwerking van deze nieuwe opvattingen.*'

In de woorden van Engels lag de 'geniale kiem van de nieuwe ideologie' voor de beroemde 'Stellingen over Feuerbach', door Marx in de lente van 1845 geschreven. Het hoofdidee van de 'stellingen' is de rol van de revolutionaire praktijk in de werelddhervorming. In de elfde, en laatste, stelling geeft Marx het radicale verschil aan tussen zijn nieuwe ideologie en de ideeën van Feuerbach en überhaupt alle voorafgaande filosofieën: 'Filosofen verklaarden slechts de wereld op verschillende wijzen, maar het gaat erom haar te veranderen'**.

* Marx/Engels, 'Werke', Bd. 27, S. 27.

* Marx/Engels, 'Werke', Bd. 21, S. 220.

** Marx/Engels, 'Werke', Bd. 3, S. 4.

Voor ze aan hun nieuwe gezamenlijke arbeid begonnen, reisden Marx en Engels voor zes weken naar Engeland om daar de economische literatuur te bestuderen die in Brussel

ontbrak. Bovendien wilde Marx in nauwer contact komen met de Engelse arbeidersbeweging. Een groot deel van hun tijd brachten ze in Manchester door, in de oude Chatham-bibliotheek. Daarna gingen ze naar Londen, waar ze linkse chartisten, zoals Harney en zijn vrienden, bezochten. Ook ontmoetten ze activisten van de geheime organisatie van Duitse communistische arbeiders van de Bond der Rechtvaardigen: de zetter Karl Schapper, de schoenmaker Heinrich Bauer en de horlogemaker Joseph Moll. Engels had in 1843 al kennis met hen gemaakt en legde nu contacten tussen hun Bond en de linkse chartisten. Op een bijeenkomst van leden van beide organisaties, waar ook democraten van verschillende nationaliteit, die in Londen woonden, bij aanwezig waren en waaraan Marx en Engels actief deelnamen, werd besloten een internationale vereniging van democraten op te richten. De oprichtingsvergadering van het genootschap, dat de naam 'Broederlijke Democraten' ('Fraternal Democrats') kreeg, vond na het vertrek van Marx en Engels plaats. Engels schreef er een artikel over, 'Feest der naties in Londen', waarin voor het eerst het idee geopperd werd voor het proletarisch internationalisme.

'Proletariërs,' schreef Engels, 'hebben in alle landen precies dezelfde belangen, precies dezelfde vijand en dezelfde strijd: proletariërs en massa zijn krachtens hun natuur vrij van nationale vooroordelen... Alleen proletariërs zijn in staat de nationale separatie te vernietigen, alleen het ontwakend proletariaat kan een broederschap tussen verschillende naties tot stand brengen.'*

De basis van de nieuwe wereldbeschouwing

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 3,
S. 4.

die door Marx en Engels uitgewerkt werd, deden ze in een groot werk, 'De Duitse ideologie', uit de doeken. Dit werk werd niet meteen gepubliceerd, omdat ze geen uitgever konden vinden. 'Wij gaven het handschrift des te liever aan de knagende kritiek der muizen,' schreef Marx later, 'als ons hoofddoel, namelijk dat de zaak zichzelf verduidelijkte, bereikt was'*.

Marx en Engels bekritisieren in dit werk de ideeën van de jong-hegelianen (B. Bauer, Stirner) en onderwierpen zo de hele idealistische filosofie van Hegel, en de hele idealistische filosofie in het algemeen, aan een kritiek. Zonder de verdiensten van Feuerbach tekort te doen, toonden Marx en Engels de tekortkomingen van zijn metafysische, beperkte en passief-beschouwelijke materialisme aan. Een grote plaats is in 'De Duitse ideologie' ingeruimd voor de ontmaskering van het kleinburgerlijke zogenaamde 'ware socialisme'. Haar vertegenwoordigers (zoals K. Grün) lieten zich tegen de klassenstrijd uit met de sentimentele kleinburgerlijke preek over algemene liefde, broederschap, rechtvaardigheid enzovoort. De 'ware socialisten' keurden de noodzakelijkheid van een strijd voor democratie af, wat bijzonder schadelijk was in het prerevolutionaire Duitsland.

In 'De Duitse ideologie' wordt de basisstelling van het historisch materialisme in hoofdlijnen geformuleerd. Het was de grote ontdekking van Marx die een radicale omwenteling in de filosofie tot gevolg had, een echte revolutie in de wereldgeschiedenis. Deze ontdekking maakte voor het eerst de geschiedenis tot een wetenschap. Vroeger leefde het idee dat de re-

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 13,
S. 8.

den voor alle veranderingen uit de geschiedenis voortkwamen uit veranderde ideeën, van filosofische, religieuze of politieke opvattingen. Maar waar die ideeën vandaan kwamen, wat de reden was dat opvattingen veranderden, dat kon niemand zeggen. Marx toonde aan dat de basis van het historische proces de voorwaarden van het materiële leven van de maatschappij zijn, dus de manier om materieel welzijn te verkrijgen. De hoofdredenen voor historische veranderingen en sociale omwentelingen liggen dus niet in abstracte ideeën, theorieën of politieke opvattingen, maar in de voorwaarden van het materiële leven van de maatschappij, en in het maatschappelijke leven, waarvan die ideeën, theorieën en opvattingen een weerspiegeling zijn.

In 'De Duitse ideologie' wordt voor het eerst objectief het idee naar voren gebracht van een wetmatige, historisch bepaalde wisseling van maatschappelijk-economische formaties. De sleutel tot het begrip van deze historische ontwikkeling zagen Marx en Engels in de dialectiek van de produktiekrachten en produktieverhoudingen (of 'omgangsvorm', zoals zij het toen noemde). In hun ontwikkeling komen de produktiekrachten in conflict met de bestaande produktieverhoudingen. Dit conflict wordt middels een sociale revolutie opgelost, waardoor de ene maatschappelijke laag door een andere vervangen wordt, zoals het feodalisme bijvoorbeeld door het kapitalisme vervangen wordt. De overgang van de ene maatschappelijk-economische formatie naar de andere gaat niet automatisch, niet zonder menselijke deelname. De onverzoenlijke innerlijke tegenstellingen van elke klassenmaat-

schappij vinden hun uitdrukking in de klas-
senstrijd, die tot een revolutie zal leiden. In te-
genstelling tot eerdere theoretische werken die
de scheppende rol in de geschiedenis slechts
aan opvallende persoonlijkheden toeschrijven,
lieten Marx en Engels zien dat de echte scep-

Een bladzijde uit het
manuscript van 'De
Duitse ideologie',
geschreven door
Marx (rechts) en
Engels (links)

[Handwritten manuscript text in German, showing dense cursive script with some corrections and deletions.]

per van de geschiedenis de volksmassa is en dat de klassenstrijd de drijfveer van het historische proces is.

In 'De Duitse ideologie' werd een serie uitgangspunten van de marxistische politieke economie geformuleerd. Op basis van de analyse van de wetmatige ontwikkeling van het kapitalisme kwamen Marx en Engels tot de conclusie dat de kapitalistische maatschappij onherroepelijk haar ondergang tegemoet gaat en motiveerden ze de noodzaak van een socialistische revolutie. Om de kapitalistische maatschappij te vernietigen, schreven ze, moet het proletariaat — als elke klasse die naar heerschappij streeft — vóór alles politieke macht verkrijgen. In deze these is het idee van de dictatuur van het proletariaat in haar meest algemene vorm uitgedrukt.

In 'De Duitse ideologie' is ook de toekomstige communistische maatschappij in grote trekken weergegeven. Onder het communisme zal er maatschappelijk eigendom zijn en zal de tegenstelling tussen stad en platteland en die tussen fysieke en geestelijke arbeid verdwijnen. Voor een veelzijdige ontwikkeling van elke afzonderlijke persoonlijkheid zullen mogelijkheden geschapen worden. Marx en Engels weerspraken de mening dat een afzonderlijke persoonlijkheid een slaaf van de maatschappij wordt. Zij bewezen dat alleen 'in een collectief een individu de middelen krijgt die hem de mogelijkheid geven tot een veelzijdige ontwikkeling van zijn talenten. Alleen in een collectief is dus persoonlijke vrijheid mogelijk.'*

In tegenstelling tot de utopische socialisten was het communisme voor Marx en Engels geen mooie droom over een stralende toe-

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 3,
S. 75.

komst, maar een objectief onvermijdelijk, historisch bepaald doel, dat met behulp van praktische revolutionaire middelen verwezenlijkt zou worden.

'De Duitse ideologie' was de belangrijkste étappe in de vorming van een theoretische en filosofische basis van het wetenschappelijke communisme: het dialectisch en historisch materialisme.

* * *

Marx en Engels benadrukten het werkzame en revolutionaire karakter van hun leer, dat zo tegengesteld was aan de filosofie van Feuerbach. Ze konden zich hierbij niet beperken tot een wetenschappelijke motivering en uiteenzetting van hun ideeën. De grondleggers van het marxisme, die hun theorie als het werktuig van een revolutionaire hervorming van de wereld zagen en de onverbreekelijke eenheid van theorie en revolutionaire praktijk onderstreepden, gingen aan de slag voor een vereniging van het socialisme met de arbeidersbeweging en de oprichting van een arbeiderspartij.

Toen ze hun eerste schreden op dit pad zetten hadden ze al veel banden met de democratische intelligentsia en met het georganiseerde proletariaat van verschillende landen.

In de socialistische beweging gaven verschillende richtingen van het utopisch socialisme toendertijd de toon aan. Zo bestond er onder de Duitse arbeiders en handwerkslieden in Parijs een geheime organisatie die onder invloed van het Franse utopische communisme was ontstaan. De zogenaamde Bond der Rechtvaardigen bestond voornamelijk uit hand-

werkslieden. Ze was nauw verbonden met de door de Franse revolutionair Louis-Auguste Blanqui geleide 'Vereniging van Jaargetijden' ('Société' des Saisons'). Na de mislukte opstand van de volgelingen van Blanqui in 1839 werden enkele leden van de Bond der Rechtvaardigen gearresteerd en uitgewezen. In Londen werden toen enkele gemeenschappen van de Bond der Rechtvaardigen opgericht. De in 1840 opgerichte 'Voorlichtende Vereniging van Duitse Arbeiders' stond onder hun invloed. Gemeenschappen van de Bond bestonden in Parijs, Zwitserland en Duitsland. Vanaf het moment dat Londen het centrum werd, kreeg de Bond een internationaal karakter. Na de Duitsers werden ook Scandinaviërs, Hollanders, Hongaren, Tsjechen en anderen lid.

De Bond der Rechtvaardigen had grote invloed op de communistische ideeën van de Duitse kleermaker Wilhelm Weitling. In tegenstelling tot het vreedzame utopische socialisme van Saint-Simon, Fourier en Owen erkende Weitling de gewelddadige weg van de strijd, de weg van de sociale revolutie. Zijn communisme bleef desalniettemin utopisch, omdat Weitling geen juiste voorstelling had van de toekomstige maatschappij, noch van de wegen die erheen zouden kunnen leiden of van de maatschappelijke kracht die de overgang zou kunnen verwezenlijken. Maar ondanks het utopische karakter van het communisme van Weitling en de religieus-christelijke vorm die hij het gaf, speelde hij in die tijd een belangrijke rol 'als eerste zelfstandige theoretische beweging van het Duitse proletariaat' *.

Marx en Engels, die zich de taak hadden gesteld een proletarische partij te organiseren,

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 21,
S. 217.

probeerden een band te krijgen met de gemeenschappen van de Bond der Rechtvaardigen en haar leden te helpen de utopische opvatting te boven te komen.

Samen met vrienden en geestverwanten zetten Marx en Engels zich aan de oprichting van een organisatorisch centrum in Brussel. De zoon van een lijfeigene, de beschermer van de Silezische wevers en leraar Wilhelm Wolff nam hier aan deel, zoals ook de proletarische dichter Georg Weerth, de broer van Marx' vrouw Edgar von Westphalen, de journalisten Ferdinand Wolff en Sebastian Seiler, de voormalige Pruisische luitenant Joseph Weydemeyer, de Belgen Philippe Gigot en Victor Tesco, en andere revolutionairen.

Het in 1846 opgerichte Brusselse Communistische Correspondentie Comité begon te corresponderen met vertegenwoordigers van socialistische- en arbeidersbewegingen van verschillende landen.

In het midden van 1846 had het comité contact met de Londense Bond der Rechtvaardigen, de Voorlichtende Vereniging van Duitse Arbeiders in Londen, de Engelse chartisten, de Duitse gemeenschappen van de Bond der Rechtvaardigen in Parijs en met afzonderlijke groeperingen van communisten in Duitsland (in Wuppertal, Keulen, Westfalen, Silezië en Noord-Duitsland).

Men wilde de geïsoleerde communistische groeperingen van Duitse arbeiders verenigen en nauwere banden aanknopen met de organisaties van het Engelse en Franse proletariaat en met arbeiders uit andere landen en vooral: duidelijkheid in de principes van de Duitse communisten scheppen.

'Wanneer de eerste periode begint,' schreef V. I. Lenin, 'is de leer van Marx geenszins de heersende leer. Ze is niet meer dan een van de uiterst talrijke fracties of stromingen van het socialisme.' *

Een van de hindernissen om de nieuwe revolutionaire leer onder de arbeidersmassa te verspreiden was het sectarische communisme van Weitling dat een politieke strijd afkeurde. Weitling was toen, na een ruzie met leden van de Bond der Rechtvaardigen in Londen, naar Brussel verhuisd. Marx en Engels deden al het mogelijke om deze getalenteerde autodidact aan hun zijde te krijgen. Maar hij bleef koppig aan zijn eigen ideeën vasthouden, waarbij hij zichzelf als een groot man zag die door geheime vijanden, mededingers en afgunstigen achtervolgd werd. Op de zitting van het Brusselse Comité waren Marx en Engels gedwongen hard op te treden tegen het communisme van Weitling. Kort daarna moest het Comité de met haar verbonden organisaties op de hoogte stellen dat men definitief met Weitling gebroken had.

In een serie circulaires onderwierpen Marx en Engels dat mengsel van utopisch socialisme en Duitse filosofie, wat de leer van de Bond der Rechtvaardigen toen was, aan een scherpe kritiek. Er is er maar eentje van bewaard gebleven: tegen de redacteur van de Duitse, maar in New York uitgegeven, krant 'Volks-Tribun', Hermann Kriege, een typische vertegenwoordiger van het 'ware socialisme'. Marx en Engels zeggen daarin dat een definitieve afscheiding van de kleine burgerij met types als Kriege noodzakelijk is, omdat zij de communistische beweging demoraliseren. Het fi-

---

* *Lenin, V. I.*,
Keuze uit zijn
werken. Progres,
Moskou 1973, deel
1, blz. 57.

lantropische, fantastische gebazel over algemene liefde dat Kriege onder het mom van communisme predikte en zijn pogingen om de democratische burgerstrijd voor landbouwhervormingen in de Verenigde Staten communistisch te noemen, werd aan een vernietigende kritiek blootgesteld.

De kleinburgerlijke invloed was in verschillende organisaties van de Bond, vooral in Parijs, nog erg sterk. Daarom werd Engels in augustus 1846 naar Parijs gestuurd door het Brusselse Comité. Hij benutte zijn verblijf tevens om het politieke leven in Frankrijk in artikelen voor de 'Northern Star' te beschrijven. In brieven aan Marx en het Brusselse Communistische Correspondentie Comité liet Engels zich kritisch uit over de scholen van Fourier en Saint-Simon die hun leraren tekort deden. Over de opvallende vertegenwoordiger van het Franse utopisch socialisme Etienne Cabet liet hij zich heel welwillend uit. Ook bezocht hij een zieke vriend van Marx: Heinrich Heine, over wie hij zich met diep medelijden uitliet. In een reeks brieven aan Marx en het Brusselse Communistische Correspondentie Comité licht Engels de toestand in de Parijse gemeenschappen van de Bond der Rechtvaardigen toe. Daar heerste, zo bleek, een 'grote janboel'. Er waren nog wat aanhangers van Weitling en van het 'ware socialisme' à la Karl Grün, die de hoofden van hun toehoorders volstopten met vage frases over broederliefde en menselijkheid en met de ideeën van de Franse kleinburgerlijke hervormer Proudhon. Marx bekritiseerde diens ideeën al gauw in zijn 'De armoede van de filosofie' uit 1847. In de stijl van Proudhon propageerde Grün een

plan om arbeidersverenigingen te organiseren, om samen, met de middelen van de arbeiders, ateliers op te richten en de fabrikanten zo zonder arbeiders te laten zitten. Over dit verbaazingwekkende plan om met het spaargeld van de arbeiders, 'heel Frankrijk op te kopen en daarna, ach, de rest van de wereld', schreef Engels aan Marx: 'Het is gewoon een schande dat je serieus een dergelijk onmogelijk idee moet bestrijden. Maar ik moet geduld hebben; ik zal dit publiek niet met rust laten voordat ik Grün een klap op zijn kop verkocht heb en zijn verstopte hersenen heb uitgekamd.' *

Bij een discussie op een bijeenkomst stelde Engels voor om te stemmen over de vraag of deze bijeenkomst nu communistisch was. De bedoelingen van de communisten werden als volgt bepaald: '1) De belangen van de proletariërs beschermen tegen de tegengestelde belangen van de burgerij; 2) dit bereiken door een eind te maken aan het particuliere eigendom en het door maatschappelijk eigendom te vervangen; 3) geen andere weg om deze doeleinden te bereiken te erkennen dan een gewelddadige democratische revolutie.' **

Na stormachtige twisten sprak een grote meerderheid zich uit voor de definitie van Engels. De bijeenkomst verklaarde zichzelf zo dus als communistisch en scheidde zich definitief van het proudhonisme en het 'ware socialisme' af.

Over deze strijd van Engels voor de principes van het communisme schreef Lenin in 1913: 'Zo werd 67 jaar geleden in Parijs de basis gelegd van een sociaal-democratische arbeiderspartij in Duitsland.' ***

Dergelijke verschuivingen vonden ook in

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 27,
S. 49.

** *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 27,
S. 60.

*** *Lenin, V. I.*,
'Verzamelde
werken', deel 24,
blz. 268.

andere gemeenschappen van de Bond der Rechtvaardigen plaats. Karl Schapper, Heinrich Bauer en Joseph Moll, die vanaf november 1846 de Bond der Rechtvaardigen leidden, neigden als gevolg daarvan meer en meer tot de visie van Marx en Engels.

De komst van Joseph Moll als gevolmachtigde van het Londense comité van de Bond der Rechtvaardigen, eerst bij Marx in Brussel en daarna bij Engels in Parijs, was een natuurlijk gevolg van de strijd van deze grondleggers van het marxisme voor een proletarische partij en voor haar revolutionaire ideologie. Moll stelde hen voor officieel lid van de Bond te worden. Hij zei dat hij en zijn kameraden overtuigd waren van de ideeën van Marx en Engels en verzocht hen deze ideeën in een document uiteen te zetten. Dit document zou dan als officieel programma bij de Bond der Rechtvaardigen behandeld worden. Marx en Engels gingen akkoord.

Van twee tot negen juni 1847 vond in Londen het congres van de Bond plaats. Marx ging, wegens geldgebrek, niet, terwijl Engels de Franse, en Wilhelm Wolff de Brusselse gemeenschappen vertegenwoordigden.

Engels had grote invloed op de loop van het congres, dat in feite het oprichtingscongres van de organisatie was.

De Bond der Rechtvaardigen veranderde op dit congres tot de Bond van Communisten. In plaats van de oude abstract-humanistische leuze van de Bond: 'Alle mensen zijn broeders', kwam de leuze van Marx en Engels: 'Proletariërs aller landen, verenigt U!' Deze leuze, die het principe van het proletarisch internationalisme uitdrukt, bleef de strijdkreet

van de arbeiders van alle landen in hun strijd tegen de kapitalistische slavernij.

In het statuutsontwerp dat op dit congres werd aangenomen waren vroegere sektarische en samenzweerderige trekjes grotendeels verdwenen. Het ontwerp werd ter beoordeling naar de gemeenschappen gestuurd en op het tweede congres van de Bond definitief bekrachtigd.

Ook werd de vraag over het programma van de Bond behandeld. Het werd op een toen onder arbeiders gebruikelijke wijze samengesteld, namelijk middels vraag en antwoord (katechismus). Het werd 'Ontwerp van het communistische geloofssymbool' genoemd. Onder dit, door Engels geschreven, document stonden de handtekeningen van voorzitter Schill (de bijnaam van Schapper) en van secretaris Heide (ofwel W. Wolff). Een groot deel van de tekst van het ontwerp is bijna hetzelfde als het later door Engels geschreven 'Principes van het communisme'. Maar een ender deel, namelijk de eerste zes vragen en antwoorden, dat nog een vaag utopisch tintje heeft, kan niet van de hand van Engels zijn. Het document was blijkbaar een compromis. Dat blijkt ook uit de rondbrief van het congres aan leden van de Bond. Daarin staat dat men zich bij een dergelijk belangrijk vraagstuk als een programma beslist niet moet haasten en dat het congres dit document niet als een definitief ontwerp, maar als een schets daarvan, beschouwt. Gemeenschappen van de Bond moeten het grondig bestuderen en vervolgens eventueel aanvullingen of veranderingen voorstellen.

De Parijse Weitling-gemeenschap, en met

Die arbeitende Klasse

WORKERS OF ALL LANDS
UNITE!

1847

PARIS
1848

Die...

Die...

Staatswissenschaftlicher Verein.

weilige Familie.

tsche ideologie

G. W. F. Hegel

haar Weitling zelf, werd vanwege haar schismatische tactiek uit de Bond gestoten.

Na het congres werd er in Brussel een gemeenschap van de Bond van Communisten opgericht waarvan Marx, net als van haar districtscomité, voorzitter werd. Samen organiseerden Marx en Engels in Brussel het Duitse arbeidersgenootschap, geleid door de Brusselse gemeenschap van de Bond van Communisten. Marx en Engels kregen, tot hun grote blijdschap, de door de kleinburgerlijke publicist A. von Bornstedt gestichtte 'Deutsche-Brüsseler-Zeitung' bijna letterlijk in hun schoot geworpen. Marx en Engels wezen in hun artikelen in deze krant op de naderende revolutie in een reeks Europese landen en stipelden de strategie en tactiek van het proletariaat in deze revolutionaire strijd uit. Ze lieten zich uit tegen het geflirt van feodale, kleinburgerlijke partijen met het proletariaat én tegen pogingen van de burgerij om het proletariaat als een gehoorzaam wapen tegen de autocratie aan hun zijde te krijgen. Ze riepen arbeiders op actief deel te nemen aan de komende revolutionaire gevechten en onderstreepten nogmaals dat een burgerlijke revolutie niet het einddoel van de strijd van het proletariaat was, maar dat de arbeidersklasse na de overwinning van zo'n revolutie de strijd moest voortzetten voor een socialistische revolutie. Dit idee werd later verder uitgewerkt tot de theorie van de ononderbroken revolutie.

Engels benadrukte de noodzaak van een bundeling van alle democratische krachten in de strijd tegen feodalisme en absolutisme en wees hierbij de leidende rol toe aan het prole-

tariaat. 'Het industriële proletariaat van de steden is de kern van de huidige democratie. De kleine burgerij en, nog meer dan zij de boeren, zijn volledig afhankelijk van haar initiatieven.'*

Behalve aan de 'Deutsche-Brüsseler-Zeitung' verleende Engels ook zijn medewerking aan de 'Northern Star', het orgaan van het chartisme, en aan de Franse democratische krant 'La réforme'.

Tegelijk met de organisatie van de Brusselse gemeenschap van de Bond van Communisten en het Duitse Arbeidersgenootschap namen Marx en Engels ook deel aan de oprichting van een bredere organisatie: de Democratische Associatie. Via deze organisatie kwamen ze op originele wijze weer in contact met de Brusselse democraten en met geëmigreerde democraten uit andere landen. De grondleggers van het marxisme vonden het de plicht van het proletariaat elke progressieve democratische beweging te steunen.

In het midden van oktober 1847 ging Engels opnieuw naar Parijs. Na zijn aankomst werd hij in het districtscomité gekozen. Het voorbereidend werk voor het tweede congres van de Bond van Communisten, en met name de beoordeling van haar programma, moest nu op gang gebracht worden.

In de Parijse gemeenschappen werd het 'Ontwerp van het communistische geloofssymbool' in de slechtere versie van Moses Hess ter beoordeling voorgelegd. Engels uitte scherpe kritiek op deze variant en kreeg de opdracht een nieuw ontwerp samen te stellen.

In een brief van 23-24 november stelde En-

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 4,
S. 272.

gels Marx in een brief voor om elkaar twee dagen voor het congres in het Belgische Oosten-de te ontmoeten en alles door te spreken. 'Dit congres,' zo schreef hij, 'zal beslissend zijn omdat *deze keer alles in onze handen is...*

Denk na over het "Geloofssymbool". Ik vind dat we die vraag-antwoord formule het best aan de kant kunnen schuiven en het beter "Communistisch *Manifest*" kunnen noemen. We moeten er immers de geschiedenis van de vraag in belichten en daar is de huidige vorm helemaal niet voor geschikt. Ik zal het onderwerp van hier, dat ik heb samengesteld, meenemen. Het is gewoon in vertellende vorm geschreven, maar ontzettend slecht en heel snel geredigeerd. Ik begin met de vraag wat communisme is en ga dan meteen over op het proletariaat: haar ontstaansgeschiedenis, het verschil tussen de werkers vroeger en nu, de ontwikkeling van de tegenstelling tussen het proletariaat en de burgerij, de crises en de conclusies. Tegelijkertijd wil ik wat bijkomstige zaken bespreken en dan tot de partijpolitiek van de communisten komen, voor zover we daar openlijk over kunnen spreken. Ons ontwerp is nog geheel niet bekrachtigd, maar ik hoop dat er niets in komt wat met onze ideeën in tegenspraak is, behalve dan wat onbelangrijke kleinigheden.*

Engels deed in feite al het voorbereidende werk voor het latere 'Communistisch Manifest', wat hij 'De principes van het communisme' noemde. Hoewel hij vasthield aan de katechismusvorm werd het werk vier keer zo lang als het 'Ontwerp van het communistische geloofssymbool'. Maar belangrijker is dat

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 27, S.
101, 102.

het de ideeën van Engels uitstekend weer-
geeft.

In 'De principes van het communisme' worden enkele vragen aangeroerd die in het 'Manifest' niet besproken worden, zoals de vraag: is het mogelijk op vreedzame wijze een einde te maken aan particuliere eigendom? Engels antwoordde als volgt: 'Je zou wensen dat het zo was, en communisten zouden natuurlijk de laatsten zijn hiertegen te zijn. Maar ze zien tegelijkertijd dat in bijna alle geciviliseerde landen de ontwikkeling van het proletariaat op gewelddadige wijze onderdrukt wordt en dat de tegenstanders van het communisme zo, juist uit alle macht, op een revolutie aansturen. Als het proletariaat tenslotte door dit alles tot een revolutie komt, dan zullen wij communisten de zaak van de proletariërs met daden even goed verdedigen als nu met woorden.'*

Ook de volgende vraag wordt in het 'Manifest' niet gesteld: kan een socialistische revolutie in één land overwinnen? Engels dacht in die tijd, waarin het kapitalisme nog geen monopolie had (pre-monopolistisch kapitalisme), dat een socialistische revolutie tegelijkertijd in alle geciviliseerde landen zou plaatsvinden, dat wil zeggen in ieder geval in Engeland, Amerika, Frankrijk en Duitsland. Toen Lenin het marxisme in de nieuwe historische omstandigheden verder ontwikkelde — waarbij hij uitging van de door hem blootgelegde ongelijke en sprongsgewijze economische en politieke ontwikkeling van het kapitalisme in een imperialistisch tijdperk — kwam hij tot de conclusie dat een overwinning van het socialisme onder het imperialisme aanvankelijk in enkele of zelfs één afzonderlijk land mogelijk is en

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 4,
S. 331.

een overwinning van de socialistische revolutie in alle, of bijna alle, landen, onmogelijk is.

Het tweede congres van de Bond van Communisten vond van 29 november tot 8 december 1847 plaats. Engels was er in zijn functie als vertegenwoordiger van de Parijse, en Marx als die van de Brusselse gemeenschappen.

Het congres bekrachtigde, met enkele veranderingen, het statuutsonwerp, waarbij de door Marx en Engels voorgestelde klassieke formulering van het eerste programmatische statuut de belangrijkste was. Deze luidde nu: 'Het doel van de Bond is: het omverwerpen van de burgerij, de heerschappij van het proletariaat, vernietiging van de oude burgerlijke maatschappij die gebaseerd is op het antagonisme der klassen, en het stichten van een nieuwe maatschappij, zonder klassen en zonder particulier eigendom.'*

Bij de beoordeling van de statuten bereikten Marx en Engels dat de Bond het samenzwerderige karakter vaarwel zei en haar principes openlijk proclameerde.

Het programma van de Bond was het hoofdonderwerp van het congres. Marx en Engels verdedigden hun nieuwe theorie tijdens lange en stormachtige discussies en tenslotte werden de door hen verdedigde principes met algemene stemmen aangenomen. Hen werd gevraagd het manifest uit te werken.

Marx en Engels benutten hun verblijf in Londen om meer contacten aan te knopen met communistische arbeiders en met democraten uit verschillende landen. Ze bezochten de internationale democratische bijeenkomst die de Poolse opstand van 1830 herdacht. In hun le-

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 4,
S. 524.

zingen, die zij daar hielden, schetsten ze in grote lijnen de politiek van het proletariaat op het gebied van het nationale vraagstuk. Engels had bijvoorbeeld een voorstel dat later het leidende principe voor het proletariaat in het na-

81

Het verbond met
Marx

Manifest

der

Kommunistischen Partei.

Veröffentlicht im Februar 1848.

Proletarier aller Länder vereinigt euch.

London.

Gedruckt in der Office der „Bildungs-Gesellschaft für Arbeiter“
von J. G. Curghard,
46, LIVERPOOL STREET, BISHOPS-GATE.

Omslag van de
eerste uitgave van
'Het Communistisch
Manifest' van
K. Marx en
F. Engels

tionale vraagstuk werd: 'Geen enkele natie kan vrij worden als het tegelijkertijd andere naties onderdrukt'.*

In diezelfde lezing motiveerde Engels het belangrijke principe van het proletarisch internationalisme en de leuze die het devies van de Bond van Communisten werd: 'Aangezien de positie van de arbeiders in alle landen gelijk is, en hun belangen gelijk zijn, hebben ze ook dezelfde vijanden en moeten ze met vereende krachten strijden en tegenover de broederbond van de burgerij van alle naties de broederbond van de arbeiders van alle naties stellen.'*

Midden december 1847 verlieten Marx en Engels Londen en keerden ze in Brussel terug. Engels ging kort daarop opnieuw naar Parijs, terwijl Marx zich aan de definitieve formulering van het programma van de Bond van Communisten zette.

In februari 1848 kwam in Londen het 'Communistisch Manifest' uit. Dit eerste programmatische document van het wetenschappelijke communisme werd vervolgens, zoals Engels schreef, 'het wijdst verbreidde en meest internationale werk van alle socialistische literatuur, het algemene programma van vele miljoenen arbeiders van alle landen, van Siberië tot Californië'.**

In het 'Communistisch Manifest' werd de revolutionaire theorie van het proletariaat op uiterst compacte en overzichtelijke wijze uiteen gezet, net zoals de theorie van het wetenschappelijke communisme en haar drie bestanddelen, voor zover die toendertijd uitgewerkt waren.

'Met een geniale helderheid en uitdruk-

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 4,
S. 372.

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 4,
S. 372.

** *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 22,
S. 62.

kingskracht,' zo schreef Lenin, 'is in dit werk een schets gegeven van de nieuwe wereldbeschouwing: het consequente, ook het terrein van het maatschappelijke leven omvattende, materialisme, de dialectiek als de meest omvattende en diepgaande leer van de ontwikkeling, de theorie van de klassenstrijd en van de wereldhistorische revolutionaire rol van het proletariaat, de schepper van een nieuwe communistische maatschappij.'*

Het 'Manifest' is geheel gewijd aan de wetenschappelijke motivering van de historische onafwendbaarheid van de ondergang van het kapitalisme en haar vervanging: een nieuwe, klasseloze maatschappij als gevolg van de proletarische revolutie en het instaleren van de politieke heerschappij van het proletariaat.

De grondleggers van het marxisme tonen in het 'Manifest' aan dat de gehele geschiedenis der mensheid (na het verval van de oermaatschappij) de geschiedenis van de klassenstrijd tussen uitbuiters en uitgebuitenen, tussen de heersende en de onderdrukte klassen is. Toen het feodalisme door het kapitalisme vervangen werd, werden de oude klassen gewoon door nieuwe vervangen en de klassentegenstellingen versterkt en verscherpt. In tegenstelling tot burgerlijke ideologieën die beweren dat de staat boven klassen verheven is, tonen de grondleggers van het marxisme in het 'Manifest' aan, dat de regeringsmacht in een kapitalistische maatschappij niets anders is dan 'een comité dat de algemene zaken van de gehele burgerlijke klasse regelt'.

Ook toonden ze aan dat het particulier eigendom op produktiemiddelen de ketenen van de ontwikkelde produktiekrachten worden.

---

* V. I. Lenin, 'Keuze uit zijn werken', Progres, Moskou 1973, dl. 1.

De basistegenstelling van het kapitalisme is de tegenstelling tussen het maatschappelijke karakter van de produktie en de private kapitalistische manier om zich de resultaten van de produktie toe te eigenen. Die tegenstelling komt in verschillende crises, die de kapitalistische maatschappij van tijd tot tijd opschrikken, tot uiting. Die crises zijn het gevolg van de anarchie van de produktie, die een natuurlijk bestanddeel van het kapitalisme is. De bourgeoisie probeert de crises te boven te komen door produkten, door arbeidershanden gemaakt, te vernietigen, en door veroveringsoorlogen te voeren die talloze mensenlevens eisen. Maar het enige dat de bourgeoisie hiermee bereikt zijn vernietigender crises, zo zegt men in het 'Manifest'. De bourgeoisie die het particuliere eigendom op de produktiemiddelen verdedigt wordt van een ooit progressieve klasse steeds reactionairder, en wordt een rem op de weg van de mensheid naar een hogere maatschappijvorm: het communisme.

De grondleggers van het marxisme wijzen in het 'Manifest' de weg van een radikale bevrijding van de werkende mensheid van alle ellende en rampspoed die het kapitalisme met zich meebrengt. Dat is de weg van de socialistische revolutie, de overwinning van de politieke heerschappij van het proletariaat.

Het kapitalisme schept gedurende haar ontwikkeling de materiële voorwaarden voor een toekomstige communistische maatschappij, en van het proletariaat, de klasse die de grafdelver van het kapitalisme en de schepper van de nieuwe maatschappij is. Het proletariaat, de revolutionaire klasse dus, kan zichzelf niet bevrijden zonder de hele maatschappij te bevrij-

den van elke vorm van uitbuiting en onderdrukking.

De bourgeoisie, zo zegt men in het 'Manifest', 'brengt in de eerste plaats haar eigen grafdelvers voort. De ondergang van het kapitalisme en de overwinning van het proletariaat zijn dus beiden onvermijdelijk.' * Het belangrijkste idee van de internationale historische missie van het proletariaat kreeg op deze manier in het 'Manifest' een verdere motivering en ontwikkeling.

In het 'Manifest' wordt de leidende rol van de communistische partij als voorwaarde voor een geslaagde strijd en overwinning van het proletariaat genoemd. Marx en Engels maken duidelijk dat de communisten het meest wilskrachtige en progressieve deel van de arbeidersklasse zijn. Zij hebben op de overige arbeiders voor dat zij gewapend zijn met de revolutionaire theorie die hen in staat stelt de voorwaarden, de loop en de algemene resultaten van de proletarische beweging te begrijpen. Communisten beschermen de algemene belangen van de arbeiders, ongeacht hun nationaliteit. Ze zijn de strijders voor het consequente proletarische internationalisme. Bij alle etappes van de strijd van de arbeidersklasse gaan de communisten uit van de algemene basisbelangen van het proletariaat en de opdracht aan elke vorm van uitbuiting en onderdrukking een einde te maken. Deze schetsen van de leer van de partij van het proletariaat werden in latere werken van Marx en Engels, en in hun revolutionaire activiteiten, verder uitgewerkt.

De grondleggers van het marxisme ontmaskeren de lasterpraat en leugens die de bourgeoisie over de ideeën en bedoelingen van het

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 4,
S. 436.

communisme verspreidt, door in het 'Manifest' de bedoelingen van de proletarische partij als volgt te omschrijven: het ten val brengen van de bourgeoisie en de verovering van de politieke macht door het proletariaat.

'Het proletariaat zal haar politieke heerschappij gebruiken om stap voor stap al het kapitaal aan de bourgeoisie te ontnemen en alle produktiewerktuigen te centraliseren in handen van de staat, dat wil zeggen in handen van het proletariaat dat als heersende klasse georganiseerd is, en om zo snel mogelijk het totaal van de produktiekrachten te vergroten.'*

In deze stelling van het 'Manifest' wordt een van de opvallendste ideeën van het marxisme over de staat verwoord: '*De staat, dat is het proletariaat georganiseerd als heersende klasse, dat is de dictatuur van het proletariaat*'**, schreef V. I. Lenin.

De leer van de dictatuur van het proletariaat is de belangrijkste van het marxisme. Het 'Manifest' bevat ook een grondige theoretische uiteenzetting van het zeer belangrijke principe van het internationalisme, dat Marx en Engels proclameerden. De heerschappij van het proletariaat, zo tonen ze aan, maakt een eind aan de nationale onderdrukking en verlost de mensheid voorgoed van veroverings- en roofoorlogen.

'Op dezelfde wijze waarmee een einde gemaakt zal worden aan de uitbuiting van het ene individu door het andere zal een einde gemaakt worden aan de uitbuiting van de ene staat door de andere. De vijandelijke verhoudingen tussen staten zullen tegelijk met het antagonisme der klassen verdwijnen.'***

---

* *Marx|Engels*, 'Werke', Bd. 4, S. 446.

** *V. I. Lenin*, 'Verzamelde werken' (Russisch), dl. 33, blz. 199.

*** *Marx|Engels*, 'Werke', Bd. 4, S. 445.

De kracht van de wetenschappelijke vooruitblik van Marx en Engels blijkt duidelijk uit het feit dat zij de algemene contouren van de toekomstige communistische maatschappij en de onmetelijke superioriteit van de maatschappelijke structuur die het proletariaat zou scheppen, konden aangeven. In de communistische maatschappij zullen geen belemmeringen zijn voor—en dus geen begrenzingsaan—de ontwikkeling van de produktiekrachten. In tegenstelling tot de kapitalistische maatschappij waar het principe heerst van 'hij die werkt, krijgt niets, en hij die krijgt, die werkt niet', zal arbeid in de communistische maatschappij een middel tot verrijking en verlichting van het leven van degenen die werken zijn.

'In plaats van de oude burgerlijke maatschappij met haar klassen en klassentegenstellingen, ontstaat er een associatie waarin de vrije ontwikkeling van de enkeling de voorwaarde is voor de vrije ontwikkeling van allen.' *

In deze woorden van het 'Manifest' is, zoals Engels zei, het basisidee van het naderende tijdperk in de geschiedenis van de mensheid uitgedrukt: het tijdperk van het communisme.

In hun formulering van het programma van de communisten geven Marx en Engels in het 'Manifest' een groots opgezette kritiek op de verschillende socialistische stromingen die in die tijd bestonden en een belemmering vormden voor de verspreiding van het idee van het wetenschappelijke communisme onder het proletariaat en voor de oprichting van een proletarische partij. In hun verduidelijking van de onjuistheid en schadelijkheid van deze

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 4, S.
447.

ideeën lieten Marx en Engels zelf hun klassewortels zien. De analyse van socialistische en communistische literatuur die in het 'Manifest' gegeven wordt toont aan dat alleen het wetenschappelijke communisme, de revolutionaire theorie van het proletariaat, de socialistische leer is, die toekomst heeft.

In het 'Communistisch Manifest' wordt ook de theoretische basis van de tactiek van de proletarische partij aangegeven. Het basisprincipe van deze tactiek wordt als volgt omschreven: 'Communisten strijden voor heel dichtbijgelegen doeleinden en belangen van de arbeidersklasse. Maar in de beweging van vandaag beschermen zij tegelijk de toekomst van de beweging.' * Dit houdt in dat de communisten gedurende de hele strijd van het proletariaat nooit de belangrijkste opgave van de arbeidersklasse uit het oog moeten verliezen, namelijk de vernietiging van de loonarbeid.

Communisten steunen elke progressieve, revolutionaire beweging die tegen het reactionaire maatschappelijke en politieke stelsel zijn. In hun beschrijving van de verhouding van de communisten tot de verschillende oppositiepartijen in verschillende landen blijven Marx en Engels lang staan bij Duitsland, waar een burgerlijk-democratische revolutie naderde.

In deze fase streed het Duitse proletariaat samen met de bourgeoisie in zoverre deze tegen het feodalisme en absolutisme was. Tegelijkertijd moest de communistische partij onder de arbeiders een duidelijk bewustzijn creëren over de tegengestelde belangen van het proletariaat en de bourgeoisie, omdat zij de strijd van het proletariaat, na het aan de macht komen van

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 4. S.
458.

de bourgeoisie, tegen diezelfde bourgeoisie moeten keren. 89

Het 'Communistisch Manifest' eindigt met een trotse en openlijke oproep tot een proletarische revolutie: 'Laten de heersende klassen maar sidderen voor de communistische revolutie. Proletariërs kunnen er niets door verliezen, behalve hun ketenen. Ze zullen de hele wereld veroveren.

**PROLETARIËRS ALLER LANDEN,
VERENIGT U!**

Het 'Communistisch Manifest' is het onsterfelijke werk van Marx en Engels, doortrokken met een grote scheppende bezieling en revolutionaire hartstocht. Het was niet alleen een veralgemening van alles wat Marx en Engels eerder geschreven hadden, maar ook een enorme stap vooruit in de vorming van het wetenschappelijke communisme, het marxisme.

Engels onderstreepte verschillende malen dat de originele wetenschappelijke revolutionaire theorie van het proletariaat — de belangrijkste ontdekking van de negentiende eeuw — vooral het werk van Marx was en daarom zijn naam draagt. Bijna veertig jaar later schreef hij in 'Ludwig Feuerbach en het einde van de klassieke Duitse filosofie' over de rol die Marx en hijzelf speelden in de ontwikkeling van het wetenschappelijke communisme:

'Ik heb natuurlijk voor en tijdens mijn veertigjarige samenwerking met Marx zelfstandig deelgenomen aan de uiteenzetting en vooral de uitwerking van de theorie waarover we nu spreken. Maar het overgrote deel van de hoofdgedachten — vooral die op economisch en historisch gebied — en, meer dan dat, hun

Het verbond met
Marx

preciese formulering, is het werk van Marx. Dat wat ik ingebracht heb had Marx ook alleen kunnen doen, misschien met uitzondering van twee of drie speciale onderdelen. Maar dat wat Marx gedaan heeft had ik nooit kunnen doen. Marx stond hoger, zag verder en overzag meer en sneller dan wij allemaal samen. Marx was een genie, wij in het beste geval talenten. Zonder hem was onze theorie nooit geworden tot wat zij is. Daarom is het juist dat ze zijn naam draagt.*

De opkomst van het wetenschappelijk communisme was niet de toevallige ontdekking van een genie. De leer van Marx zou nooit ontstaan zijn zonder de opkomst van een nieuwe revolutionaire klasse, het proletariaat, en zonder dat de klassenstrijd tussen het proletariaat en de bourgeoisie het belangrijkste was geworden in de geschiedenis van de ontwikkelde landen van Europa. Het wetenschappelijk communisme kwam op als een internationale leer, als het resultaat van de theoretische veralgemening van de ervaring van de klassenstrijd en vooral van de ervaring van de arbeidersbewegingen in verschillende landen.

De leer van belangrijke vertegenwoordigers van de filosofie, de politieke economie en het socialisme dienden als theoretische bronnen voor het marxisme. De genialiteit van Marx bestond daaruit dat hij al het waardevolle wat zijn wetenschappelijke voorgangers bereikt hadden op kritische wijze herzag en zo een volledige ideologie schiep die de vragen die het menselijk verstand steeds gesteld had beantwoordde. V. I. Lenin schreef: 'Alles wat door het menselijk verstand geschapen was bewerkte hij, onderwierp hij aan kritiek en toetste hij

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 21, S.
300-301.

aan de arbeidersbeweging. Hierdoor kwam hij tot conclusies waartoe mensen die door burgerlijke grenzen of vooroordelen beperkt waren, niet konden komen.*

Als wettelijk opvolger van al het goede dat het progressieve wetenschappelijke verstand geschapen heeft, onderscheidt de leer van Marx zich als de belangrijkste ommekeer, de ware revolutie in de filosofie, de politieke economie en de ontwikkeling van de socialistische ideeën.

In tegenstelling tot eerdere denkers die niet met de brede volksmassa verbonden waren, waren Marx en Engels niet alleen geniale geleerden, maar ook grote revolutionairen, de leiders van het proletariaat. Met de opkomst van het marxisme werden er voor het eerst voorwaarden geschapen voor een samenvoeging van het socialisme en de arbeidersbeweging.

De revolutionaire gebeurtenissen van 1848 en 1849 waren de eerste historische proeven van het marxisme.

---

* *V. I. Lenin*,
'Verzamelde
werken' (Russisch),
dl. 41, blz. 304.

V

De revoluties van 1848—1849.

Het verschijnen van het 'Communistisch Manifest' viel samen met belangrijke revolutionaire gebeurtenissen in Europa.

In januari 1848 brak een opstand op Sicilië (Italië) uit. Van 22 tot 24 februari versloegen Parijse arbeiders met behulp van de kleine bourgeoisie, in hun dappere strijd op de barricades, het leger van de 'koning der bankiers' Louis Philippe, en dwongen de tijdelijke regering om de Franse republiek uit te roepen. Eind februari, begin maart braken er in verschillende staatjes in west- en zuid Duitsland revoluties uit (in Baden, Württemberg, Beieren en Saksenland).

Tegelijkertijd kwam de revolutionaire nationalistische bevrijdingsbeweging in Hongarije tot ontwikkeling. Hongarije was in die tijd deel van het multinationale Oostenrijk, de 'gevangenis van volkeren'. Op 13 maart barstte de revolutie in de hoofdstad van Oostenrijk, Wenen, zelf los, en op 18 maart in de hoofdstad van Pruisen, Berlijn. In Engeland tenslotte vond in maart en april een nieuwe opleving van de chartistenbeweging plaats. Dat waren de eerste belangrijke revoluties van 1848, een jaar dat door burgerlijke historici het dwaze jaar werd genoemd.

De eertse taken van de in een aantal Europese landen ontstane revolutionaire strijd waren op de een of andere wijze taken van de burgerlijke democratische revolutie. De historische taken uit die tijd waren: het afzetten van de absolute monarchie, het beëindigen van het feodale grondbezit, bevrijding van het buitenlandse juk en het stichten van democratische nationale eenheidsstaten.

De grondleggers van het marxisme waren in die tijd van mening dat de burgerlijke democratische revolutie in enkele Europese landen, bij een gunstig verloop van de klassenstrijd, als direct voorspel van de proletarische revolutie kon dienen.

Marx en Engels, die in de revolutie de grote motor, de locomotief van de geschiedenis zagen, waren zeer verheugd toen de revoluties begonnen. Zij zagen het als hun belangrijkste taak om de volksmassa te hulp te komen, hen bewust te maken en te organiseren tot een spontane uitbarsting. 'Van de activiteiten van Marx en Engels zelf,' schreef Lenin, 'is de periode van hun deelname aan de revoluties van 1848—1849 als het centrale punt te beschouwen.'*

Vlak voor de Parijse revolutie vertrok Engels, die vanwege revolutionaire activiteiten onder arbeiders het land was uitgezet, naar Brussel. Lang bleef hij daar niet. Voor de februari-revolutie in Frankrijk uitbrak besloten Marx en Engels om naar het centrum van de revolutie te gaan, naar Parijs dus. De Belgische regering versnelde deze plannen. Marx ontving op drie maart het bevel het land binnen 24 uur te verlaten en op de nacht van de vierde maart werd hij, en even later ook zijn vrouw, gearres-

* V. I. Lenin, 'Verzamelde werken' (Russisch), dl. 16, blz. 24.

teerd. Ze werden echter na enkele uren vrijgelaten. Marx vertrok meteen naar Parijs, waar zijn gezin zich spoedig bij hem voegde.

Engels bleef nog twee weken langer in Brussel, om een protestactie tegen de uitzetting van Marx te organiseren. Ook regelde hij wat persoonlijke zaken van Marx, omdat deze zo snel Brussel moest verlaten dat hij niet eens tijd had het allernoodzakelijkste mee te nemen.

Toen Engels in Parijs arriveerde had Marx al heel wat revolutionair werk verricht. Op basis van een volmacht die hij uit Londen ontvangen had, organiseerde hij een nieuw Centraal Comité van de Bond van Communisten, waarvan hijzelf voorzitter werd. Schapper werd secretaris, terwijl Engels, W. Wolff, H. Bauer en Karl Wallau lid van het Comité werden.

Het nieuwe Centraal Comité moest zich in de eerste plaats met Duitse arbeiders en politieke emigranten, die in Parijs woonachtig waren, bezighouden. Het vaderland trok immers voor revolutionaire arbeid.

'In Parijs,' schreef Engels, 'groeide het revolutionaire legioen snel. Spanjaarden, Italianen, Belgen, Hollanders, Polen en Duitsers vormden troepen die hun vaderland wilden gaan bevrijden.'*

De Duitse Democratische Vereniging in Parijs, met aan het hoofd de journalist Bornstedt en de Duitse dichter Georg Herwegh, richtte een Duits legioen op, dat met wapens in de hand voorbereid werd op een invasie in Duitsland om daar van buitenaf de revolutie te creëren. Marx en Engels keurden dergelijke 'revolutie-spelletjes' ten zeerste af.

In plaats van dergelijke avonturistische stre-

---

* *Marx/Engels, 'Werke', Bd. 21, S. 226.*

ken verdedigden zij in de door hen opgerichte club van Duitse arbeiders het enige doelgerichte plan: de Duitse emigranten moesten ieder afzonderlijk naar Duitsland terugkeren. Tot begin april lukte het zo'n 400 arbeiders om op deze manier naar Duitsland terug te keren. De overgrote meerderheid was lid van de Bond van Communisten. Marx en Engels hadden gelijk: het legioen van Herwegh viel aan de grens in een hinderlaag, opgezet door de Franse en Pruisische regering. Leden van de Bond van Communisten die in hun eentje waren teruggekeerd werden de voorhoede van de revolutionaire beweging in Duitsland en bewezen hiermee, zoals Engels later schreef, dat 'de Bond een uitstekende leerschool voor de revolutionaire activiteiten was'.*

In hun strategie en tactiek voor de Duitse revolutie gingen Marx en Engels uit van de objectieve historische taken en de reële krachtsverhoudingen van de Duitse klassen.

De belangrijkste taak van de Duitse revolutie van 1848 was een eind te maken aan de politieke versplintering en de economische achterstand van het land. In Duitsland bestond de heerschappij van de adellijke grondbezitter nog, plus een enorme inhalige en verstarde bureaucratie en een stagnatie op cultureel gebied. De feodale verhoudingen die nog bestonden vertraagden de ontwikkeling van het land langs kapitalistische weg.

Duitsland kon op twee manieren verenigd worden: ofwel middels revolutie, waardoor er één democratische Duitse republiek zou moeten ontstaan, ofwel middels een contrarevolutie waarbij Duitsland 'van boven af' verenigd zou moeten worden, vanuit een van haar ster-

---

* *Marx/Engels, 'Werke', Bd. 21, S. 227.*

kere staten zoals Pruisen of Oostenrijk.

Gedurende deze kritieke periode in de geschiedenis van Duitsland, waarin over haar verdere lot beslist werd, streden Marx en Engels voor een Duitse democratische eenheidsstaat.

Eind maart stelden ze een allerbelangrijkst document op: 'De eisen van de Communistische Partij in Duitsland.' Hierin werd het politieke standpunt van het proletariaat in de beginnende revolutie verwoord. Boven het document stond de belangrijke leuze van de communisten van de Duitse burgerlijk-democratische revolutie: de eis van een ondeelbare Duitse republiek.

Marx en Engels achtten een dergelijke republiek noodzakelijk om de verdere strijd van het proletariaat voor het socialisme te verlichten. Verder waren er de volgende, belangrijke eisen: algemeen kiesrecht voor mannen vanaf 21 jaar, een algemene bewapening van het volk, gratis rechtspraak, een beëindiging—zonder vergoeding—van alle feodale verplichtingen en betalingen waaronder de boeren gebukt gingen, confiscatie van het land uit handen van de kroon en grootgrondbezitters, vervanging van alle privé-banken door een staatsbank, nationalisering van ertsgroeven, mijnen en alle transportmiddelen, een absolute scheiding van kerk en staat, de invoering van progressieve belastingen, het bouwen van nationale werkplaatsen en tenslotte algemeen gratis onderwijs voor het volk.

Aangezien Marx en Engels deze beginnende revolutie als een voorspel tot de proletarische revolutie zagen waren er onder bovengenoemde eisen ook een aantal overgangsmatige-

len, waarover men in het 'Communistisch Manifest' zegt dat zij 'zichzelf in de loop der tijd overbodig zullen maken' en tot een omwenteling in de hele produktiewijze zullen leiden.

'De eisen van de Communistische Partij in Duitsland', ondertekend door leden van het Centraal Comité van de Bond van Communisten, werd op een apart vel gedrukt en samen met het 'Communistisch Manifest' door Duitse arbeiders die in Duitsland teruggekeerd waren, uitgedeeld. Marx en Engels gaven tegelijkertijd adviezen aan leden van de Bond van Communisten over de oprichting van een genootschap van de Bond en van de arbeidersbewegingen in Duitsland.

Na al deze voorbereidende werkzaamheden verlieten Marx en Engels, die zelf ook smachten naar het vaderland in revolutie, Parijs en vertrokken naar Keulen.

Onderweg bleven ze een paar dagen in Mainz, waar Wallau, lid van het Centraal Comité van de Bond van Communisten, in opdracht van Marx een centrum probeerde te creëren om alle arbeidersbewegingen, die in Duitsland in opstand waren, te verenigen, om zo vervolgens een massale politieke organisatie te vormen. De gemeenschappen van de Bond van Communisten zouden hiervan de kern moeten zijn. Maar omdat Duitsland zo versplinterd en de arbeidersklasse niet rijp genoeg was, lukte dit toen niet.

Toen Marx en Engels in Duitsland aankwamen had de opstand van de arbeiders en de kleine bourgeoisie in de steden en die van de boeren op het platteland de eerste klappen toegebracht aan het feodale absolutistische regiem en de Duitse regering tot concessies ge-

dwongen. Maar het was toch vooral de grote bourgeoisie die de vruchten plukte van de overwinning van het volk. In Pruisen benoemde de koning bijvoorbeeld een regering waarvan de leiders uit de grote Rijnlandse bourgeoisie afkomstig waren: Camphausen en Hanzemann.

De liberale regering die aan de macht was gekomen bleek al gauw een antirevolutionaire kracht te zijn, die steeds duidelijker overhelde naar het contrarevolutionaire kamp. Terwijl ze met haar oude vijanden — de absolute monarchie, de feodale aristocratie en de bureaucratie — nog niet eens afgerekend had, zag ze alweer een nieuwe: het proletariaat. Bang voor wat het proletariaat dreigde te worden (en in Frankrijk al was) en niet voor wat het Duitse proletariaat feitelijk was, zocht de bourgeoisie haar redding in een compromis met de monarchie en de adel.

Door de verraderlijke politiek van de bourgeoisie had de revolutie nergens echt overwonnen. De werkelijke macht — het leger, de politie en het staatsapparaat — waren nog in handen van de grootgrondbezitters en hun monarchie. De beslissende slag lag in de toekomst. Zo was de situatie in Duitsland toen Marx en Engels arriveerden.

Zij hadden niet toevallig Keulen als verblijfplaats gekozen. De politieke activiteit van de burgerij was in deze belangrijke industriestad van het Rijnland bijzonder hoog en de volksmassa was hier eerder dan in andere delen van Duitsland bij de politiek betrokken geraakt.

Keulen was een belangrijk centrum van de Duitse arbeidersbeweging. De napoleonistische codex ('Code Napoléon') was er werk-

zaam, wat voor de verwezenlijking van een plan van Marx en Engels—namelijk het uitgeven van een groot revolutionair dagblad—bijzonder gunstig was.

Het oprichten van een revolutionair orgaan voor de massa was een zeer wezenlijke voorwaarde voor de realisering van het strategische en tactische plan dat Marx en Engels hadden uitgedacht. De burgerlijk-democratische revolutie moest ontwikkeld en tot een goed einde gebracht worden, terwijl de massa tegelijk voorbereid moest worden op een socialistische revolutie.

Marx en Engels hadden verschillende malen het belang van een proletarische partij benadrukt om deze plannen te kunnen realiseren. Voor de revolutie begonnen ze dit al te organiseren en na aankomst in Duitsland zetten ze dit werk voort en richtten ze een aantal gemeenschappen van de Bond van Communisten en van arbeidersorganisaties op. In hun pogingen een algemeen-Duitse zelfstandige proletarische partij op te richten werden Marx en Engels echter geconfronteerd met grote problemen. De Duitse arbeidersklasse, die toen in hoofdzaak uit handwerklui en niet uit industriearbeiders bestond, was nog zwak, ongeorganiseerd, onontwikkeld en vol kleinburgerlijke vooroordelen. Het economisch achtergebleven en politiek onontwikkelde Duitsland had nog niet de mogelijkheden om een massale proletarische partij op te richten.

De twee- à driehonderd, door het land verspreide, leden van de Bond van Communisten vielen weg tegen de enorme volksmassa die opeens in beweging was gebracht.

Marx en Engels, aan wie elke vorm van sek-

tarisme vreemd was, moesten rekening houden met het toenmalige nivo van het Duitse proletariaat. Om niet op de zaken vooruit te lopen en de massa van hen te vervreemden, besloten ze toe te treden tot de democratische beweging die in Duitsland ontstaan was en daar een linkse, progressieve, in feite proletarische, positie in te nemen. Natuurlijk moesten ze hierbij wel hun zelfstandige politieke positie behouden en de aarzelingen en inconsequentie van de kleinburgerlijke democraten aan de kaak kunnen stellen.

Tegelijk met hun werk in de democratische genootschappen hechtten Marx en Engels enorm belang aan de activiteiten van communisten in arbeidersbonden, omdat dit absoluut noodzakelijk was bij het voorbereiden van een politieke partij. De krant moest de politieke leider voor de communisten worden. Onder deze omstandigheden kon het vaandel van de door hen opgerichte krant slechts 'het vaandel van de democratie zijn, maar dan van een democratie die overal en altijd haar bijzondere proletarische karakter benadrukt...'*

Om dit te realiseren werden Marx en Engels lid van de Keulse democratische gemeenschap en raadden hun medestanders dezelfde tactiek aan. Ze legden een grote activiteit aan de dag om de uitgave van een krant voor te bereiden. Toch ging er nog anderhalve maand voorbij voor het eerste nummer verscheen.

Het grootste probleem was geld, ofwel het gebrek daaraan. Marx ging in Keulen aandeelhouders voor de krant werven, terwijl Engels voor dit doel naar Barmen reisde waar hij zich tijdelijk vestigde om vandaaruit naar nabijgelegen steden te reizen. Ondanks alle moeite

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 21, S.
16.

kreeg hij maar veertien handtekeningen bij elkaar.

‘Op aandelen van hier moet je, helaas, maar niet rekenen...’ schreef Engels aan Marx, ‘deze radikale burgers uit Barmen zien in ons slechts hun toekomstige vijand. Ze willen ons geen wapenen in handen geven die wij heel gauw tegen hen zouden kunnen keren. Bij mijn oude valt niks te halen... Die geeft mij liever duizend kogels in plaats van duizend thaler.’*

Op 1 juni 1848 kwam tenslotte de eerste ‘Neue Rheinische Zeitung’ uit, met als ondertitel ‘Orgaan van de democratie’. Karl Marx was hoofdredacteur, Heinrich Bürgers, Ernst Dronke, Friedrich Engels, Georg Weerth en Wilhelm en Ferdinand Wolff werden lid van de redactie.

De ‘Neue Rheinische Zeitung’, geleid door communisten, en een ‘orgaan van de democratie’, bleek ‘het beste en onovertroffen orgaan van het revolutionaire proletariaat...’**

Deze krant was het enige orgaan dat het proletariaat een oriëntatiepunt gaf tijdens de ingewikkelde periode van de klassenstrijd in 1848/1849. Maar niet alleen daarom was het een uitstekende krant, ook door de vooruitziende blik en de revolutionaire passie die uit de artikelen sprak. Deze waren met vakmanschap, luister en scherpzinnigheid geschreven. En dat was niet zo vreemd met een leider als Marx en de strijdlustige staf van de Bond van Communisten eromheen; een hele pleiade van getalenteerde medewerkers, waarvan Engels ontgenezelijk de beste was.

‘De constitutie van de redactie,’ schreef Engels later, ‘was teruggebracht tot de dictatuur van Marx. Een groot dagblad dat op een be-

---

* *Marx/Engels*, ‘Werke’, Bd. 27, S. 119.

** *V. I. Lenin*, ‘Verzamelde werken’ (Russisch), dl. 26, blz. 83.

paalde tijd moet uitkomen kan alleen op zo'n manier functioneren. Wij hadden geen enkele moeite met de dictatuur van Marx, ze sprak voor ons voor zich. Juist door de scherpzinnigheid en de duidelijke lijn was onze krant de bekendste Duitse krant in de revolutionaire jaren.'*

Marx zelf schreef aanvankelijk relatief weinig: hij was bezig met zijn algemeen politiek leiderschap en droeg de zware last van het organisatorische werk. Engels schreef een groot deel van de politieke artikelen. Hij was, dankzij zijn scherpe en vlugge pen en zijn schrijftalent onmisbaar voor de krant. Zoals op zoveel gebieden vulden Marx en Engels elkaar ook hier uitstekend aan.

'Hij is een wandelende encyclopedie,' vertelde Marx enthousiast, 'dag en nacht vol werklust...'

Engels stortte zich met al de gloed van een revolutionair op het werk voor de krant. 'Het was een revolutionaire tijd,' herinnerde hij zich later, 'en het is een genot dan voor een dagblad te werken. Je ziet met eigen ogen hoe elk woord werkt, hoe artikelen letterlijk als granaten inslaan en hoe het losgelaten projectiel explodeert.'

Deze projectielen werden met een scherp oog en een vaste hand losgelaten en bereikten feilloos hun doel. De 'Neue Rheinische Zeitung' zag het als haar belangrijkste opgave de onverbiddelijke strijd aan te gaan met de wijdverspreide illusie dat met de maartopstanden de revolutie voltooid was en men daar nu de vruchten van kon plukken. Engels geselde een dergelijke stemming. Ironisch schreef hij: 'Dat is ook weer je lot, beste Duitser:... Je denkt dat

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 21, S.
17.

je nu het recht hebt op vrijheid van vereniging, vrijheid van pers, bewapening van de bevolking en andere mooie woorden die jou over de maartse barricades heen bereikt hebben? Je vergist je, je zit er helemaal naast:

Toen de aangename roes voorbij was,
werd je verward wakker.'

Marx en Engels ontmaskerden de verradersrol van de grote bourgeoisie die geen enkele taak van de burgerlijke revolutie voltooid had en die uit angst voor het volk een defensief en offensief bondgenootschap met de reactie sloot. Zij onthulden de ware kern van de 'grote daden' van de leiders van de bourgeoisie, van de regering van Camphausen en Hanze-mann.

In een serie artikelen van Engels, Marx en Wilhelm Wolff klaagde de 'Neue Rheinische Zeitung' het verraad van de grote bourgeoisie jegens de boeren aan: niet alleen deed de bourgeoisie niets om een eind te maken aan het feodalisme op het platteland, ze deden zelfs hun best om de concessies die in maart aan de boeren gedaan waren, weer ongedaan te maken. De politiek van de grote bourgeoisie, wat betreft het boerenvraagstuk, bestond uit 'angst van de bourgeoisie voor een revolutionaire aanval op wat voor eigendom dan ook. Een droevig, laf en beperkt egoïsme heeft de Pruisische bourgeoisie zo verblindt dat zij haar *noodzakelijke bondgenoot, de boerenstand, van zich af stootte.*' De krant verdedigde de belangen van de boeren en vocht voor een kosteloze afschaffing van de feodale plichten en beëindiging van het grootgrondbezit. Zo werd geleidelijk de basis gevormd van een bondgenoot-

---

* Marx/Engels,
'Werke', Bd. 5, S.
240.

schap van het proletariaat en de boeren onder leiding van de arbeidersklasse.

Marx en Engels lachten sarcastisch om de vertegenwoordigende vergaderingen die in Duitsland bijeen werden geroepen en die de revolutionaire activiteiten door parlementair geklets moesten vervangen, geklets van enorme laffe nietsnutten. Vooral de al-Duitse nationale vergadering, 'Het Frankforter praathuis', kreeg ervan langs, als vergadering van 'oude wijven' die zich bezighield met eindeloze debatten over een verbetering van de agenda en een betere constitutie, terwijl de reactionaire regeringen toendertijd 'al de bajonet in de agenda staken'.

Marx en Engels streefden ernaar de democratische kleine bourgeoisie naar voren te schuiven, terwijl ze hun leiders geselden omdat die met hun eindeloze gearzel en hun onbekwaamheid met betrekking tot revolutionaire acties een offensief van de reactie in de hand werkten. De 'Neue Rheinische Zeitung' volgde stap voor stap het gedrag van de 'linkse fracties' die in de Berlijnse en Frankfortse Nationale Vergaderingen door de kleinburgerlijke democraten opgericht waren, en onderwierpen de laffe en dubbelzinnige positie van deze mensen aan kritiek.

In tegenstelling tot het gearzel van de leiders van de kleinburgerlijke democraten riepen Marx en Engels het volk op tot een meedogenloze strijd tegen de feodale reactie en de burgerlijke contrarevolutie. 'Onze bodem is niet een wettelijke, maar een revolutionaire,' zo zeiden ze.

De grondleggers van het marxisme vonden het voor een positieve ontwikkeling van de re-

olutie noodzakelijk dat er een revolutionaire dictatuur van het volk zou ontstaan. 'Elke tijdelijke staatsinstelling eist na een revolutie een dictatuur, een energieke dictatuur bovendien,' schreef de 'Neue Rheinische Zeitung'.

De krant vond dat het een van de eerste taken van de revolutionaire dictatuur van het volk was om het oude, adellijke bureaucratische staatsapparaat af te schaffen, omdat het de steun van reactionaire krachten was dat door echte revolutionaire macht vervangen moest worden.

De 'Neue Rheinische Zeitung' bracht de gang van zaken in Duitsland in nauw verband met de revolutionaire strijd in andere Europese landen, met name in Frankrijk. In een aantal artikelen, vooral van Engels, werd ook de zaak van de Engelse, Belgische, Italiaanse, Zwitserse en andere democraten verdedigd. De krant noemde zich, niet zonder reden, niet alleen het orgaan van de Duitse, maar van de hele Europese democratie.

De krant besteedde veel aandacht aan de strijd van de arbeidersklasse in Engeland en in andere landen. Zij propagandeerde het idee van een internationale proletarische solidariteit en leerde de Duitse arbeiders over de klassen via de strijdervaring van hun buitenlandse broeders.

Engels belichtte in enkele artikelen de principiële bases van de nationale politiek van het proletariaat en haar concrete vormen in de omstandigheden van de revolutie van 1848/1849. Hij gaf een analyse van het karakter, de klasse-inhoud en de bewegende krachten van de nationale strijd van die talloze volkeren: de Hongaren, Italianen en verschillende

Slavische volkeren die zich toen onder de knoet van Oostenrijk en Pruisen bevonden.

Engels onthulde met alle kracht en harts-tocht van een revolutionair en internationalist het verraad van de Duitse bourgeoisie die de vroegere onderdrukingspolitiek van Duitsland tegenover andere volkeren gewoon voortzette.

Engels benadrukte hoe belangrijk de bevrijding van de onderdrukte volkeren voor de revolutie was. Deze bevrijding zou aan het feodale absolutistische regime een slag toebrengen en zou een machtig middel zijn om de onderdrukte naties in de algemene revolutionaire strijd te betrekken. Engels vond de radikale beëindiging van de nationale onderdrukking een absolute noodzaak voor de toekomstige ontwikkeling van het Duitse volk als een vrije democratische natie. 'Duitsland zal even vrij worden zoals ze haar buurlanden laat.'*

Voor Marx en Engels stond het nationale vraagstuk niet op zichzelf, maar was het een onderdeel van het algemene probleem van de revolutie in ontwikkeling. In 1848—1849 steunden Marx en Engels vooral actief de Poolse nationale bevrijdingsbeweging, gericht tegen de reactionaire regeringen van Pruisen, Oostenrijk en het Russische tsarendom, en daarom voor de hele Europese democratie van groot belang. Ook de nationale bevrijdingsbeweging van de Hongaren steunden ze, terwijl ze de Praagse opstand van de Tsjechen, die leidde tot de strijd tegen het Oostenrijkse juk, verwelkomden. Maar hun houding tegenover de nationale beweging van de Tsjechen en andere Slavische volkeren die deel uitmaakten van het Oostenrijkse imperium veranderde

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 5, S.
161.

toen het Russische tsarendom en de Habsburgse monarchie de nationale strijd van deze volkeren gingen gebruiken voor hun contrarevolutionaire doeleinden.

Engels beoordeelde de nationale beweging van de Oostenrijkse Slaven in deze periode juist als een factor die objectief gezien de krachten van de revolutie verzwakte en die van het contrarevolutionaire kamp versterkte. Maar in zijn artikelen 'De strijd in Hongarije', 'Democratisch panslavisme' en zijn latere werk 'Revolutie en contrarevolutie in Duitsland', kwam hij tot een wat eenzijdige conclusie. Hij meende dat de historische rol van de Oostenrijkse Slaven al uitgespeeld was en dat de noodzakelijke voorwaarden voor een zelfstandige nationale ontwikkeling ontbraken. Engels dacht dat deze volkeren in de loop van de geschiedenis geleidelijk op zouden gaan in, of geassimileerd zouden worden door grotere naties. Hij hield er geen rekening mee dat er tegelijk met een neiging tot centralisatie, er óók een andere tendens zou ontstaan, namelijk het ontwaken van nationale bewegingen van kleine volkeren en hun streven zich van nationale onderdrukking te bevrijden en onafhankelijke nationale staten te stichten.

We moeten hierbij opmerken dat Engels in zijn prognose een wezenlijk voorbehoud maakte: 'Als de Slaven in een bepaalde periode van hun onderdrukking een *nieuwe revolutionaire geschiedenis* zouden beginnen, zouden ze hiermee bewijzen levensvatbaar te zijn.'* En juist deze variant op het toekomstige lot van de Slavische volkeren van Centraal en Zuid-Europa werd door de geschiedenis bevestigd.

---

* Marx/Engels, 'Werke', Bd. 6, S. 299.

In hun onvermoeide en standvastige strijd tegen alle reactionaire krachten probeerden Marx en Engels de revolutionaire energie van het proletariaat, de boeren en de onderdrukte nationaliteiten op te wekken en de volksmassa te mobiliseren om de burgerlijke democratische revolutie te verwezenlijken en gunstige voorwaarden te creëren voor de komende socialistische revolutie.

De 'Neue Rheinische Zeitung' was een belangrijk onderdeel van het revolutionaire werk van Marx en Engels, die er een belangrijk wapen van agitatie, propaganda en organisatie van de proletarische vleugel van de democratische beweging van maakten. Engels had volkomen gelijk toen hij later schreef dat 'geen enkele Duitse krant, eerder noch later, zo'n enorme kracht en invloed had en zó in staat was de proletarische massa te elektriseren, als de "Neue Rheinische Zeitung".'

De redactie van de krant, die het Centraal Comité van de Bond van Communisten vervangen had, deed in wezen hetzelfde als de leden van de Bond, die, verspreid over het land, de leiding gaven aan veel van de in Duitsland opgerichte arbeidersbonden.

De vereniging van de proletarische massa en de oprichting van een breed democratisch front hinderde sommige kleinburgerlijke, opportunistische elementen in de arbeidersbeweging, die zowel ter rechter als ter 'linker' zijde actief waren. Stephan Born, een lid van de Bond van Communisten, was een vertegenwoordiger van de rechtse opportunistische stroming. Hij had het Centraal Comité van de Berlijnse arbeidersbond opgericht en vervolgens een al-Duitse arbeidersorganisatie met de

naam 'Arbeidersbroederschap' ('Arbeiterverbrüderung'), die haar centrum in Leipzig had.

Born hield zich bezig met de onderontwikkelde arbeiders en handwerklui en, omdat hij hun aandacht vooral op de economische strijd en een serie praktische eisen richtte, leidde hij hen af van de algemene politieke taken die het Duitse volk te wachten stonden. In zijn 'Over twee stromingen in de arbeidersbeweging van 1848 in Duitsland: die van Born (verwant met onze "economisten") en die van de marxisten', schreef Lenin over de meningsverschillen tussen Born en de grondleggers van het marxisme.

Ook een ander lid van de Bond van Communisten en leider van de Keulse arbeidersbond, Andreas Gottschalk, was een vertegenwoordiger van een opportunistische stroming, maar in tegenstelling tot Born verpakte hij zijn opportunisme in 'linkse' frases. Onder invloed van Weitling en het 'ware socialisme' begreep Gottschalk het burgerlijke karakter van de revolutie niet en had hij de absurde 'linkse' leuze van een snelle strijd 'voor een arbeidersrepubliek', vond hij de deelname van arbeiders aan een algemene democratische beweging 'opportunisme' en was hij tegen een verbond met de boeren. Sektarisme en een voorliefde voor een 'linkse' fraseologie viel bij Gottschalk samen met een propaganda voor uitermate gematigde 'legale' strijdmiddelen. Toen er van de kant van Marx en Engels kritiek kwam verliet Gottschalk de Bond van Communisten.

Marx en Engels traden in de pers niet openlijk tegen Born en Gottschalk op, omdat het oprichten van proletarische organisaties op zichzelf heel goed was. De politieke lijn van de

Keulse Arbeidersbond veranderde toen Moll in juli 1848 voorzitter werd, en in oktober, tijdelijk, Marx zelf. De verandering van de leiding liet zich meteen voelen: de Bond werd op propagandistisch en organisatorisch gebied zeer succesvol, zowel onder arbeiders alswel onder boeren uit de omgeving, alsook onder soldaten.

Behalve de Arbeidersbond was ook de Keulse Democratische Vereniging een strijdtoneel voor de politieke en organisatorische activiteiten van Marx en Engels. Op hun eigen, zelfstandige wijze onderwierpen ze hier de fouten en de illusies van de kleinburgerlijke democraten aan kritiek en probeerden ze de massa aan hun kant te krijgen. De kritiek werd steeds scherper naarmate de contrarevolutie tot het offensief overging en het moment van de beslissende slag naderde.

De zware nederlaag van het Parijse proletariaat in juni 1848 was het signaal voor het offensief van de contrarevolutie in heel Europa. In deze dagen vond in Parijs de eerste burgeroorlog uit de geschiedenis tussen het proletariaat en de bourgeoisie plaats. De bourgeoisie dwong de arbeiders tot een gewapende opstand die na een heldhaftige strijd van vier dagen in bloed ten onder ging. De burgerlijke pers van de hele wereld liet stromen van de meest smerige lasterpraat op het proletariaat neerkomen, terwijl men generaal Cavaignac — die de opstand wreed neergeslagen had — prees. En juist tijdens die dagen kwam het echte revolutionair-proletarische karakter van de 'Neue Rheinische Zeitung' zeer krachtig en duidelijk aan het licht.

'De opstand van de Parijse arbeiders in juni

1848,' herinnerde Engels zich later, 'vond ons op onze post. Vanaf het eerste schot stonden wij aan de kant van de opstandelingen... In Duitsland en in bijna heel Europa was onze krant de enige die het vaandel van het verpletterde proletariaat hooghield op het moment dat de bourgeoisie en de kleine burgers hun smerige leugens over de overwonnenen uitstorten.'*

Alle artikelen over de juni-opstand waren — op één na, dat van Marx was — van de hand van Engels. Hierin trad Engels voor het eerst ook als militair theoreticus van het proletariaat op. Het is veelbetekenend dat hij zijn werken over militaire problemen begon met de bestudering van een gewapende opstand. Hij prees de omvang van de opstand, de heldenmoed, de snel geïmproviseerde organisatie en de eensgezindheid van de opstandelingen.

In zijn kritische ontleding van het krijgsplan van de opstandelingen legt hij de nadruk op een grote fout: 'Het volk was weer te grootmoedig, op de raketten en houwitsers gaf ze niet het enige juiste antwoord: brandstichting.'**

De 'Neue Rheinische Zeitung' waarschuwde de massa voor een contrarevolutionaire omwenteling die in Duitsland voorbereid werd: 'Misschien zal het wapen beslissen. Degene die het dapperst is en het meeste uithoudingsvermogen heeft zal overwinnen.'

Eind augustus ging Marx naar Berlijn en Wenen om de banden met de arbeiders- en democratische bewegingen van deze hoofdsteden te verstevigen en tevens met het doel middelen voor de 'Neue Rheinische Zeitung' te verzamelen. Na de artikelen die de Parijse opstan-

* *Marx Engels, 'Werke', III, S. 20.*

** *Marx Engels, 'Werke', III, S. 100.*

delingen verdedigden hadden de laatste aandeelhouders afgehaakt. Engels werd tijdelijk hoofdredacteur.

Ook leidde hij het werk om de massa te organiseren in de strijd tegen de brutale contra-revolutie.

Op 13 september trad Engels in Keulen op een massabijeenkomst op. Zijn voorstel om de Berlijnse Nationale Vergadering op te roepen zich niet te onderwerpen aan de door de regering voorbereide gedwongen opheffing van de vergadering, en om gewapend verzet te organiseren, werd eensgezind aanvaard. Ook werd hier, met steun van Engels, het voorstel van Wilhelm Wolff aanvaard om in Keulen een veiligheidscomité op te richten. Marx en Engels werden onder andere als lid van dit revolutionaire orgaan van de volksmassa gekozen.

Vier dagen later, op 17 september, werd er in de buurt van het dorp Worringen aan de Rijn door de redactie van de 'Neue Rheinische Zeitung' en de Keulse Arbeidersbond een nieuwe bijeenkomst van vele duizenden arbeiders en boeren georganiseerd. Veel inwoners van Keulen en delegaties uit nabijgelegen steden waren met wapperende rode vaandels aanwezig. Engels werd tot secretaris gekozen. De bijeenkomst sloot zich aan bij de oproep tot de Berlijnse Nationale Vergadering van 13 september, en erkenden het Keulse veiligheidscomité. Op voorstel van Engels werd een oproep aan de Frankfortse Nationale Vergadering aangenomen om, in geval van een conflict met Pruisen, de nationale belangen van het Duitse volk, zonder krachten te ontzien, te verdedigen. Engels kwam hier in zijn redevoe-

ring met de leuze voor 'een sociaal-democratische, *rode republiek*' die in de resolutie die door deze bijeenkomst aangenomen werd, gebruikt werd.

De Frankfortse Nationale Vergadering beging ondertussen weer een schandelijke daad: ze ging akkoord met een bestand met Denemarken dat in Malmö gesloten werd. Dit was verraad tegenover de nationale beweging van Sleeswijk-Holstein. Tegelijkertijd bereikte Keulen het bericht dat de boeren en arbeiders in Frankfort en omgeving in opstand waren gekomen, als antwoord op het verraad van het Frankfortse parlement. De 'Neue Rheinische Zeitung' was meteen solidair met de opstandelingen, al zag men ook wel dat er weinig kans op een overwinning was. Het Keulse Veiligheidscomité, de Arbeidersbond en de Democratische Vereniging organiseerden op 20 september een massale volksbijeenkomst in Keulen, waar Engels optrad. De bijeenkomst stond in het teken van solidariteit met de barricadestrijders.

Zoals Engels al voorzien had werd de Frankfortse opstand neergeslagen. Hij concludeerde dat 'Tegenover het ongeorganiseerde en slecht bewapende volk alle andere klassen staan, die juist goed georganiseerd en bewapend zijn. Dat verklaart, waarom het volk nederlagen lijdt...' * Maar de massa was nog niet uitgepraat. De krant herinnerde de boeren eraan dat de boerenoorlog van 1848 haar doel nog niet bereikt had en riep hen op een beslissende slag aan het feodalisme toe te brengen.

De Pruisische regering was erg verontrust door de bloei van de massabeweging in het Rijnland, waar in de belangrijkste stad de

---

* *Marx/Engels, 'Werke', Bd. 5, S. 444.*

'Neue Rheinische Zeitung' werd uitgegeven en zich de staf van de Bond van Communisten bevond met Marx en Engels aan het hoofd. Ze haalde heel wat manschappen naar deze provincie die op het juiste moment het volk moesten provoceren en een bloedbad moesten ontketenen. Op 25 september werden voor dit doel twee belangrijke activisten van de Keulse Arbeidersbond — Schapper en Hermann Becker — gearresteerd. Ook een van de populairste leiders van de arbeidersbond, Moll, werd met arrestatie bedreigd. Maar de arbeiders stonden dit niet toe en begonnen, toen ze over de nadering van de troepen hoorden, barricades te bouwen. Marx, Engels en hun medestanders slaagden er maar ternauwernood in om de massa van een dergelijke te vroege actie te weerhouden. 'Op zo'n moment,' probeerde de krant hen te overtuigen, 'als geen enkel belangrijk vraagstuk de hele bevolking tot strijd aanzet en elke opstand daardoor een nederlaag lijdt, is het des te onverstandiger nú tot daden over te gaan, omdat er heel binnenkort serieuze dingen te gebeuren staan en we onze strijdvaardigheid aan de vooravond daarvan niet moeten verliezen.' *

Nu de provocatie mislukt was, kondigden de machthebbers op 26 september in Keulen de staat van beleg af, ontwapenden de burgerwacht en verboden de arbeiders- en democratische organisaties, net zoals de 'Neue Rheinische Zeitung'. Ook gingen er arrestatiebevelen uit voor enkele redacteuren van de krant, waaronder Engels, die in september in het Rijnland een zeer actief leider en organisator was geweest.

Omdat ze in zulke stormachtige, revolutio-

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 5, S.
453.

naire tijden niet in de gevangenis terecht wilden komen, besloten Engels en drie andere redacteuren (te weten Dronke en W. en F. Wolff) Keulen te ontvluchten. Engels bracht enkele dagen in Barmen door, waar hij zijn ouders zag en in groot conflict met zijn vader kwam. Daarna ging hij met Dronke naar Brussel, waar ze meteen na aankomst gearresteerd, in de gevangenis gezet en een paar uur later 'als zwervers' naar de Franse grens gestuurd werden.

Parijs, de stad van de zegevierende contrarevolutie, bedrukte Engels.

Terwijl hij het Parijs na de februaridagen van 1848, 'die korte tijd in de roes van de wittebroodsweken van de republiek', vergeleek met het Parijs van oktober 1848, schreef Engels in zijn reisnotities 'Van Parijs naar Bern': 'Tussen het Parijs van toen en van nu lag de 15e mei en de 25e juni, lag de meest wrede strijd die de mensheid ooit gezien heeft, lag een zee van bloed en 15.000 lijken. De granaten van Cavaignac hadden geen spoor van de ontombare vrolijkheid van de Parijzenaren heel gelaten. De klanken van de "Marseillaise" waren verstomd... De arbeiders knarsetandden met heimelijke haat, zonder brood, zonder wapens... Maar Parijs was dood — het was niet eens meer Parijs.. Ik kon niet langer in dit dode Parijs blijven. Ik moest weg, waarheen dan ook. Ik ging maar richting Zwitserland. Geld had ik nauwelijks, dus moest ik lopen... Dus, op een mooie dag ging ik op pad, op goed geluk in zuidelijke richting.'*

Het kostte hem twee weken om vanuit Parijs via Zuid-Frankrijk te voet naar Zwitserland te gaan. Hij was in Genève en vervolgens

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 5, S.
501-502.

in Lausanne, waar hij van Marx wat geld kreeg en naar Bern vertrok. Hier vestigde hij zich tijdelijk.

Dit gedwongen verblijf in Zwitserland, wat buiten de revolutionaire storm stond, was ondraaglijk voor Engels met zijn strijdlustige natuur en zijn verlangen actief deel te nemen aan de revolutionaire strijd. Maar Marx weerhield hem van een terugkeer naar Duitsland. 'Waarom niet? Ik kan nu toch wel terugkeren...' schreef Engels aan Marx en hij bedolf hem weer met ongeduldige brieven. 'Dat nutteloze zitten in het buitenland, waar helemaal niets te doen is en waar ik me volkomen afgesneden van de beweging voel, het is gewoon walgelijk. Ik ga nog denken dat een preventieve hechtenis in Keulen beter is dan leven in een vrij Zwitserland,' schreef hij op 8 januari 1849*.

Overigens 'zat' hij helemaal niet 'nutteloos' in het buitenland. Hij nam actief deel aan de Zwitserse arbeidersbeweging. In december 1848 nam hij deel aan een arbeiderscongres in Bern, als afgevaardigde van de Arbeidersbond van Lausanne, die hem 'als oudere strijder voor de belangen van het proletariaat' een mandaat had gegeven. Ook schreef hij in Bern voor de 'Neue Rheinische Zeitung', die na opheffing van de staat van beleg vanaf 12 oktober 1848 opnieuw uitkwam, een serie artikelen over Zwitserland. Hierin geeft hij een satirisch beeld van het provincialisme van het politieke leven, de ruzietjes tussen de cantons en de kleinburgerlijke beperktheid van deze, volgens de Duitse kleinburgerlijke democraten, 'modelstaat'.

Deze artikelen waren ook tegen het achterlijke idee van de Duitse kleinburgerlijke demo-

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 27, S.
126.

cratie om van Duitsland een federatie als Zwitserland of de Verenigde Staten te maken. Zoals Engels later schreef had een federatieve staatsinrichting slechts nut voor staten die uit meerdere nationaliteiten bestonden.

Engels besteedde veel aandacht aan de revolutie-oorlog van het Hongaarse volk tegen de Oostenrijkse monarchie die zich in de herfst van 1848 ontwikkelde had.

In Zwitserland schreef hij al het artikel 'Strijd in Hongarije', en na zijn terugkeer in Duitsland in het midden van januari 1849 werd het een van de centrale thema's van zijn artikelen. Hij schreef in de 'Neue Rheinische Zeitung' in totaal zo'n honderd artikelen over de heldhaftige strijd van het Hongaarse volk. Hierin prees hij de moed van de strijders van het Hongaarse leger, de vaardige manoeuvre-tactiek van de bevelvoering, de samenwerking tussen de acties van de troepen en de partizanen in de rug van de vijand en de snelle manier waarop de vervaardiging van wapens georganiseerd werd.

Deze superioriteit van de revolutionaire oorlogsvoering over de verouderde strategie van de Oostenrijkse legerleiding gaf het Hongaarse leger de mogelijkheid het offensief aan te gaan met een numeriek sterkere tegenstander. Engels schreef later aan Marx: 'We hebben toendertijd op basis van *Oostenrijkse* berichten de loop van de Hongaarse oorlog in de 'Neue Rheinische Zeitung' vebazend juist geschetst en uitstekende, hoewel voorzichtige, voorspellingen gedaan.'*

In zijn artikelen liet Engels zich niet alleen als een zeldzaam scherpzinnig politicus, maar ook als een uitstekend militair theoreticus,

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 28, S.
68.

strategen en tactici zien.

Toen Engels in Keulen terugkeerde had de revolutie het moeilijk. De contrarevolutie was overal. Op 31 oktober 1848 viel het revolutionaire Wenen al na een heldhaftige verdediging van de arbeiders. Marx schreef in verband hiermee: 'In *Wenen* eindigde net het tweede bedrijf van het drama, waarvan het eerste bedrijf onder de titel "junidagen" in *Parijs* gespeeld werd... In *Berlijn* zullen we binnenkort het derde bedrijf meemaken.*' En inderdaad, de Pruisische contrarevolutie liet, beïnvloed door de gang van zaken in Oostenrijk, niet op zich wachten. Op 2 november benoemde de koning een openlijk reactionaire regering van von Brandenburg. Op 10 november trokken de troepen van generaal von Wrangel Berlijn binnen.

De 'Neue Rheinische Zeitung' hief dapper het vaandel van de beslissende slag tegen de contrarevolutie met leuzen om met alle middelen weerstand te bieden aan belastingheffingen, om de massa te bewapenen en veiligheidscomités op te richten. Maar de Pruisische Nationale Vergadering beperkte zich tot passief verzet. Ze werd op 5 december ontbonden.

Dit waren de onvermijdelijke gevolgen van het verraad van de grote bourgeoisie, het geaarzel en de besluiteloosheid van de leiders van de kleinburgerlijke democratie en de schandelijke lafheid van de nationale vergadering. De contrarevolutie probeerde nu ook af te rekenen met de leiders van het proletariaat. Op 7 februari moesten Engels en Marx voor een rechtbank van gezworenen verschijnen op beschuldiging van 'Belediging van de macht'

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 5, S.
494.

in het artikel 'Arresten' dat op 5 juli 1848 gepubliceerd was.

Op de rechtbank veranderden de aangeklaagden in aanklagers. 'Het was een genoegen om te zien en te horen met wat voor een enorme superioriteit en brede kennis de strijd tegen de zwart-witte reactie gevoerd werd; herinnerde het lid van de Bond van Communisten Lessner zich later *. De gezworenen durfden hen niet te veroordelen en spraken hen vrij.

Eenzelfde beslissing nam de rechtbank die de volgende dag samenkwam in verband met een beschuldiging van 'oproep tot opstand' in november van Marx, Schapper en de democraat Karl Schneider II. In de lente van 1849 werd de situatie in Duitsland bijzonder gespannen: de contrarevolutie verzamelde haar krachten om de laatste slag toe te brengen. De beslissende slag tussen beide vijandelijke kampen, de contrarevolutie en de revolutie, naderde.

Al deze halfslachtige, twijfelende en besluiteloze elementen — die het onverzoenbare wilden verzoenen, de beslissende slag uit de weg wilden gaan en de massa demobiliseerden — werden nu bijzonder gevaarlijk. Marx en Engels, die al constant de twijfel, lafheid en illusies van de leiders van de kleinburgerlijke democraten onvermoeid aan de kaak stelden, verscherpten hun kritiek nog meer omdat ze de massa van hun invloed wilden bevrijden.

In het midden van april 1849 braken Marx, Engels en hun medestanders met de kleinburgerlijke democraten. Ook de door hen geleide Keulse Arbeidersbond trok zich terug uit de Democratische Vereniging.

---

* 'Herinneringen aan K. Marx en F. Engels', dl. 1, blz. 361.

De politieke ervaring die de arbeidersmassa opgedaan had en de teleurstelling in de kleinburgerlijke democraten maakten de oprichting van een proletarische partij tot een reële mogelijkheid. Er bleken serieuze meningsverschillen te bestaan tussen Marx, Engels en hun strijdmakkers enerzijds en Moll, Heinrich Bauer en Johann Georg Eccarius anderzijds. Laatstgenoemden organiseerden na de aankomst van Moll in Londen een nieuw Centraal Comité van de Bond van Communisten aldaar. In de winter van 1848—1849 werd Moll naar Duitsland gestuurd om de geheime Bond van Communisten nieuw leven in te blazen op basis van een in Londen uitgewerkt nieuw statuut.

Marx en Engels waren tegen de oprichting van een geheime organisatie omdat er in Duitsland nog mogelijkheden waren voor een legaal bestaan van de Bond. Wat het nieuwe statuut betreft; dat werd verworpen als zijnde niet communistisch en doordrongen van een samenzweerderige geest.

De situatie veranderde in de lente van 1849. Op een reeks congressen van arbeidersbonden in verschillende Duitse gebieden bleek dat men van de professionele bekrompenheid af wilde en streefde naar een algemene organisatie van Duitse arbeiders. Er werd besloten een verenigd comité in Leipzig te vormen, dat een arbeiderscongres moest organiseren en dit weer met het doel een algemene Duitse arbeidersbond op te richten.

Toen Marx en Engels van deze plannen hoorden besloten ze, samen met hun medestanders, om zich bij deze Duitse nationale arbeidersorganisatie aan te sluiten en er een proletarische partij voor de massa van te maken,

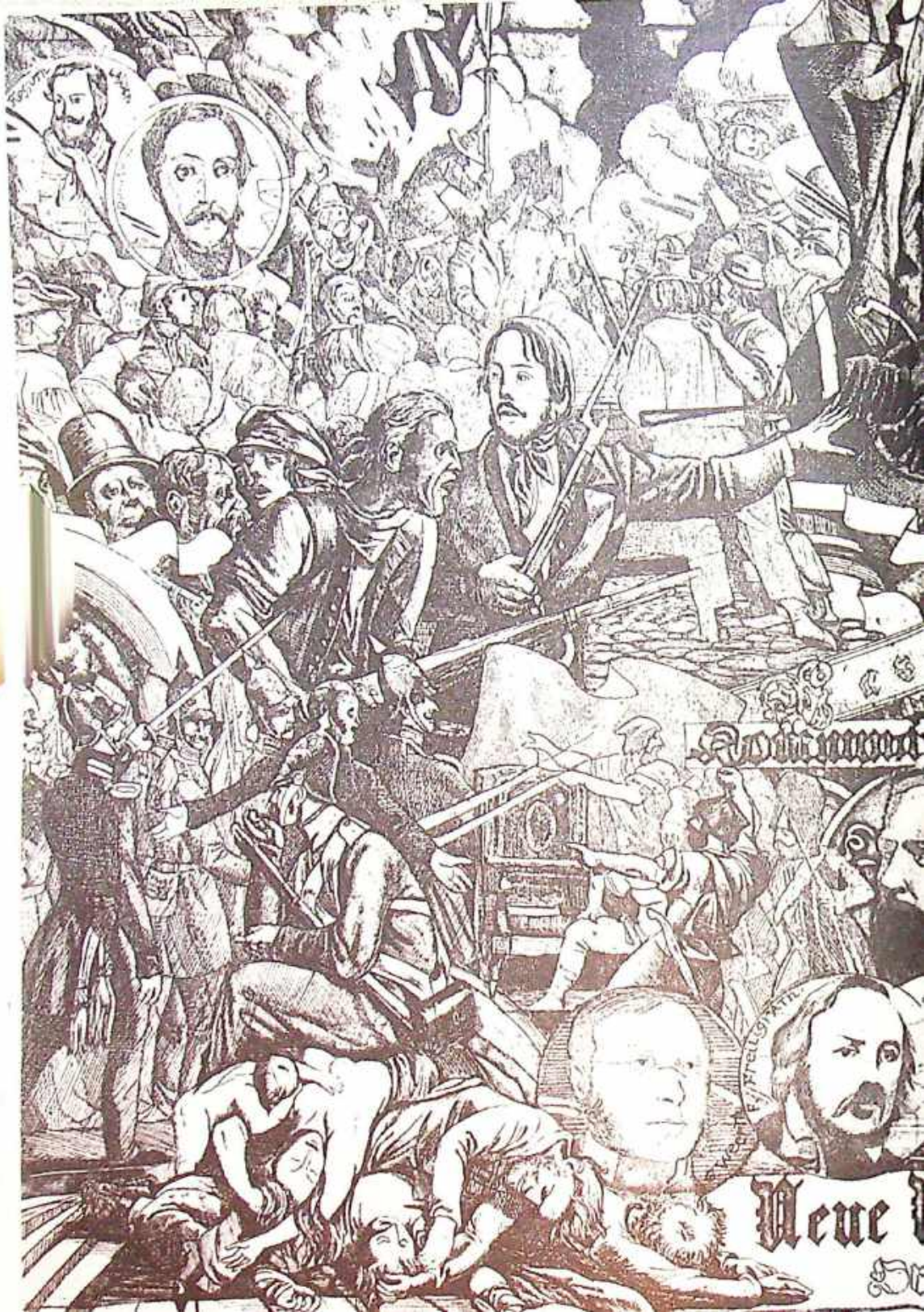
waarvan de communisten de leidende kern moesten vormen. Deze plannen konden echter door de verdere gebeurtenissen niet verwezenlijkt worden.

In hun ideologische voorbereiding op de oprichting van een proletarische partij kenden Marx en Engels een belangrijke plaats toe aan de publicatie van Marx' lezingencyclus 'Loonarbeid en kapitaal'. Hierin worden de beginselelen van de economische leer van het marxisme uiteengezet. Marx en Engels wilden van de Keulse Arbeidersbond een centrum van de arbeidersorganisaties van het Rijnland en Westfalen maken, om zo de oprichting van een algemene Duitse vereniging van arbeidersorganisaties ter hand te nemen.

De banden met de leden van de Bond van Communisten die over heel Duitsland verspreid zaten werden verstevigd. Ze gaven hen instructies en bereikten zo dat er energiek aan de oprichting van plaatselijke arbeidersorganisaties gewerkt werd. In afwachting van de naderende beslissende slag werd de toon van de 'Neue Rheinische Zeitung' steeds scherper en vuriger. Hoewel de krant formeel een democratisch orgaan was, kwam haar echte proletarische karakter steeds duidelijker en nadrukkelijker naar voren. Elk nummer, elk extrablad droeg het stempel van de komende strijd. Vooral de extrabladen van april en mei zijn gewoonweg een onafgebroken oproep aan het volk om zich voor te bereiden op de beslissende slag.

In deze gespannen omstandigheden ging zelfs het Frankfortse parlement, bijgenaamd het 'Frankfortse praathuis' aan de slag om het land op haar parlementaire wijze te 'redden'.

Revolution

Neue

Dr

...schen Partei.

...neinische Zeitung.
...der Demokratie.

...neinische

Maar in plaats van de weg van een moedige revolutionaire strijd te volgen, zette het Frankfortse parlement zich — in haar reactie op het verscherpte offensief van de contrarevolutie — haastig aan de bewerking van de rijksgrondwet. Dit document was tegelijk met de verklaring van de burgerrechten en de rijkskieswet in maart 1849 klaar. Maar noch de Pruisische koning — die door het parlement als keizer gekozen was van een rijk dat alleen op papier een eenheidsstaat was — noch de andere Duitse regeringen wilden deze rijksgrondwet erkennen. Op 28 april verklaarde de Pruisische regering de rijksgrondwet tot een anarchistisch en revolutionair document. De Pruisische troepen begonnen zich rond Frankfort te concentreren. Het werd overduidelijk dat het groeiende conflict slechts met wapens beslist kon worden.

De kleine bourgeoisie ging en masse voor de rijksgrondwet strijden. De boeren sloten zich hierbij aan. En de arbeidersklasse was de actieve kracht op het strijdtoneel, al ging het hen niet alleen om de rijksgrondwet. Ze wilden van de omstandigheden gebruik maken om de revolutie te versterken en te verbreden.

Begin mei waren West- en Zuid-Duitsland — Rijnland, Westfalen, Pfalz, Baden en Saksenland — midden in een opstand die overal door de kleine bourgeoisie geleid werd. Het Frankfortse parlement, wiens rijksgrondwet de aanleiding voor de opstand was, trok zich ijlings uit de strijd terug. En niemand merkte deze roemloze aftocht op. Marx en Engels wilden de opstandelingen te hulp komen door de beweging een duidelijk doel te geven en haar met het organiseren van de strijd te helpen.

Engels werkte een plan voor een gewapende opstand uit, dat het eerste concrete marxistische model was die een opstand als een vaardigheid benaderde.

Engels achtte het gebied Baden het belangrijkste voor de eerste étape van de zich ontwikkelende opstand. Hier werd een tijdelijke revolutionaire regering geïnstalleerd die de overgrote meerderheid van de bevolking aan haar kant had, ruimte bood aan het naar het volk overlopende leger en tevens een voorraad militaire uitrustingen en wapens had.

De gebieden rondom Baden waren ofwel zelf in opstand (zoals Pfalz en het Rijnland) of daar niet ver meer vanaf (Württemberg, Hessen, Nassau en Franken*). Engels toonde in zijn plan aan dat de opstand snel, zonder ook maar een minuut te verliezen, vanuit Baden over Hessen-Darmstadt, Frankfort, Nassau en Württemberg verbreid moest worden. Van de aanwezige reguliere troepen moesten snel zo'n acht- à tienduizend man verzameld en naar Frankfort gestuurd worden, om zo de Alduitse Nationale Vergadering onder de invloed en contrôle van het opstandige volk en leger te stellen.

Zo bepaalde Engels in de uitwerking van zijn strijdplan meesterlijk de enige juiste lijn van de eerste en belangrijkste slag: vanuit het opstandige Baden naar het noorden, naar Frankfort.

De verovering van deze stad zou zowel moreel als politiek van enorm belang zijn, omdat het een nationaal karakter aan de opstand zou geven aangezien de Alduitse Nationale Vergadering zich in Frankfort bevond. Bovendien zou het van groot strategisch belang zijn voor

* Het tegenwoordige Main-Franken.

het verdere offensief van de revolutionaire krachten in het noordwesten naar het Pruisische Rijnland.

Voor een zegevierende afloop van deze moedige militaire acties was volgens Engels, een binnenlandse versterking van de opstandige krachten en hun organisatie noodzakelijk.

'Het was verder nodig de krachten van de opstand te centraliseren, hen de nodige financiële middelen ter beschikking te stellen en de overgrote meerderheid van de bevolking voor de opstand te interesseren. Dit laatste kon door de landbouw erbij te betrekken en alle feodale plichten af te schaffen. Het instellen van een algemeen gecentraliseerd bestuur voor militaire en financiële zaken, met het recht papiergeld uit te geven, in de eerste plaats voor Baden en Pfalz, en de afschaffing van alle feodale plichten in Baden en alle gebieden die door het opstandige leger bezet zijn. Dit alles zou aan de opstand een veel energieke karakter geven.

Maar dit moest allemaal meteen gebeuren, en snel, anders zou het geen succes hebben.'*

Het belangrijkste kenmerk van het plan van Engels voor een gewapende opstand is de gerichtheid op een maximale ontketening van revolutionaire energie bij de massa, op een vastberaden en gecentraliseerde leiding van de opstand en op moed en snelheid bij de acties.

Het tweede belangrijke gebied van de opstand was het Rijnland met haar grote massa industriearbeiders. Maar in zijn nuchtere analyse van de politieke en militair-strategische situatie zag Engels dat alleen bijzonder gunstige omstandigheden van het Rijnlandse Pruisen een belangrijke factor in de opstand zouden

---

* *Marx/Engels, 'Werke', Bd. 7, S. 138-139.*

kunnen maken. Dit gebied was namelijk omgeven door vestingen waar bijna een derde van het Pruisische leger zat, en bovendien doorsneden door spoorwegen en dergelijke.

In dergelijke omstandigheden zouden er energieke acties van buitenaf noodzakelijk zijn en actieve hulp uit andere opstandige gebieden, die een bres zouden kunnen slaan in de militaire kracht die door de contrarevolutie rondom de Rijn geconcentreerd was en de militaire leiding zouden kunnen desoriënteren en tegelijk de revolutionaire stemming onder de soldaten zouden verhogen. Alleen dan zou de opstand in het Rijnland, die steunde op de industriearbeiders, een kracht kunnen worden die de opstand zou kunnen verbreden en verdiepen en de hele beweging op een hoger niveau zou kunnen brengen. Engels verbond zijn plan helemaal met het algemene perspectief van de revolutionaire strijd in Europa, met de opgang die ze weer in Frankrijk en Italië maakte en met de zich ontwikkelende revolutionaire strijd in Hongarije.

Zijn hele plan voor een gewapende strijd uit de lente van 1849 was een onverschrokken en moedig plan, gebaseerd op een nuchtere analyse van de politieke, strategische en militair-technische strijdvoorwaarden.

Op negen en tien mei vlamde de gewapende opstand op in het industriegebied van Bergen en Mark, die centra als Elberfeld, Solingen, Hagen en Iserlohn met zich meesleurde.

Toen Engels hiervan hoorde begon hij meteen een hulpplan uit te werken voor de opstandige gebieden.

Hij stelde het zich als volgt voor: '...we moeten voor alles nutteloze acties in vestingen en

garnizoenstadjes uit de weg gaan; op de linker-oever van de Rijn moeten we kleine stadjes, fabrieksnederzettingen en landbouwgemeenschappen saboteren, zodat de Rijnlandse garnizoenen onder druk staan; en tenslotte moeten we alle vrije krachten naar de opstandige streek rondom de rechter Rijnsoever sturen, de opstand over een breder strijdperk verspreiden en proberen hier, door middel van de landweer, de kern van het revolutionaire leger te creëren.*

Nadat hij dit plan aan vrienden en strijdmakkers meegedeeld had, verruilde Engels de pen voor het geweer en vertrok op tien mei naar zijn geboorteplaats Wuppertal, in Elberfeld, waar de opstand de dag ervoor was losgebarsten. In Elberfeld trof hij een flinke chaos aan, een warboel en verwarring, plus nog een kleinburgerlijk Veiligheidscomité dat ongeschikt was de opstand te leiden, of zelfs maar de meest elementaire maatregelen te nemen. Toch vond hij hier een paar honderd gewapende arbeiders, waarvan vier- à vijfhonderd proletariërs uit Solingen vooral opvielen vanwege hun organisatie en besluitvaardigheid. Met hun steun ontwikkelde Engels een onvermoeide militaire activiteit. Nadat hij van het Veiligheidscomité de opdracht had gekregen voor de bouw van barrikades te zorgen, versterkte hij snel de sappeurscompagnieën, bouwde of verbouwde de barrikades, nam maatregelen de arbeiders te bewapenen, zette mensen en wapens op de barrikades enzovoort.

Engels probeerde op allerlei manieren het Veiligheidscomité op een vaste en besluitvaardige lijn te krijgen. Hij eiste een snelle ontwapening van de landweer — een voormalige or-

---

* *Marx/Engels, 'Werke', Bd. 7, S. 126.*

organisatie van de grote bourgeoisie — en een verdeling van die wapens onder de arbeiders. Verdere plannen van Engels betroffen de verspreiding van de opstand naar aangrenzende gebieden en een planmatige organisatie van de defensie van het hele gebied van Bergen Mark.

Omdat Engels in deze fase het gemeenschappelijk front met de kleinburgerlijke democraten nog wilde behouden, stelde hij geen enkele proletarische en socialistische eis. Zijn actieplan was er een voor een beslissende democratische revolutionaire strijd tegen de contrarevolutie.

Toch jaagde alleen al de komst op zich van Engels, een van de leiders van de 'partij van de roden' en een van de redacteuren van de 'Neue Rheinische Zeitung', plus diens energieke activiteit, de burgers van Elberfeld al de schrik op het lijf. Onder hun druk was het Veiligheidscomité eerst van plan om Engels te arresteren, maar daar zagen ze uit angst voor de gewapende arbeiders vanaf. Engels herinnerde hen later dankbaar: 'Als de Solingers er niet geweest waren zou de bourgeoisie mij in de gevangenis gezet hebben, waar ik waarschijnlijk als zoenoffer voor de keizer der Pruisen achtergelaten zou zijn.' *

Op de ochtend van de veertiende mei nam het Veiligheidscomité het besluit om Engels uit Elberfeld te verbannen. Ze motiveerden dit besluit als volgt: 'zijn aanwezigheid kan aanleiding geven tot misverstanden over het karakter van de beweging.' De bevolking werd hier op de ochtend van de vijftiende mei over ingelicht. Het bericht riep grote verontwaardiging op onder de arbeiders, die eisten dat Engels bleef en hem 'met hun leven' wilden verdedi-

* *Marx-Engels
Werke*, III, 31, 32
338.

gen. Maar Engels bekeek de situatie nuchter en begreep dat de tijd nog niet rijp was voor een openlijk conflict met de kleinburgerlijke democratie. Hij kalmeerde de arbeiders en vertrok, nadat hij de post aan zijn adjudant had overgedragen, naar Keulen.

In de 'Neue Rheinische Zeitung' werd uitgebreid geschreven over de gebeurtenissen in Elberfeld, met tenslotte de volgende woorden tot de arbeiders:

'Laten de marxistische arbeiders, die zo in de bres sprongen voor ons redactielid, begrijpen dat de huidige beweging slechts het voorspel is voor een andere, duizend keer zo belangrijke beweging die voor hún belangen zal strijden. Deze beweging zal het gevolg zijn van de huidige en zodra ze opkomt zal Engels — daarvan kunnen de arbeiders overtuigd zijn — net als alle andere redacteuren van de "Neue Rheinische Zeitung", op zijn post zijn, en niets ter wereld kan hem dan dwingen die post te verlaten.' *

Ondertussen vond er bij de opstand in Elberfeld een catastrofale omwenteling plaats. De arbeiderstroepen gingen, uit ontevredenheid met de verraderlijke traagheid van de kleinburgerlijke leiding, weg uit Elberfeld om door te breken naar andere gebieden die in de greep van de opstand zaten. Een deel van hen kwam in het opstandige Pfalz, maar de meerderheid ging op in het vrijwilligersleger van August Willich, een lid van de Bond van Communisten. Ook Engels vocht hier later in.

De contrarevolutie besloot de 'Neue Rheinische Zeitung', de machtige en dappere stem die over het hele land schalde niet te beroeren

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 6, S.
545.

nu de massabeweging zich zo stormachtig ontwikkelde had.

'In heel Duitsland,' schreef Engels later, 'verbaasde men zich over ons dappere optreden in de Pruisische vesting van de hoogste klasse, in het zicht van achtduizend garnizoenen en hoofdwachten. Maar acht infanteriegevechten en tweehonderdvijftig patronen in de redactiekamer en de rode jacobijnse kappen van de zettters gaven onze ruimte in de ogen van het officierscorps het beeld van een onneembare vesting.' *

Maar de nederlaag van de opstand aan de Rijn was ook de genadeslag voor de 'Neue Rheinische Zeitung'. Nu durfde de contrarevolutie de afrekening met de door hen gehate revolutionaire proletariërs wel aan. Tegen een deel van de redacteuren werd een gerechtelijk onderzoek ingesteld terwijl de rest, die niet uit Pruisen afkomstig waren, onmiddellijk Pruisen moesten verlaten.

Aangezien Marx in 1845 van het Pruisische staatsburgerschap afstand had gedaan, kon de Pruisische regering hem als 'buitenlander', die zijn recht op gastvrijheid verspeeld had, verbannen. Op 17 mei ging het arrestatiebevel voor Engels uit voor zijn aandeel in de opstand van Elberfeld.

Op negentien mei kwam het laatste, roodgedrukte, nummer van de krant uit.

Hun afscheidsgroet aan de 'Keulse arbeiders' sloot de redactie met de volgende woorden af: 'De redacteuren van de "Neue Rheinische Zeitung" bedanken U voor de betoonde deelname. Hun laatste woorden zullen altijd en overal zijn: DE BEVRIJDING VAN DE ARBEIDERSKLASSE!' *

---

* *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 21, S. 21.

* *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 6, S. 564.

Vijfendertig jaar later kon Engels met gepaste trots over het einde van de 'Neue Rheinische Zeitung' zeggen: 'Wij waren gedwongen onze vesting over te leveren, maar wij trokken ons terug met wapens en uitrusting, met muziek en het wapperende vaandel van het laatste rode nummer...' *

Na de sluiting van de krant trokken Marx en Engels naar Zuidwest-Duitsland dat nog midden in de opstand zat. Zij deden alles om de opstand te verbreden en te verdiepen en om de kleinburgerlijke democraten op te wekken tot het volgen van een energieke revolutionaire lijn.

In Frankfort aan de Main probeerden Marx en Engels de linkse gedeputeerden, die na het vertrek van de rechtsen in de meerderheid waren, over te halen om een deel van de revolutionaire troepen van Baden en Pfalz naar Frankfort te halen en de leiding van de opstand op zich te nemen. De opstand zou zo een nationaal Duits karakter krijgen. Maar alle gesprekken liepen op niets uit.

Toen Marx en Engels vervolgens in Mannheim zaten, raadden ze de troepen aan om zonder oproep naar Frankfort te gaan. Maar de leiders in Baden die, volgens Engels, noch moed, energie, verstand of initiatieven bezaten, bleven doof voor raad. Vanuit Baden gingen Marx en Engels naar het tweede centrum van de opstand — Pfalz — waar ze leden van de tijdelijke regering van Pfalz ontmoetten.

Hierbij hoorde onder andere D'Ester, lid van de Bond van Communisten, die tevergeefs probeerde om de regering tot daadkrachtige handelingen aan te zetten.

Op weg naar Bingen, waar de echtgenote van

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 21, S.
22.

Marx zich tijdelijk met hun kinderen bevond, werden Marx en Engels door soldaten uit Hessen gearresteerd. Ze werden beschuldigd van deelname aan de opstand en naar Darmstadt en vervolgens naar Frankfort gestuurd. Hier werden ze vrijgelaten.

Toen ze Bingen bereikt hadden gingen de vrienden uiteen. Marx, die meende dat er in het huidige Duitsland helemaal niets te beginnen was, maar juist belangrijke gebeurtenissen in Frankrijk voorzag, vertrok met een mandaat van het Centrale Democratische Comité naar Parijs. Engels begaf zich opnieuw naar Kaiserslautern (Pfalz) om 'de enige plaats in te nemen die de "Neue Rheinische Zeitung" kón innemen: die van soldaat'.

Engels sloeg bewust de talloze aanbiedingen, om bepaalde burger- of militaire posten te bezetten, af, omdat hij niet de verantwoording wilde dragen voor de talloze fouten en vergissingen van de kleinburgerlijke leiding. Maar zijn strijdlustige temperament liet hem ook niet rustig zitten niets doen. Juist in die tijd blokkeerde het vrijwilligersleger van de communist Willich met succes de Pruisische vesting Landau. Als Willich een artillerie gehad zou hebben, zouden ze de vesting met gemak hebben kunnen nemen. Engels drong er dag in dag uit bij de generale staf in Kaiserslautern op aan houwitsers naar Willich te sturen, maar zonder resultaat. Deze en andere bemoeienissen van Engels, plus zijn onophoudelijke scherpe kritiek op de besluiteloze en mislukte acties van de plaatselijke machten, leidden er tenslotte toe dat hij gearresteerd werd in een van de grensstadjes van Pfalz.

Deze arrestatie riep een storm van protesten

op onder vooraanstaande deelnemers van de beweging van Pfalz, onder andere onder Rijnlandse arbeiders die zich in het vrijwilligersleger van Rijnland-Hessen bevonden. Na vierentwintig uur werd Engels met talloze excuses van de tijdelijke regering weer op vrije voeten gesteld.

Al snel volgden er berichten over het offensief van het contrarevolutionaire Pruisische leger, die Engels dwongen de wapens te grijpen en zich bij het vrijwilligersleger van Willich te voegen. Hij vervulde zijn soldatenplicht eervol. Later schreef hij trots dat in het leger van Pfalz en Baden 'de meest besluitvaardige communisten tevens de dapperste soldaten waren.' Dit geldt in de eerste plaats voor Engels zelf.

Op dertien juni kwam hij in Offenbach, waar zich het hoofdkwartier van Willich bevond, aan en werd diens adjudant. Vanaf dat moment tot half juli (toen het leger van Pfalz en Baden in Zwitserland interneerde), nam Engels deel aan de tochten en slagen van Willichs leger. Dit leger was niet toevallig het beste van alle opstandelingen, daar zich veel arbeiders in haar gelederen bevonden, die uitstekende en gedisciplineerde strijders bleken te zijn. Ze had de zware en gevaarlijke plicht de terugtocht van het Badense leger te dekken en de slagen van de optrekkende Pruisen op te vangen.

Engels toonde zich al gauw een uitstekend organisator die nergens vies van, of bang voor was. Hij zette zich energiek aan het zoeken naar en leveren van kruit, lood, wapens, kleding en levensmiddelen. Ook hield hij zich met het krijgsonderwijs van de soldaten bezig. Hij

nam deel aan vier gevechten, waaronder de slag van Rastat. „...leden, die hem in een slag gezien had,” schreef Eleanor Marx later (1909) Engels, „vertelde nog lang over zijn uitzonderlijke koelbloedigheid en zijn absolute minachting voor elk gevaar.” *

Op twaalf juli verliet het leger van Willich, met Engels, als laatste Duits grondgebied en ging naar Zwitserland. De nederlaag van de opstand in Zuid- en West-Duitsland was tevens de definitieve nederlaag van de Duitse revolutie van 1848—1849. In deze revolutionaire periode van 1848—1849 werden partijen, klassen en verscheidene theorieën en politieke platformen aan de werkelijkheid getoetst.

Alle vormen van het pre-marxistische utopische socialisme liepen een flinke klap op, terwijl de superioriteit van de wetenschappelijke theorie van het proletariaat duidelijk naar voren kwam. „De nieuwe theorie werd door de loop der revolutionaire gebeurtenissen van 1848—1849 op schitterende wijze bevestigd, zoals ze ook later door alle proletarische en democratische bewegingen in alle landen van de wereld is bevestigd.” *

Richtten Marx en Engels zich voor 1848 nog voornamelijk op de vorming van filosofische bases van het wetenschappelijk communisme, de revoluties van 1848—1849 verheven de politieke ideeën, strategieën en tactieken tot het eerste plan. Zoals Lenin dikwijls benadrukte was de tactiek van Marx en Engels in de revoluties van 1848—1849 de enige juiste. En als zij niet tot de overwinning van de revolutie leidde, dan is dit te wijten aan de bijstand derheden van die tijd, aan de revolutionaire geest onder de burgerlijke democratische leiders.

188
1909
1848

1848
1849
1850
1851
1852
1853
1854
1855
1856
1857
1858
1859
1860
1861
1862
1863
1864
1865
1866
1867
1868
1869
1870
1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900
1901
1902
1903
1904
1905
1906
1907
1908
1909
1910
1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025

gestorven was, terwijl ze onder het socialistische proletariaat *nog* niet rijp was.'

De ervaring van de revoluties van 1848—1849 diende niet alleen als een historische beproeving van het marxisme, maar tevens als een rijke bron voor haar verdere ontwikkeling.

VI

Verwerking van de ervaringen van de revoluties

Vanaf begin juni, toen Marx vanuit Duitsland naar Parijs vertrok, was elk contact tussen Marx en Engels verbroken. Marx was ongerust over het lot van Engels, omdat hij wist dat deze het liefst op de gevaarlijkste plekken was. En Engels was net zo goed ongerust over zijn vriend.

In zijn eerste brief die hij vanuit Zwitserland naar Marx' echtgenote stuurde (op 25 juli 1849) schreef hij ongerust: 'Wist ik maar zeker of Marx vrij is! Vaak denk ik dat ik onder de Pruisische kogels veiliger was dan de onzen in Duitsland, en vooral veiliger dan Marx in Parijs. Verlos me zo snel mogelijk van deze onzekerheid.' *

Als antwoord kwam er een brief van Marx zelf. 'Ik was heel ongerust over je,' schreef deze, 'en ik was ontzettend blij gisteren een brief van jou te ontvangen... Je hebt nu goed de gelegenheid de geschiedenis van de revolutie van Baden en Pfalz te schrijven, of een pamflet erover... Je kunt daar uitstekend de positie van de "Neue Rheinische Zeitung" in verwoorden met betrekking tot de democratische partij.' **

Dit was precies de bedoeling van Engels en hij zette zich meteen aan het werk. Al gauw was zijn 'De Duitse campagne voor de rijkse grondwet' klaar. Helder en levendig, en tege-

* Marx-Works
Werke, Bd. 3, X
444
** Marx-Works
Werke, Bd. 3, X
111-113

lijk met artistieke kwaliteit, beschreef Engels stap voor stap de gewapende strijd in het Rijnlandse Pruisen, Baden en Pfalz in mei/juni 1849. Hij analyseerde de voorwaarden en de loop van de strijd voor de rijksgrondwet en gaf een preciese en treffende karakterisering van de verschillende klassen en partijen.

De arbeiders, en op veel plaatsen ook de boeren, zo schreef Engels, waren bereid te vechten voor de rijksgrondwet, maar tegelijkertijd bestond er een stilzwijgende, maar aan alle partijen bekende voorwaarde 'dat de kleine bourgeoisie diezelfde rijksgrondwet na de overwinning tegen diezelfde arbeiders en boeren zou moeten verdedigen.'** In zijn beschrijving van de gewapende strijd, niet als een onbewogen toeschouwer, maar als een actief deelnemer, spreekt Engels met duidelijke minachting over de kleinburgerlijke leiders, die de beweging naar haar ondergang voerden. In zijn preciese analyse van de loop van de militaire acties schetste Engels een duidelijk beeld van hoe men een gewapende opstand niet moet leiden. De marxistische theorie over een gewapende opstand die Engels in zijn artikelen over de Parijse opstand van juni en de Hongaarse strijd begon uit te werken, vond hier haar vervolg.

Eind augustus 1849 ontving Engels een brief van Marx uit Parijs, waarin deze schreef dat men hem naar het departement Morbihan, een moerassige streek in Bretagne, wilde verbannen. Omdat Marx niet aan een dergelijke verborgen moordaanslag wilde meewerken, sloot hij Frankrijk te verlaten. Hij wilde naar Londen, waar hij een Duits tijdschrift hoopte te gaan uitgeven en schreef: 'Je moet daarom

---

** *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 7, S.
115.

meteen naar Londen, ook voor je eigen veiligheid. De Pruisen zouden je tweemaal kunnen executeren, voor Baden én voor Elberfeld. En wat moet je met Zwitserland, waar je niks kunt doen? Wat let je naar Londen te gaan, als Engels of als Mayer... Ik reken er *helemaal* op... Er is werk te doen.*

Engels volgde met plezier de raad van zijn vriend op. Omdat hij noch via Duitsland, noch via Frankrijk — waar hij arrestatie riskeerde — kon reizen, ging hij via Italië. Op zes oktober ging hij in Genua aan boord van een zeilschip en midden november kwam hij in Londen aan. Hiermee begon opnieuw zijn revolutionaire arbeid samen met Marx. De omstandigheden waren uitzonderlijk moeilijk. Overal triomfeerde de reactie.

Onder het minder standvastige deel van de politieke emigranten verspreidde zich een moedeloze, onzekere stemming en een gebrek aan vertrouwen. Marx en Engels bleken nu de belangrijkste leiders van het proletariaat. Hun zelfbeheersing, solide karakters en onverwoestbare optimisme — gestoeld op een diepe, wetenschappelijk gefundeerde overtuiging in de juistheid van hun zaak — kwamen nu duidelijk naar voren. De grondleggers van het marxisme zetten zich aan het herstellen en reorganiseren van de Bond van Communisten. Actieve leden van de Bond waren ofwel gearresteerd ofwel vertrokken en correspondentie was hierdoor, en uit angst dat de brieven geopend zouden worden, een tijd lang onmogelijk.

Maar dankzij de energieke activiteit van Marx was het Centraal Comité van de Bond in september 1849 al gereorganiseerd. Engels

* *Marx Engels*,
‘Werke’, Bd. 27, S.
135.

trad er na zijn aankomst ook tot toe. Al spoedig schaarden alle oude leidende figuren van de Bond van Communisten zich rond Marx en Engels. Tegelijkertijd verschenen er nieuwe krachten, zoals Engels' strijdmakker Willich, Konrad Schramm en Wilhelm Liebknecht.

De oprichting van een proletarische partij was onmogelijk als men de invloed van de kleinburgerlijke emigranten, die probeerden de revolutionaire emigratie organisatorisch onder zich te krijgen, niet zou kunnen overwinnen. Marx en Engels ageerden tegen hun pogingen en stonden juist voor een aparte, zelfstandige organisatie van proletarische revolutionairen.

In het werk van Marx en Engels nam de op hun initiatief ontwikkelde hulp van het Sociaal-democratische comité aan Duitse emigranten, georganiseerd in de Londense Voorlichtingsvereniging van Duitse arbeiders een belangrijke plaats in. Ze benutten dit werk ook om de invloed van de proletarische partij te vergroten in hun strijd tegen de pogingen van de leiders van de kleinburgerlijke democratie die ook hier de macht wilden hebben.

In maart 1850 werd Heinrich Bauer als speciaal gezant naar Duitsland gestuurd om daar contacten te leggen met het Centraal Comité van de Bond. Hij nam de 'Oproep van het Centraal Comité aan de Bond van Communisten' van Marx en Engels met zich mee.

Hierin werd de som opgemaakt van de revoluties van 1848—1849 in Duitsland en tevens de strategie en de tactiek van de communisten voor de komende revoluties geconcretiseerd. Het idee van de ononderbroken revolutie werd daarin duidelijker onder woorden gebracht.

In de 'Oproep' wordt benadrukt dat de leden van de Bond van Communisten in de revolutionaire jaren vooraan stonden in de gelederen van de enige revolutionaire klasse: het proletariaat, en dat het politieke platform van de Bond het enige juiste was. Toch was de vroeger zo sterke Bond ook verzwakt. De organisatie was in verschillende streken onder invloed van de kleinburgerlijke democratische partij geraakt. In de toekomstige Duitse revoluties moest de Arbeiderspartij, zo zeiden Marx en Engels, zo georganiseerd, eensgezind en zelfstandig mogelijk zijn.

In de naderende revolutie zouden de kleinburgerlijke democraten volgens de 'Oproep' die verradersrol op zich nemen, die de Duitse liberale burgers in 1848 speelden. Nu predikten de kleine burgers een verbond met het proletariaat en wilden haar in een grote oppositiepartij onder haar leiding doen opgaan. Hiertegen moest beslist opgetreden worden. Arbeiders moesten hun eigen zelfstandige openbare en geheime organisatie van de arbeiderspartij creëren en elk van hun gemeenschappen tot een centrum en kern van de arbeidersbonden maken. De verhouding van de kleine revolutionaire arbeiderspartij ten opzichte van de kleinburgerlijke democratie moest als volgt zijn: strijden met haar tegen de gezamenlijke tegenstander, en tegen haar als zij haar positie wilde versterken.

Zolang de kleinburgerlijke democratie de revolutie wilde beperken tot een hervorming van het bestaande maatschappelijke stelsel in hun eigen belang en haar basis (te weten de loonslavernij van de arbeiders) wilde behouden '... bestaan onze belangen en plichten uit

het voeren van een ononderbroken revolutie, totdat alle, meer of minder bezittende, klassen bij de heerschappij betrokken zullen zijn en het proletariaat de politieke macht veroverd zal hebben... Het gaat ons niet om een verandering van het particulier eigendom, maar om haar vernietiging, niet om het verdoezelen van klassentegenstellingen, maar om het verdwijnen van de klassen, niet om een verbetering van de bestaande maatschappij, maar om de stichting van een geheel nieuwe.*

Hiervan uitgaand moesten de arbeiders tegelijk met een nieuwe kleinburgerlijke regering, die na de overwinning van de revolutie zou ontstaan, hun eigen revolutionaire arbeidersregeringen oprichten in de vorm van organen van plaatselijk zelfbestuur, arbeidersclubs of arbeiderscomités, die voor een voortdurend toezicht op de handelingen van de officiële regering zouden moeten zorgen. Deze organen, de kiem van de revolutionaire proletarische macht, zouden een belangrijke kracht zijn, omdat ze de steun zouden hebben van de brede arbeidersmassa.

Om met succes de verraderspolitiek van de kleinburgerlijke democraten tegen te gaan moesten de arbeiders gewapend en georganiseerd zijn als een zelfstandige proletarische garde. En tenslotte was het noodzakelijk om te strijden tegen de pogingen van de kleinburgerlijke democraten om de boeren met halve hervormingen aan zich te binden. Arbeiders moesten eisen dat het geconfiscieerde feodale land 'staatsbezit en tot arbeiderskoloniën gemaakt werd, bewerkt door het verenigde plattelandsproletariaat dat alle voordelen van het grootgrondbezit moest benutten.'**

---

* *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 7, S. 261.

** *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 7, S. 265.

In tegenstelling tot de kleinburgerlijke democraten die streefden naar een feodale republiek met zoveel mogelijk zelfstandigheid en onafhankelijkheid voor de afzonderlijke streken, moesten de arbeiders een eensgezinde, ondeelbare Duitse republiek nastreven en een absoluut gecentraliseerde macht.

Arbeiders moesten de revolutie zover mogelijk vooruit stuwten. 'Hun strijdleuze moet luiden: "ononderbroken revolutie".'

Het idee van de ononderbroken revolutie dat in de 'Oproep' uiteengezet wordt, is een enorme stap vooruit in de uitwerking van een wetenschappelijk gefundeerde strategie en tactiek van het marxisme.

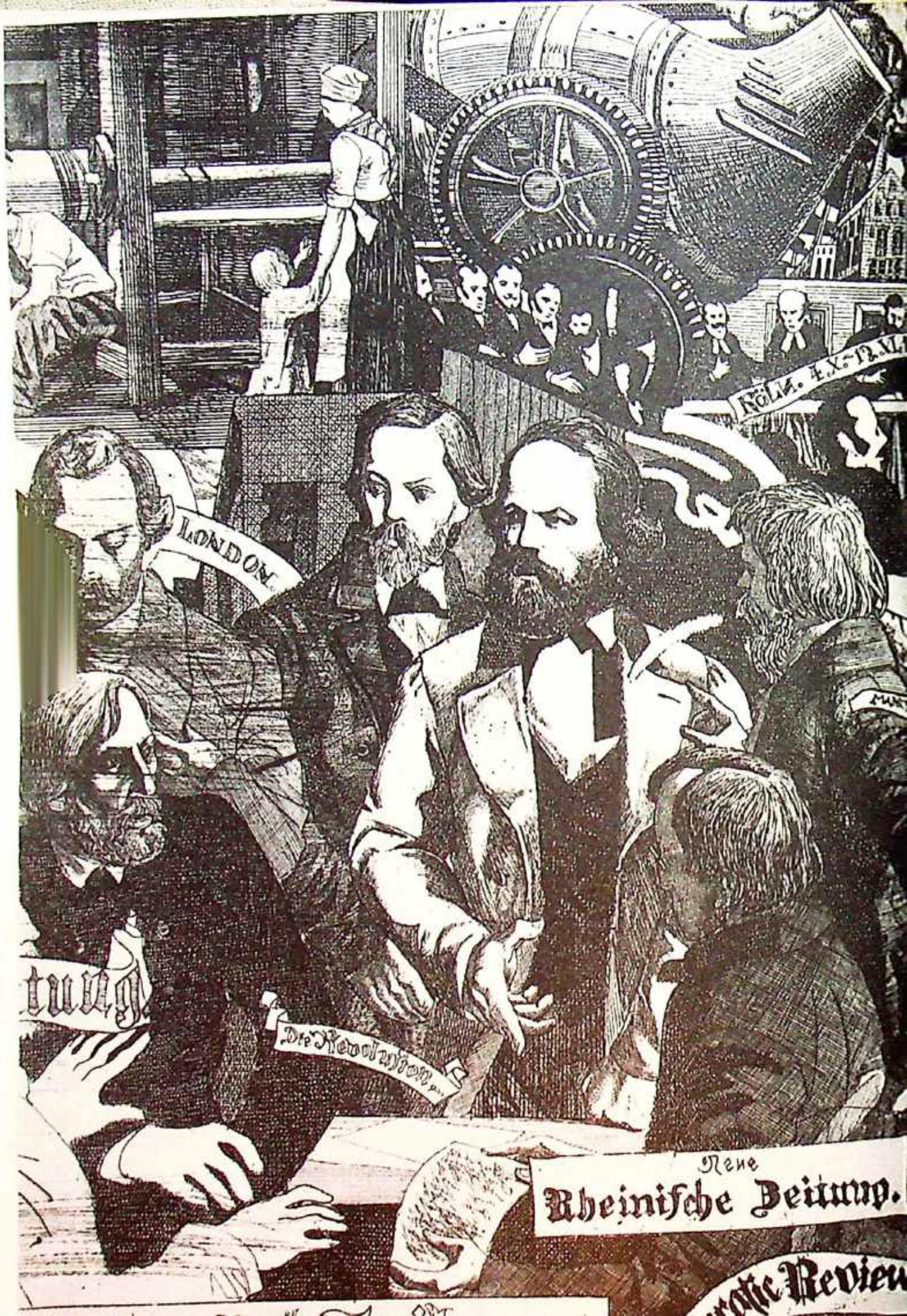
De noeste arbeid van Marx en Engels aan de reorganisatie van de Bond van Communisten had al snel resultaat. In 'de tweede oproep van het Centraal Comité aan de Bond van Communisten', door Marx in juni 1850 opgesteld, konden zij al melding maken van een belangrijk succes van de Bond.

In hun strijd voor de oprichting van een proletarische massapartij wilden Marx en Engels tegelijkertijd een aaneensluiting met de beste revolutionaire elementen van de internationale arbeidersbeweging. Uit de tweede oproep bleek dat het Centraal Comité middels speciaal hiervoor afgevaardigde leden verbonden was met de authentieke revolutionaire partijen van Fransen, Engelsen en Hongaren.

Voorals Engels was actief in het organiseren van een internationale aaneensluiting van de proletarische revolutionairen. Hij trad regelmatig op internationale bijeenkomsten in Londen op. Voorals met de revolutionaire chartisten had hij nauw contact. In hun 'De-

Neue Zeit
Die Presse
Verband

LONDON

tu reg

Die Revolution

NOLA. EX-PALE

Neue
Rheinische Zeitung.

...ratte Review

THOMAS MÜLLER

LIBRARY

Der Deutsche Bauernkrieg

mocratic review' werden van december 1849 tot augustus 1850 twee, anonieme, artikelenreeksen afgedrukt van Engels: 'Brieven uit Frankrijk' en 'Brieven uit Duitsland'. Ook een referaat van het eerste hoofdstuk van Marx' werk over de klassenstrijd in Frankrijk tussen 1848 en '49 werd erin afgedrukt.

Marx en Engels besteedden veel tijd en moeite aan de voorbereiding van een nieuw periodiek. In 1850 kwamen er zes nummers uit van het tijdschrift 'Neue Rheinische Zeitung. Politisch-Ökonomische Revue'. Marx was redacteur, terwijl het tijdschrift in Hamburg gedrukt werd. Daarin verschenen onder andere werken van Marx en Engels, gewijd aan de revoluties van 1848—1849 in Frankrijk en Duitsland, en recensies en commentaren op internationale situaties die van hun hand waren.

Uit deze commentaren (van het maart- en meinummer) blijkt dat Marx en Engels in die tijd op een nieuwe revolutionaire opleving hoopten. Maar al in de herfst van 1850 werd hen duidelijk, dat de situatie dramatisch veranderd was en dat het niet reëel was op een spoedige revolutie te hopen. Men was de industriële crisis van 1847—die de aanleiding tot de revolutie van 1848 was—te boven gekomen en er was nu een periode van een weelderige industriële bloei aangebroken.

Marx en Engels toonden dit duidelijk aan in het derde internationale commentaar dat ze in de herfst van 1850 voor de nummers 5 en 6 van het tijdschrift schreven.

'Bij een dergelijke bloei,' zo schreven ze, 'waarbij de produktiekrachten van de burgerlijke maatschappij zich zo weelderig als binnen de burgerlijke verhoudingen maar mogelijk is

ontwikkelen, kan er geen sprake zijn van een revolutie... De nieuwe revolutie kan alleen maar het gevolg zijn van een nieuwe crisis. En die is net zo onvermijdelijk als de vorige.*

Hun nuchtere beschouwing van de nieuwe omstandigheden bracht hen met alle standvastigheid, oprechtheid en moed van echte proletarische leiders tot een herziening van de partijtactiek.

De revolutionaire storm van 1848—1849 had zichzelf uitgeput. Daarom moest men nu overgaan tot een langdurige en minitieuze bundeling van krachten en die systematisch voorbereiden op de komende revolutie, die nu uitgesteld was.

Deze nieuwe positie van Marx en Engels leidde tot een verscherpte tegenstelling binnen de Bond van Communisten en het Centraal Comité. Een deel van de leden van het Centraal Comité met Willich en Schapper aan het hoofd en gesteund door een groot deel van de Londense leden van de Bond waren tegen Marx en Engels.

Dit was de 'linkse' opportunistische fractie, die niet in staat was tot een beheerste proletarische strijd in de moeilijke periode van een afname van de revolutionaire golf. Zij weerspiegelde de stemming van het kleinburgerlijke ongeduld met de vraag: ofwel een snelle revolutie ofwel meteen 'rust' (zoals Schapper dat zei). Blind voor de omstandigheden en de belangrijke veranderingen, hadden ze het avonturistische idee dat je een revolutie op elk willekeurig moment kunt 'maken' en riepen ze op tot een snel georganiseerde gewapende opstand. Dit was het schadelijkste en gevaarlijkste 'revolutiespel', revolutionair geklets in plaats van

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 7,
S. 467.

serieuze revolutionaire daden.

In een scherpe kritiek op de voluntaristische opvattingen van de Willich-Schapper-fractie zei Marx op een zitting van het Centraal Comité op 15 september 1850: 'In plaats van de werkelijke verhoudingen wordt als het belangrijkste in de revolutie *de wil* afgespiegeld. Op het moment dat wij tegen de arbeiders zeggen: jullie moeten misschien nog 15, 20 of 50 jaar burgeroorlog meemaken om de bestaande voorwaarden te veranderen en om in staat te zijn te regeren, zeggen zij: wij moeten *nu meteen* de macht hebben, of we kunnen wel gaan slapen.' *

In zijn streven een scheuring te voorkomen stelde Marx voor om een volmacht van het Centraal Comité aan het Keulse Districtscomité te geven en in Londen twee kringen te vormen die aan het Centraal Comité ondergeschikt zouden zijn. Maar de Willich-Schapper-groep koos voor de weg van de scheuring door in Londen hun eigen Centraal Comité te vormen. Na deze scheuring werd hun groep een sekte die nauw met de kleinburgerlijke emigranten verbonden was. Aangezien de Londense Voorlichtingsvereniging van Duitse arbeiders aan de leiband van de groep van Willich en Schapper liep, waren Marx en Engels gedwongen haar te verlaten.

Door de reactie en de stilstand in de arbeidersbeweging hadden Marx en Engels meer tijd voor theoretisch werk. Ze vonden het in de eerste jaren na 1848—1849 vooral belangrijk om de lessen die uit de revoluties van die tijd getrokken konden worden, te analyseren en de nieuwe ervaring van deze revolutionaire strijd te verwerken.

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 8,
S. 582.

Marx wijdde er zijn 'De klassenstrijd in Frankrijk van 1848 tot 1850' en 'De achttiende Brumaire van Louis Bonaparte' aan. Engels schreef 'De Duitse campagne voor de rijksgrondwet', 'De boerenoorlog in Duitsland' en 'Revolutie en contrarevolutie in Duitsland'. Deze werken tonen duidelijk aan dat het marxisme zich als een levende en creatieve leer onverbrekkelijk ontwikkeld en verbonden heeft met de revolutionaire praktijk.

In hun veralgemenisering van de strijd van het proletariaat en de werkende massa in dit stormachtige, revolutionaire tijdperk — waarin de activiteit en de initiatieven van de volksmassa en haar scheppende rol in het historische proces het duidelijkst aan het licht komen — verrijkten Marx en Engels hun leer met nieuwe, uiterst belangrijke conclusies.

Toen Marx zijn leer over de proletarische revolutie in zijn 'De klassenstrijd in Frankrijk van 1848 tot 1850' (uit 1850) uitwerkte, gebruikte hij voor het eerst de klassiek geworden uitdrukking 'de dictatuur van het proletariaat'.

In zijn 'De achttiende Brumaire van Louis Bonaparte' (1850) komt Marx in zijn beschrijving van het oude staatsapparaat tot een conclusie van waarlijk internationaal historische betekenis: 'Alle omwentelingen vervolmaakten dit apparaat in plaats van haar te vernielen.'*

Lenin citeerde dit en schreef: 'Deze conclusie is het belangrijkste, de basis van de leer van het marxisme over de staat.'**

Zowel in zijn 'De klassenstrijd in Frankrijk van 1848 tot 1850' als wel in zijn 'De achttiende Brumaire van Louis Bonaparte' analyseerde Marx de redenen waardoor het proletariaat

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 8,
S. 206.

** *V. I. Lenin*,
'Verzamelde
werken' (Russisch),
dl. 33, blz. 28.

er niet geslaagd was de boerenmassa aan hun kant te krijgen, hetgeen de nederlaag van de revolutie met zich meebracht. Hij liet zien dat een juist begrip van de belangen van de boeren hen tot een verbond met het stedelijk proletariaat moest brengen. 'De boeren... vinden hun enige bondgenoot en leider in het *stedelijke proletariaat*, dat geroepen is het burgerregime ten val te brengen.' *

Deze belangrijke conclusie, waartoe Marx op basis van de lessen van de revolutie van 1848—1849 kwam, beschreef hij aan Engels in een brief van 16 april 1856: 'Alles zal in Duitsland afhangen van de mogelijkheid de proletarische revolutie door de een of andere tweede boerenoorlog te steunen.' **

Het is begrijpelijk dat ook Engels veel aandacht besteedde aan het boerenvraagstuk. In het laatste dubbelnummer van de 'Revue' (nummers 5 en 6 van november 1850), werd het historische werk van Engels gepubliceerd: 'De boerenoorlog in Duitsland'. In dit belangrijke werk gaf Engels op basis van een materialistische benadering van de geschiedenis een analyse van de redenen, de loop en de resultaten van de Boerenoorlog, de grote antifeodale opstand, in Duitsland in 1525. Dit werk was geen academisch onderzoek die altijd zo ver van de stormen van de moderne politieke strijd stonden.

Engels wilde de rol en de betekenis van de boeren in de klassenstrijd aantonen, en de noodzaak voor het revolutionaire proletariaat om te strijden voor de leiding over de boerenmassa. Met concreet historisch materiaal van de klassenstrijd van 1525 legde Engels ook de lessen van de revoluties van 1848—1849 uit.

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 8,
S. 211.

** *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 29,
S. 37.

De verradersrol van de toenmalige bourgeoisie droeg bij tot de nederlaag van de boerentopstanden, zo toonde Engels aan, het gevolg de politieke versnippering en het plaatselijke particularisme die ervoor zorgden dat er in plaats van een nationale Duitse beweging honderden plaatselijke opstanden plaatsvonden die stuk voor stuk neergeslagen werden. Engels bracht belangrijke en sterke figuren van de Grote Boerenoorlog in herinnering en herinnerde het Duitse volk zo ook aan haar revolutionaire traditie.

'Er was een tijd,' schreef hij, 'dat Duitsland persoonlijkheden voortbracht die op één lijn geplaatst kunnen worden met de beste revolutionairen uit andere landen. Een tijd dat het Duitse volk zo'n zelfbeheersing en energie had dat die in een gecentraliseerde staat tot geweldige resultaten geleid zouden hebben. Een tijd dat de Duitse boeren en plebejers zulke plannen en ideeën kregen, die hun nakomelingen vaak genoeg deden beven.'*

Ook Engels' 'Revolutie en contrarevolutie in Duitsland' (1851—1852) is gewijd aan de resultaten van de revoluties van 1848—1849. Daar hij de methode van het historisch materialisme meesterlijk beheerste en de gebeurtenissen — waaraan hij zelf deelnam — goed kende en begreep, was Engels direct na 1848—1849 in staat een uitstekende analyse te geven van de voorwaarden, drijfveren, belangrijke fases, de internationale situatie en de resultaten en lessen van de revolutie.

Het probleem van een gewapende opstand neemt de belangrijkste plaats in in dit werk. De lessen die hij trok uit de gewapende strijd van 1848—1849 en die hij in zijn 'Revolutie en

contrarevolutie in Duitsland' generaliseerde, werden een zeer belangrijk onderdeel van de wetenschappelijke proletarische strategie en tactiek.

Dit werk bevat de klassieke formulering van de marxistische leer die een gewapende opstand als een kunst benadert, en de basis-'regels' van een opstand die het proletariaat moeten leiden om zo een overwinning te behalen, worden bijzonder duidelijk aangetoond. 'Een opstand is een kunst, net als oorlog, net als alle andere kunstvormen. Ze is onderworpen aan bepaalde regels en als die vergeten worden kan de partij — die schuldig is aan deze onachtzaamheid — het ook wel vergeten... In de eerste plaats is een opstand geen spel en moet men vastbesloten zijn tot het einde te willen gaan. In de tweede plaats moet men, als een opstand eenmaal uitgebroken is, vastbesloten handelen en overgaan tot het offensief. Defensie is de dood voor elke gewapende opstand, ze gaat dan eerder te gronde dan de krachten van de vijand. Je moet de tegenstander onverhoeds aanvallen, als zijn troepen nog verspreid zijn, en dagelijks nieuwe, hoe kleine dan ook, successen boeken. En je moet het morele overwicht behouden wat in de eerste plaats leidde tot een succesvolle beweging van de opstandelingen. Twijfelende elementen, die altijd voor de sterkste zijn en aan de kant staan die de meeste hoop biedt, moet je proberen aan te trekken. Bovendien moet je de vijand dwingen zich terug te trekken vóórdat hij zijn troepen tegen jou verzameld heeft...'

Alvorens een opstand te beginnen moet je de politieke en militaire situatie goed bestuderen. Zodra je een besluit genomen hebt en de

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 8,
S. 100.

eerste stappen gezet zijn moet je de opstand echter als een kunst benaderen en met alle vastberadenheid en moed in een ononderbroken aanval handelen. De geniale conclusies van Engels over een opstand als kunst gingen de schatkist van het marxisme in als een belangrijk onderdeel van de leer van de proletarische revolutie.

Tegelijk met hun theoretische arbeid gingen Marx en Engels vastberaden verder aan de vereniging, de opvoeding en het onderricht van de arbeiders. Na de scheiding in september 1850 beleefde de Bond van Communisten zware tijden. Behalve het destructieve werk van Willich en Schapper en hun medestanders was er ook nog een politieke repressie. In mei en juni 1851 werden er in Duitsland talloze leden van het Keulse Centraal Comité en andere activisten van de Bond gearresteerd. De regering begon met de hulp van politieke agenten-provocateurs een monsterproces voor te bereiden.

Marx en Engels zetten zich vol vuur in voor de beschuldigen. In een reeks Engelse en Duitse kranten ontmaskerden ze de provocaties, vervalsingen en andere machinaties van de Pruisische agent Stieber en tegelijkertijd verzamelden ze materiaal ter verdediging van de beschuldigen.

Ook moesten Marx en Engels in deze tijd scherpe aanvallen van de fractie Willich-Schapper en de met hen verbonden kleinburgerlijke emigratie weerstaan.

In mei/juni 1852 schreef Engels samen met Marx het pamflet 'Grote mannen van de emigratie', waarin zij een vernietigend beeld schetsten van de leiders van de kleinburgerlijke

Londense emigratie, die alleen maar zielig piepten zonder zich met de echte revolutie bezig te houden*.

In oktober en november 1852 vond in Keulen het proces plaats tegen elf gearresteerde leden van de Bond van Communisten. Zeven van hen kregen verschillende vrijheidsstraffen opgelegd. Om de lage manier waarop de Pruisische regering de veroordeling van de Keulse communisten in elkaar geflanst had aan de kaak te stellen, schreef Marx de brochure 'Ontmaskering van het Keulse proces tegen de communisten' en Engels een artikel voor de 'New York Daily Tribune': 'Een recent proces in Keulen.'

De arrestatie van de communisten in Duitsland en het daarop volgende proces was de doodsteek voor de Bond van Communisten. De banden van het Londense district, geleid door Marx en Engels, met het vasteland waren verbroken. De Bond hield in feite op te bestaan. Op 17 november 1852 werd de Bond, op voorstel van Marx, ontbonden.

Hoewel de Bond van Communisten zich in deze periode van reactie en regeringsvervolgingen zelf moest opheffen, liet hij een diep spoor na in de geschiedenis van de arbeidersbeweging als eerste politieke organisatie die de principes van het wetenschappelijk communisme hoog in haar vaandel voerde en het begin legde voor een verbond van het marxisme met de arbeidersbeweging.

De activiteit van Marx en Engels in de Bond van Communisten is een van de helderste bladzijden in de geschiedenis van hun strijd voor de oprichting van een proletarische partij.

---

* Dit pamflet kwam tijdens hun leven niet uit.

VII

De jaren van reactie en een nieuwe bloei van de democratische bewegingen

Met het oprukken van de reactie werden de omstandigheden voor de theoretische en partijpolitieke activiteiten van Marx en Engels bijzonder zwaar. Ze gingen gebukt onder hun verbanning en leden bovendien materiële gebreken. De bourgeoisie wreekte zich nu op de leiders van het proletariaat en ontnam hen zelfs de meest elementaire bestaansmiddelen. Vooral het belaste gezin van Marx kreeg het moeilijk. Het onbestendige bestaan van een proletarisch journalist in een tijd waarin de arbeiderspers bijna geheel ontbrak zou het genie van Marx bijna geruïneerd hebben door hem elke mogelijkheid tot theoretische en politieke arbeid te ontnemen en zou bovendien hem en zijn gezin veroordeeld hebben tot de ondergang onder de druk van armoede.

Onder deze omstandigheden was er maar één mogelijkheid voor Engels om Marx te helpen en dat was terugkeren naar kantoor, naar die vervloekte handel. Engels deed dit zonder enig klagen of morren, omdat er gewoon geen andere oplossing was. Marx aanvaardde dit bewijs van grenzeloze opoffering van zijn vriend als even natuurlijk. In feite streden ze net als eerst schouder aan schouder voor de zaak waaraan ze hun leven gewijd hadden.

Ze waren nu alleen gedwongen de taakverdeling te veranderen. Engels, die altijd de superioriteit van zijn vriend erkend had en grote eerbied had voor diens genialiteit, vond het nu de gewoonste zaak van de wereld de zware taak van de materiële zorgen van het gezin Marx op zijn schouders te nemen. Zo gaf hij Marx de mogelijkheid om zijn belangrijke theoretische en politieke arbeid voort te zetten. Zoals Lenin schreef: '...zonder de voortdurende financiële offers, die Engels zich getrooste om Marx te ondersteunen, zou Marx niet alleen 'Het kapitaal' niet hebben kunnen voltooien, maar zou hij ook onvermijdelijk onder de druk van de materiële ellende te gronde zijn gegaan'.*

'Onze vriendschap is als die van Orestes en Pylades,' zo vergeleek Marx zijn verhouding tot Engels met de legendarische vriendschap van deze helden uit de Griekse mythologie. In november 1850 verhuisde Engels naar Manchester, waar hij bij de firma 'Ermen en Engels' in dienst trad. Engels' terugkeer naar kantoor en de noeste arbeid van Marx in de bibliotheek van het British Museum hadden een stroom van leugens en laster tot gevolg van de kleinburgerlijke emigratie die hun spelletje van 'Europese comités' en 'tijdelijke regeringen' voortzetten. Uit de correspondentie van Marx en Engels leren we bijvoorbeeld dat Ruge, Willich en anderen zeer grof tegen hen optraden, als zouden ze 'alleen en door iedereen verlaten' zijn en ze lieten het niet na Engels 'gescharrel' te verwijten.

Het idee dat hij zijn plicht vervulde maakte Engels echter sterk tegen dit soort speldeprikken en hij kalmeerde Marx dan die woedend

---

* *V. I. Lenin*, 'Keuze uit zijn werken', Progres, Moskou 1973, dl. 1, blz. 15.

werd en het liefst op de vuist zou gaan. Hij zei hem geen aandacht te besteden aan deze 'emigrantenschool van laster en laagheid' en deze aanvallen te negeren waar 'wij, god zij dank, nooit onze toevlucht toe hebben genomen'. Engels meende dat hij, door Marx arbeid aan zijn economisch werk te verlichten, veel meer deed voor de overwinning van de revolutie dan al deze kleinburgerlijke salonrevolutionairen bij elkaar.

Maar toch hoopte hij niet al te lang dit 'meest ellendige kantoorwerk' te hoeven doen. Hij verwachtte dat er spoedig een eind zou komen aan de industriële bloei, en er een crisis zou uitbreken, gevolgd door een nieuwe revolutie.

De brieven van deze echte 'handelsman' zijn eigenlijk heel uitzonderlijk, omdat er een harts-tochtelijke hoop op een nieuwe crisis uit spreekt.

Toen er in 1857 een crisis uitbrak, schreef Engels aan Marx dat hij zich onder deze algemene malaise uitstekend voelde. 'De crisis zal even goed voor mijn gestel zijn, als een duik in de zee, ik voel het nu al'.*

Maar helaas wordt Engels' hoop geen waarheid. En daarom moest hij nog bijna twintig jaar op de firma blijven. Als gewoon handelscorrespondent begonnen, stopte Engels in 1864 zijn erfdeel in de zaak en werd compagnon.

Marx' dochter Eleanor, die hem regelmatig bezocht, schreef later: '...het is afschuwelijk over die twintig jaren uit het leven van een man als hij na te denken. En niet omdat hij klaagde of mopperde, integendeel! Hij deed zijn werk vrolijk en onverstoorbaar alsof er op

* *Mars/Engels*,
'Werke', Bd. 29, S.
172.

de wereld niets leukers was dan "naar je werk gaan" en op kantoor te zitten.'*

Engels was door zijn werk gedwongen te verkeren onder mensen die hem in feite vreemd waren, zich te houden aan de etiquette en dus een dubbelleven te leiden. Hij had twee woningen, één, zoals dat hoorde, in het centrum van de stad, waar hij zakenrelaties ontving en ook zijn vader en broers als die in Manchester waren. En een ander, waar hij het grootste deel van zijn vrije tijd doorbracht, bij zijn vrouw Mary Burns. Hier voelde hij zich, zoals Marx zei '... vrij en... kon hij zich altijd..verbergen voor alle menselijke weerzinwekkendheid'.***

Hier kwamen zijn Manchesterse vrienden: Wilhelm Wolff, die als huisleraar werkte, de Engelse jurist Samuel Moore, de bekende Duitse chemicus Karl Schorlemmer, de Duitse arts Eduard Gumpert en linkse chartisten. Af en toe bezochten Georg Weerth, Ernst Dronke, Peter Imandt en nog wat strijdmakers van de Bond van Communisten en de revoluties van 1848—1849 hem. En natuurlijk kwam ook Marx. De toegewijde en liefhebbende Mary was, in deze zware tijden, een grote steun en troost voor Engels.

Toen zij op zes januari 1863 aan een hartziekte overleed, was dat een zwaar verlies voor hem. 'Als je zo lang met een vrouw hebt geleefd,' schreef hij aan Marx, 'dan moet haar dood je wel aangrijpen. Ik had het gevoel met haar een deel van mijn jeugd te begraven.'*

In 1864 kreeg Engels weer een zware klap te verwerken: zijn grote vriend Wilhelm Wolff overleed. Marx droeg het eerste deel van 'Het kapitaal' aan hem op.

---

* 'Herinneringen aan K. Marx en F. Engels' dl. 1, blz. 131.

*** *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 30, S. 255.

* *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 30, S. 259.

De jaren
van de reactie
en een nieuwe bloei
van de
democratische
bewegingen

Ondanks het feit dat Marx en Engels 20 jaar lang in verschillende steden woonden werd hun zo zeldzame band in deze jaren alleen maar sterker. Natuurlijk ergerde het hen dat ze niet meer zoals vroeger 'samen leven, samen werken, samen lachen' konden. Ze konden ook niet vaak naar elkaar toe reizen. Maar hun briefwisseling was er des te levendiger door. Als Engels maar een beetje laat was schreef Marx meteen opgewonden: 'Beste Engels! Huil je of lach je, slaap je of ben je wakker?' *

Juist omdat de grondleggers van het marxisme zo lang in verschillende steden woonden, is er een enorme briefwisseling bewaard gebleven, het creatieve laboratorium van Marx en Engels. Er is geen enkel gebied van de wetenschap en de politiek waar ze niet over schreven. De problemen van de filosofie en de natuurlijke historie, de politieke economie en het socialisme, de geschiedenis en de linguïstiek, de wiskunde en de techniek, de krijgskunde en de literatuur — het kwam allemaal aan bod in de brieven van deze universeel ontwikkelde mensen. En dan op zo'n wijze, dat soms een afzonderlijke zin of een kleine opmerking de sleutel kon zijn tot een goed begrip van een complex van zeer ingewikkelde vragen. Niet alleen de wetenschap, maar ook de strijd voor een proletarische partij en de vraagstukken van de politiek, strategie en tactiek van de arbeidersklasse kwamen in hun brieven uitgebreid aan bod. De correspondentie biedt een schat aan informatie om de economie en de externe politiek van de arbeiderspartij te bestuderen.

Over hun correspondentie schreef Lenin:

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 29, S.
83.

'Als je in één woord de zogenoemde focus van hun correspondentie wil benoemen, dat centrale punt waarheen alle door hen besproken en beoordeelde ideeën leiden, dan is dat woord *dialectiek*. De toepassing van het dialectisch materialisme in hun bewerking van de gehele politieke economie vanaf haar basis, van de geschiedenis, de natuurlijke historie, de filosofie en van de politiek en de tactiek van de arbeidersklasse, dát is wat Marx en Engels het meest interesseert. Hier brengen ze het meest essentiële en nieuwe, dit is hun geniale stap vooruit in de geschiedenis van het revolutionaire denken.' *

Er is nog iets dat je in hun correspondentie zeker niet over het hoofd kunt zien en dat is de opgewekte, strijdlustige en levenslustige toon die overal door klinkt. Hoe hun vijanden ook achter hen heen zaten en wat voor leugens en laster de burgerlijke pers ook over hen verspreidde, wat voor een kleinzielige en uitputtende strijd zij ook voor het bestaan moesten voeren, hun levenslust, humor, opgewekte humeur en hun onverwoestbare wil te strijden verliet hen nooit.

Toen Engels deze brieven in verband met een bespreking van Marx' literaire erfgoed nog eens door gelezen had, schreef hij Johann Philipp Becker: 'De oude tijd en al die vrolijke momenten die wij dank zij onze tegenstanders beleefd hebben, trokken weer eens aan mijn geestesoog voorbij. Ik heb vaak gehuild van het lachen om die oude verhalen. Onze vijanden konden ons nooit onze humor ontnemen.' **

---

* *V. I. Lenin*, 'Verzamelde werken' (Russisch). dl. 24, blz. 264.

** *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 36, S.

Toen een literator na de dood van Marx in

schreef Engels: 'Misschien dat ik hem, als bijzonder goed gehumeurd ben, nog eens vervloek. Als deze domkoppen in staat waren geweest mijn correspondentie met Marx te lezen zouden ze sprakeloos zijn geweest. De poëzie van Heine verbleekt bij onze vrolijke, scherpe proza. Marx kon in woede ontsteken, maar de moed laten zakken — nooit!' *

De briefwisseling van Marx en Engels bevat het meest waardevolle materiaal om hen als theoretici en leiders van het proletariaat te leren kennen, als de belangrijkste personen van hun tijd, die opvielen door een helder verstand, veel energie, morele zuiverheid en een edel karakter. Bovendien geeft het een volledig beeld van de voortdurende strijd die Marx moest voeren om in leven te blijven, en van Marx' meest onbaatzuchtige vriend: Friedrich Engels.

Toen Engels nog een eenvoudig correspondent was en nog maar een bescheiden loon ontving, was zijn hulp bij lange na niet voldoende voor Marx. Deze werd bijna letterlijk door de nood verstikt en hij moest zichzelf en zijn gezin zelfs het meest elementaire ontzeggen. Hij was constant in 'oorlog' met schuldeisers, de huiseigenaar en winkeliers. En de nood eiste het ene na het andere offer van het gezin Marx. Na de dood van twee van zijn kinderen — Guido en Franziska — was het verlies van de achtjarige Edgar, een prachtkereltje en de lieveling van het gezin, een heel zware slag voor hem. Engels deed alles om het kind te redden en leefde intensief met Marx mee. In een brief over het ziekteverloop schreef Marx: 'Ik...

De jaren
van de reactie
en een nieuwe bloei
van de
democratische
bewegingen

* Marx/Engels,
'Werke', 120. 30. S.
31.

moet bedanken door in mijn plaats te werken, en voor je medeleven.' *

En na de begrafenis van zijn zoon schreef hij: 'Ik heb al veel ongeluk gehad, maar nu weet ik wat écht verdriet is ...

Maar in alle ellende hield de gedachte aan jou en aan jouw vriendschap, plus de hoop dat wij samen nog iets verstandigs kunnen doen op deze wereld, mij overeind.' **

Engels leed eronder dat hij geen eind kon maken aan de ontberingen van het gezin Marx. Daarom greep hij met beide handen de mogelijkheid aan om middels literair werk extra hulp te bieden. In augustus 1851 ontving Marx van de progressieve Amerikaanse krant 'New York Daily Tribune' een voorstel medewerking te verlenen. Dit betekende niet alleen geld maar ook de mogelijkheid om, hoe zijdelings dan ook, invloed uit te oefenen op de publieke mening in het belang van de partij. Nadat hij ingestemd had riep Marx meteen de hulp van Engels in. 'Wat de "New York Daily Tribune" betreft moet je me helpen, want ik zit tot over mijn oren in de politieke economie. Schrijf een artikelenreeks over Duitsland vanaf 1848.' * Engels zette zich meteen aan het werk en verstreekte Marx regelmatig het ene artikel na het andere dat deze dan weer naar de 'New York Daily Tribune' stuurde. Dit resulteerde in het bekende 'Revolutie en contrarevolutie in Duitsland.' Pas toen de correspondentie gepubliceerd werd bleek dat dit het werk van Engels, en niet van Marx, was. Ook latere artikelen droegen ofwel de naam van Marx, de officiële correspondent van de krant, of gewoon geen naam en verschenen dan als redactionele artikelen.

---

* *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 28, S. 370.

** *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 28, S. 371.

* *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 27, S. 282.

Behalve een enorme hoeveelheid artikelen die Engels uit naam van Marx voor de 'Tribune' schreef, vertaalde hij ook diens artikelen, zolang Marx het Engels niet volmaakt beheerste. Van de vele artikelen die Marx in de loop der jaren naar de krant stuurde was minstens éénderde van Engels. Ook hier waren de taken verdeeld: Engels schreef vooral over militaire zaken en Marx over de buitenlandse politiek, de economie en over Engeland.

Maar ondanks al het werk dat Engels en Marx deden voor de 'New York Daily Tribune' was het honorarium bijzonder laag. De redacteur van de krant, Dana, gedroeg zich als een kapitalistisch zakenman tegenover zijn correspondent: hij kortte het loon van Marx tot deze nog maar op de helft zat en zijn materiële positie weer verslechterde.

In deze voor Marx zware strijd stelde dezelfde Dana voor mee te werken aan de door hem uitgegeven 'Nieuwe Amerikaanse Encyclopedie'. Hoewel dit in het algemeen weinig interessant werk was, wilde Engels graag meewerken omdat hij begreep dat dit weer een hulp voor Marx zou zijn. Omdat hij overdag op kantoor was, moest hij er 's avonds aan werken.

Maar Engels hielp niet alleen op journalistiek gebied. Marx vroeg hem over de meest uiteenlopende theoretische zaken raad en kreeg altijd uitvoerige, diep doordachte en soms speciaal 'bewerkte' antwoorden. Marx nam deze overwegingen van Engels soms rechtstreeks in zijn artikelen over.

Zoals Engels Marx hielp bij zijn werk, hielp Marx ook actief zijn vriend door hem zijn mening te geven over allerlei theoretische vraag-

stukken die Engels interesseerden. Vaak bracht hij hele dagen door in de bibliotheek van het British Museum om materiaal te vinden over bepaalde vraagstukken op het gebied van de krijgskunde, geschiedenis, literatuur, linguïstiek enzovoort.

Engels hield zich op theoretisch gebied vooral bezig met de bestudering van de krijgswetenschap. Hij interesseerde zich hier al voor toen hij in Berlijn zijn dienstplicht vervulde. Door de revoluties van 1848—1849 was hij gedwongen zich serieus met militaire vraagstukken bezig te houden en vooral met de gewapende strijd en de revolutionaire oorlog. In Manchester hield Engels zich zeer grondig en systematisch met de krijgskunst bezig.

Hij deed dit in de eerste plaats om Marx met zijn werk voor de 'New York Daily Tribune' en de Amerikaanse encyclopedie te helpen. Maar de aanleiding om de krijgskunst zo intensief te bestuderen was zijn heldere inzicht dat een gewapende strijd in de komende revolutie een zeer belangrijke rol zou gaan spelen.

Engels gaf zich volkomen aan de bestudering van de krijgskunst; zelfs zijn vakantie gebruikte hij ervoor. Het paardrijden, waar hij al vanaf zijn kinderjaren van hield, kreeg voor hem nu een speciaal doel. Maar Marx maakte zich wel eens ongerust over zijn paardesprongen. 'Wees maar voorzichtig,' schreef hij aan zijn vriend, 'er komen belangrijker zaken om je leven te riskeren'. * In zijn antwoord benadrukte Engels hoe belangrijk het paardrijden voor hem was. Het was als het ware de materiële basis voor zijn activiteiten op het gebied van de krijgskunst. 'En,' voegde hij eraan toe, 'mijn nek zal ik eerder in andere omstan-

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 28, S.
229.

digheden, dan bij het paardrijden breken.' *

Aangezien hij niets van oppervlakkigheid moest hebben, benaderde Engels ook de militaire vraagstukken niet als de een of andere beginnende amateur, maar met de grondigheid van iemand die gewend is tot de bodem te gaan.

Engels schreef een grote hoeveelheid werken en artikelen over het krijgswezen. Tussen 1853 en 1856 schreef hij een lange reeks artikelen over de Krimoorlog (de oorlog van Engeland, Frankrijk en Turkije tegen Rusland). Hij besteedde daarin veel aandacht aan de nationale verhoudingen in Turkije en voelde mee met de Slavische volkeren in hun strijd tegen het Turkse juk.

In zijn analyse van deze oorlog bekritiseerde Engels het conservatieve systeem en de even conservatieve strategie van het Engelse en Franse leger. Ook over de bevelvoering van het Russische leger liet hij zich kritisch uit. Hieruit bleek hoe achterlijk het Russische leger was, hetgeen weer verbonden was met de onderontwikkelde economie van het land. Tegelijkertijd prees hij echter de heldhaftigheid van de Russische soldaten—en vooral de moed van de verdedigers van Sebastopol—het vakmanschap van de genie en de uitstekend georganiseerde verdediging van de stad. De Krimoorlog leidde echter niet tot een revolutie tegen het tsarisme, waar Marx en Engels juist op gehoopt hadden.

In 1855 verschenen er enkele artikelen van Engels in de Amerikaanse pers over het Europese leger.

Zeer veel aandacht besteedde Engels aan de koloniale expansie van kapitalistische landen

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 29, S.
231.

en de bevrijdingsstrijd van volkeren tegen het kolonialisme. Zo verschenen er in 1857 en '58 enkele artikelen van zijn hand over de 'opiumoorlog' in China (gevoerd door Engeland en Frankrijk om China te onderwerpen), over de nationale bevrijdingsstrijd tegen de Engelse overheersers in Indië (1857) en over de Engelse invasie in Perzië. Deze artikelen plus de beoordeling van Marx en Engels van het nationaliteitsvraagstuk in Europa legden de basis voor een internationale proletarische politiek met betrekking tot het nationale koloniale vraagstuk. Engels ging in zijn artikelen stukken verder dan een puur militaire analyse. De proletarische revolutie klonk er duidelijk in door.

Zijn artikelen over de nationale bevrijdingsstrijd in Indië bevatten bijvoorbeeld een uitstekende analyse van de oorlogshandelingen, maar tegelijk ook een beschuldiging van de Engelse koloniale politiek.

Ook aan de volkeren van Afrika en hun bevrijdingsstrijd tegen het kolonialisme besteedde Engels ruimschoots de aandacht. Hij ontmaskerde bijvoorbeeld de wrede koloniale politiek van Frankrijk in Algerije en de afschuwelijke gevolgen voor de onderdrukte bevolking. Voldaan merkte hij op dat de heersende klassen van Frankrijk er ondanks dertig jaar van bloedige oorlogen niet in geslaagd waren het verzet van het Algerijnse volk te breken en dat 'de stammen hun onafhankelijkheid zullen blijven verdedigen en het Franse bestuur zullen blijven haten...'*.

Ook zijn artikelen over Afghanistan en Perzië waren gewijd aan de problemen van het kolonialisme.

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 14, S.
109.

Marx en Engels reageerden op alle belangrijke internationale gebeurtenissen. In 1859 verschenen er in de 'New York Daily Tribune' en in de, in Londen uitgegeven, Duitse krant 'Das Volk' meer dan twintig artikelen van Engels over de oorlog van Frankrijk en Piëmont tegen Oostenrijk. In 1860 schreef hij over de oorlog van Spanje in Marokko en de revolutionaire expeditie van Garibaldi in Zuid-Italië. In 1861 hielp hij Marx met artikelen over de Amerikaanse burgeroorlog voor de Weense krant 'Die Presse'. Van 1860 tot '62 werkte Engels mee aan een Engels militair tijdschrift en van '60 tot '64 werkte hij ook mee aan een Duits militair blad. Hij schreef een hele serie artikelen over de Oostenrijks-Pruisische oorlog in 1861 en over de Frans-Pruisische oorlog van 1870—1871. Bovendien schreven Marx en Engels nog 67 artikelen voor de 'Nieuwe Amerikaanse Encyclopedie', waarvan het meerendeel van Engels was (o. a. enkele grote artikelen als 'Het leger', 'De artillerie', 'De infanterie', 'Fortificatie', 'De marine' enzovoort.).

Bij lezing van zijn artikelen valt zijn eruditie, zijn grondige analyse en zijn brede kennis van concrete feiten op. Het is dan ook niet vreemd dat het publiek dacht dat deze anonieme artikelen van Engels geschreven waren door een of ander belangrijk militair specialist.

Marx achtte de militaire kennis van zijn vriend hoog en vertrouwde volledig op zijn 'ministerie van defensie' in Manchester, dat hem onmiddellijk antwoorde op elk militair vraagstuk stuurde.

Engels was de eerste militaire specialist van het revolutionaire proletariaat, haar eerste mi-

1845 - Jenny Marx

KARL MARX

Das Kapital.

Laura Marx 1851

Eleanor Marx 1869

Dear Fred,

How do you like the

book? Do you like it?

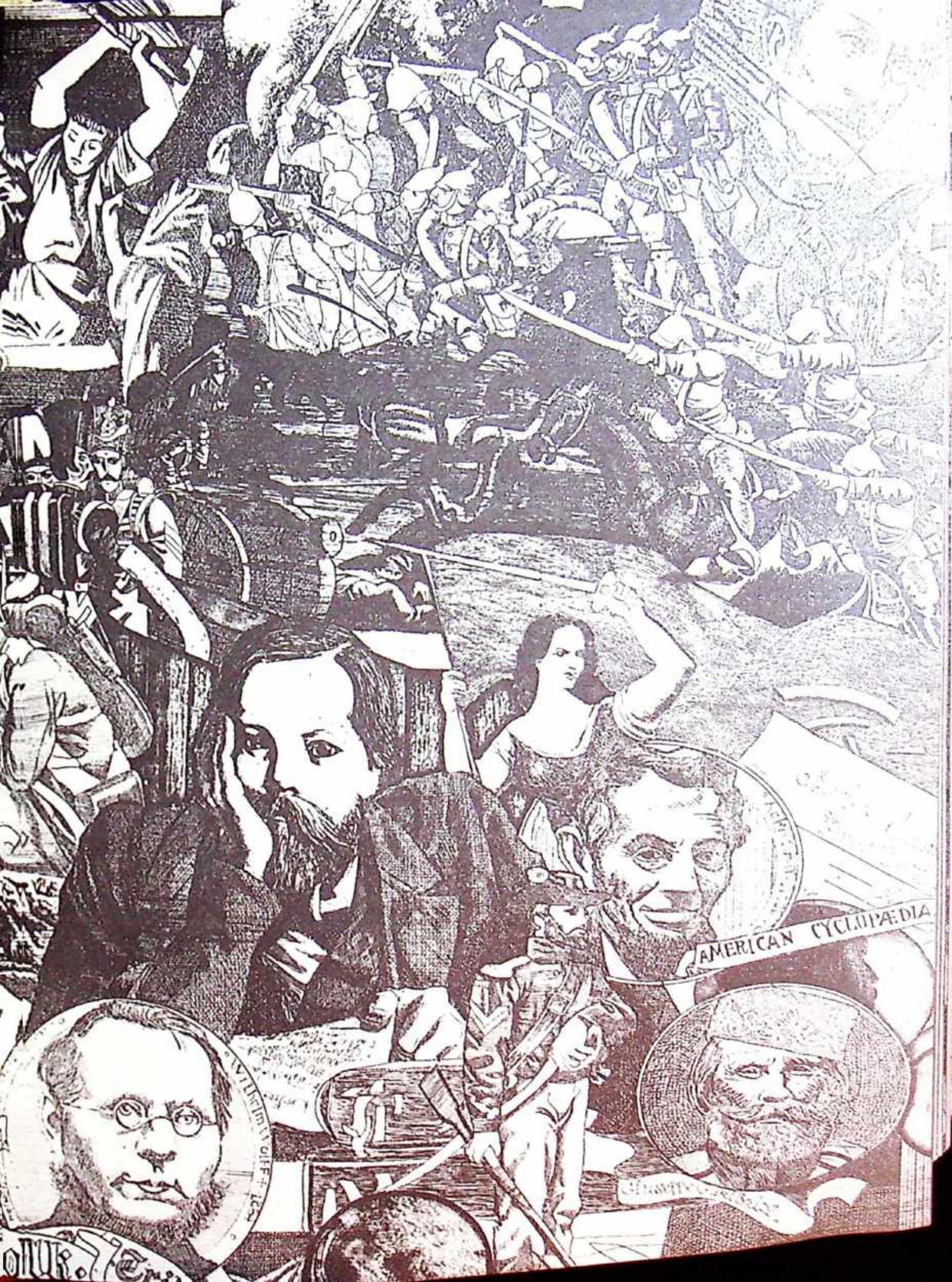
Yours truly,

(19)

...ische Militär-...
Arbeiterpartei

Allgemeine Militär-...

po und Rhein.
Das

AMERICAN CYCLOPEDIA

WILLIAM OFFER

STANLEY

OLUK. 7

litaire theoreticus. Door zijn brede politieke oriëntatie, zijn economische kennis en zijn uitstekend begrip van de internationale verhoudingen, maar vooral door zijn uitstekende beheersing van het dialectisch materialisme was Engels in staat oorlog als een sociaal verschijnsel te benaderen, dat afhankelijk was van het ontwikkelingsniveau van de produktiekrachten, de economie en de maatschappelijke ontwikkeling en de loop van de klassenstrijd.

In zijn 'Anti-Dühring' gaf Engels een algemene formulering van de marxistische positie tegenover oorlog en krijgsg zaken.

Ook voorspelde Engels in dit werk dat de groei van het militarisme, die na de Frans-Pruisische oorlog had ingezet, alle tegenstellingen van de kapitalistische maatschappij zou verscherpen, totdat het leger — dat altijd het wapen van de heersende klasse was geweest — een belangrijke factor voor de zegevierende proletarische revolutie zou worden. 'Het leger,' schreef Engels, 'werd het hoofddoel van de maatschappij, ze werd een doel op zich. Volkeren bestaan alleen nog maar om soldaten te leveren en te voeden. Het militarisme heerst over Europa en zal haar verslinden. Maar het draagt ook de kiem van haar eigen ondergang. De wedijver tussen verschillende staten dwingt hen aan de ene kant elk jaar meer geld te verspillen aan het leger, de vloot, kogels en dergelijke, zodat ze recht op een financiële catastrofe aansturen. Aan de andere kant dwingt deze wedijver hen de algemene dienstplicht steeds serieuzer te nemen, zodat het hele volk tenslotte met de wapens kan omgaan en zo in staat zal zijn zijn eigen wil, en niet die van de militaire leiding, door te voe-

ren. En dat moment zal aanbreeken zo gauw de volksmassa — uit de stad en van het platteland — een eigen wil zal hebben. Op dat moment zal het leger van de monarch het leger van het volk worden, de machine zal dienst weigeren en het militarisme zal krachtens de dialectiek van haar eigen ontwikkeling ten gronde gaan.*

De grote hoeveelheid militaire lectuur die Engels heeft nagelaten, heeft tot op de dag van vandaag zijn waarde behouden.

Maar tegelijkertijd hield Engels zich in Manchester ook bezig met vreemde talen. Zijn aanleg daarvoor was al in zijn jonge jaren duidelijk. Nu ging hij zich met de linguïstiek bezighouden en behaalde werkelijk verrassende resultaten. Ook dit kwam niet alleen voort uit een puur wetenschappelijke interesse, maar ook uit de behoefte van dat praktische revolutionaire werk, waar hij zich mee bezig hield en altijd mee bezig zou houden.

Toen hij de belangrijkste Europese talen uitstekend beheerste en de klassieke talen (het Latijn en Grieks) goed kende, begon Engels in 1850 grondig en met liefde zoals hij zelf zei, met het Russisch. Dat hij dit serieus en met interesse deed blijkt wel uit een vertaling (naar het Duits) van vijftien strofen van het poëma van de grote Russische dichter A. S. Poesjkin 'Jevgeni Onegin', die van hem bewaard is gebleven. Ook bestaan er nog aantekeningen die hij maakte bij het poëma 'De bronzen ruiter', ook van Poesjkin, en de komedie van de Russische schrijver Gribojedov 'Verdriet door verstand'.

Hij las de werken van de Russische satirische schrijver Saltykov-Sjtsjedrin en van de

De jaren
van de revolutie
en een nieuwe blair
van de
democratische
bewegingen

* *Marx/Engels
Werke*, Bd. 20, S.
175.

democratische revolutionairen Tsjernysjevski en Dobroljoebov. Hij kende de Russische antologie, samengesteld door John Bowring waar hij notities uit maakte over Lomonosov, Derzjavin, Soemarokov, Cheraskov, Bogdanovitsj, Zjoekovski, Karamzin, Krylov en andere Russische schrijvers en geleerden van het eind van de achttiende, begin negentiende eeuw. Marx bestelde op verzoek van Engels 'Het Igor-lied' in het Duits en in het Russisch.

Engels schreef dat de Russische taal 'alleszins verdiende bestudeerd te worden als een van de krachtigste en rijkste levende talen en vanwege haar literatuur die zich aan je zal openbaren.' *

Toen Engels zich intensief met het Oosterse vraagstuk bezighield, bestudeerde hij de Perzische taal en aan het eind van de jaren vijftig hield hij zich met de Oudgermaanse talen bezig. De Deense oorlog van 1864 — de strijd om Sleeswijk en Holstein — zette hem tot het bestuderen van de Skandinavische talen.

Aan het eind van de jaren zestig, toen het Ierse probleem sterk speelde op de Eerste Internationale, begon Engels met de Keltische talen. Ook hield hij zich in die tijd met het Schots en het Hollands-Fries bezig. Aan zijn levensavond bestudeerde hij nog het Roemeens en Bulgaars.

Hij was dus een echte polyglot, schreef vrijelijk in twaalf talen en las er bijna twintig. Deze linguïstische activiteiten van Engels waren meer dan het zich eigen maken van de 'techniek' van deze of gene taal. Het leren van een taal betekende voor hem dat hij de eigenaardigheden, oorsprong en ontwikkeling bestudeerde in samenhang met de geschiedenis, de

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 18, S.
526.

cultuur en de literatuur van een volk.

Zijn kennis van al deze talen stelde Engels in staat zich met de algemene problemen van de linguïstiek en de vergelijkende taalwetenschap bezig te houden en een eenvoudige marxistische basis voor deze wetenschap uit te werken.

Deze kennis kwam hem uitstekend van pas voor zijn werk (in de jaren tachtig) aan de geschiedenis van de oude Germanen en aan het boek 'De oorsprong van het gezin, de particuliere eigendom en de staat'. En het was een uitstekende bron voor de bestudering van de historische ontwikkeling van de mensheid.

In zijn, onvoltooide, artikel 'De rol van de arbeid in de evolutie van aap tot mens' (uit 1876) gaf Engels een algemeen marxistische formulering van de oorsprong van talen.

Ook bleef Engels geïnteresseerd in de wereldliteratuur, hetgeen natuurlijk in nauw verband staat met zijn linguïstische activiteiten. En ook hierin bereikte hij, ontwikkeld als hij was, geweldige resultaten. Hij was een groot kenner van de klassieke en moderne wereldliteratuur, van oost en west.

Engels stond voor progressieve en waarheidsgetrouwe kunst en literatuur, voor realisme dat 'behalve een juist détail ook een waarheidsgetrouwe weergave van karakters en omstandigheden veronderstelt'. *

Balzac was voor Engels de grootste meester van het realisme. 'Balzac,' schreef hij, 'is naar mijn idee na Servantes de grootste romancier van alle tijden en bovendien een oprecht geschiedschrijver van de Franse maatschappij van 1815 tot 1848. Ik hou in alle opzichten van Balzac.'* 'Uit zijn 'Menselijke komedie',' schreef Engels in een andere brief, 'leerde ik

De jaren
van de reactie
en een nieuwe bloei
van de
democratische
bewegingen

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 37, S.
35.

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 37, S.
35.

meer over de economische details (bijvoorbeeld over de herverdeling van roerend en onroerend goed na de revolutie), dan uit de boeken van alle specialisten — historici, economen en statistici van die tijd — samen.’*

In zijn analyse van het historische drama van Ferdinand Lassalle ‘Franz von Sickingen’ streed Engels ook voor het realisme. Hij formuleerde hierin enkele belangrijke principes van de marxistische esthetica. Engels stond voor een drama waarin ‘ideologische diepte en een bewuste historische inhoud volledig samen zouden moeten gaan... met de levendigheid en de rijkdom van handeling van Shakespeare...’*** Hij bekritiseerde Lassalle ook omdat deze de nationale beweging van de adel hoger achtte dan die van de plebejers en de boeren.

De talloze opmerkingen in werken en artikelen van Engels zijn waardevolle voorbeelden van een marxistische benadering van literatuur en kunst.

Aan het eind van de jaren vijftig begon Engels ook de natuurwetenschappen te bestuderen: scheikunde, natuurkunde, biologie, fysiologie enzovoort. Deze wetenschappen bevestigden volgens Engels op schitterende wijze de dialectische wereldvisie. En als Hegel ‘nu zijn “Filosofie van de natuur” zou moeten schrijven, zouden de bewijzen hem van alle kanten toestromen.’* Hij volgde nauwlettend alle ontdekkingen op het gebied van de natuurwetenschappen en liet zich enthousiast uit over het dan net verschenen werk van Darwin ‘Over het ontstaan der soorten’. ‘...Er is tot op heden nooit zo’n uitzonderlijke poging gedaan de historische ontwikkeling in de natuur te bewijzen, en dan nog met zoveel succes.’**

---

* *Marx/Engels*, ‘Werke’, Bd. 37, S. 36.

*** *Marx/Engels*, ‘Werke’, Bd. 29, S. 492.

* *Marx/Engels*, ‘Werke’, Bd. 29, S. 275.

** *Marx/Engels*, ‘Werke’, Bd. 29, S. 424.

Ook zijn praktische revolutionaire werk onderbrak hij niet, hoewel dit nu, door de reactie en het verval van de arbeiderspartij, een beperkt karakter had. Marx en Engels wilden de banden met hun medestanders in verschillende landen behouden e. q. versterken en hen oproepen tot theoretisch werk en de voorbereiding van nieuwe slagen die naar zij hoopen niet al te lang op zich zouden laten wachten.

Tijdens zijn eerste jaren in Manchester hield Engels zich vooral bezig met de chartistenbeweging. Het chartisme was na de uiteendrijving van de demonstratie in 1848 in verval geraakt. De stormachtige industriële bloei, de omvorming van Engeland in de 'internationale industriële markt' en de exploitatie van enorme koloniën door de Engelse bourgeoisie leidden tot een betere positie van de hoger gekwalificeerde Engelse arbeiders en bijgevolg tot een opportunistische stemming onder hen. Een deel van de leiders van de chartistenbeweging reorganiseerden met moeite het werk om de beweging nieuw leven in te blazen. Een ander deel, onder leiding van O'Connor, wees het programma af en sloot een overeenkomst met de burgerlijke radicalen.

Marx en Engels drongen bij de linkse chartisten, met George J. Harney en Ernest Charles Jones aan het hoofd, aan op een beslissende strijd en een scheiding met de opportunistische vleugel van O'Connor. Maar dit alles werd bemoeilijkt vanwege het feit dat Harney en Jones zich nog niet ten volle bewust waren van het karakter van de tactiek die men in moeilijkere omstandigheden moest volgen. Marx en Engels wilden de linkse chartisten

helpen en wezen hen op de noodzaak het charisme met het socialisme en de politieke strijd voor het charter met de dagelijkse strijd van de arbeidersklasse te verbinden.

Engels werkte actief mee in hun pers, aan de 'Notes to the people' en 'People's paper' en hield zich bezig met propaganda en organisatorisch werk onder de linkse chartisten in Manchester. 'Ik zal proberen met deze jongens een kleine club of regelmatige ontmoetingen op touw zetten en zal dan het Manifest met hen bespreken,' schreef Engels op 8 januari 1851 aan Marx.* Een maand later schreef hij erin geslaagd te zijn in Manchester een nieuwe plaatselijke chartistenorganisatie opgericht te hebben.

Terwijl Engels vroeger veel invloed op Harney uitgeoefend had, ging deze na de splitsing in de Bond van Communisten een tweeslachtige politiek voeren en pendelde hij tussen verschillende groepjes van de emigratie en 'grote lieden' als Louis Blanc, Willich en Co., terwijl hij van Marx en Engels vervreemde.

In een brief van 13 februari 1851 aan Marx over de komst van Harney naar Manchester schreef Engels: '...dan zal ik hem naar behoren aanpakken. Hij moet toch eens inzien dat het ons geen grap is?'

Marx geeft in zijn antwoord een treffende karakterisering van Harney: 'Hij heeft een dubbele spirit [geest, karakter]: één, die Friedrich Engels ontwikkeld heeft en één die van hemzelf is. De eerste is als een dwangbuis voor hem. En de tweede dat is hij zelf in puris naturalibus [puur natuur].'

---

* *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 27, S. 153.

** *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 27, S. 176.

*** *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 27, S. 182.

Hierna zochten ze toenadering tot de
dere leider van de linkervleugel. Hij
reorganiseerde actief de beweging
aanvankelijk op tactvolle wijze naar de lijn
van Marx en Engels. Hij ging mee aan de
'Notes to the people'. Hij was met de
eerste successen, veel verschuldigd aan Marx
en Engels, die deze krant voortzetten van
kelen én een materiële basis. Marx werkte ook
nog mee aan de redactie van de krant.

De naam
van de krant
was de naam van
van de
krant was de
naam van

Hoewel Marx en Engels al het mogelijke deden om het chartisme op een nieuwe basis te doen herleven, koesterden zij geen enkele illusie. Ze zagen dat het chartisme steeds meer verwerd tot kleine klikjes die in praktijk gewoon handlangers van de burgerlijke democraten werden. Tenslotte moesten ze Jones ook afschrijven, toen deze naar het voorbeeld van de rechtse chartisten een zelfstandige arbeidersbeweging afwees.

In een brief aan Marx van 7 oktober 1858 over de nieuwe koers van Jones en zijn verbond met de burgerlijke radikalen gaf Engels de redenen aan van het verval van de Engelse revolutionaire arbeidersbeweging. De nieuwe koers van Jones en andere moet of minder geslaagde pogingen tot een verbond. Dit is verklaard door het feit dat het Engelse proletariaat in feite steeds meer verburgerlijkt. En de internationale bourgeoisie wil blijkbaar alleen een burgerlijke aristocratie en een burgerlijk proletariaat naast een bourgeoisie. Dit is een natie die de hele wereld uitdrukt en dat is natuurlijk tot bepaalde hoogte gewent.

* * *

De naam van de krant was de naam van van de krant was de naam van

De eerste economische wereldcrisis die in 1857 uitbrak, zorgde voor een opleving van de nationale bevrijdings- en de burgerlijk-democratische bewegingen in Europa, die in 1848—1849 door de contrarevolutie waren neergeslagen.

In vele landen kwamen de onopgeloste vragen van de democratische burgerrevolutie met hernieuwde kracht naar boven. In Duitsland en Italië werd de roep om het verbrokkelde land te verenigen en een eenheidsstaat te stichten steeds sterker, naarmate het kapitalisme zich verder ontwikkelde.

Maar de vraag rees hoe, met wie en langs welke weg men dit doel kon bereiken.

Het Duitse nationale vraagstuk verscherpte zich in 1859 naar aanleiding van de oorlog van de Franse keizer Napoleon III (Louis Bonaparte) tegen Oostenrijk om Noord-Italië. Om deze oorlog 'populair' te maken en zijn wankelende troon zeker te stellen, kwam Louis Bonaparte met de demagogische leuze voor een nationale bevrijding van Italië van de Oostenrijkse knoet.

Hierdoor rees de vraag over de eigen positie van Pruisen in deze oorlog en die over de hereniging van Duitsland. Engels vond dit het juiste moment om een brochure te doen verschijnen, waarin hij de oorlog tussen Italië en Oostenrijk vanuit een militair-strategisch oogpunt analyseerde en tegelijk een politiek oordeel gaf en de positie van de Duitse democraten ten opzichte van deze oorlog bepaalde.

In deze brochure 'Po en Rijn' uit 1859 kwam Engels naar voren als een vurig voorstander van de nationale bevrijding van Italië. Maar Bonaparte ontmaskerde hij als een nieu-

we onderdrukker van het Italiaanse volk die zogenaamd kwam strijden voor haar nationale onafhankelijkheid. Bovendien bewees Engels dat Bonaparte met zijn oorlog aan de Po in feite de Rijn belaagde en dus een slag in Duitsland voorbereidde. Bonaparte's Frankrijk was geïnteresseerd geraakt in haar economisch en politiek versplinterde buur: Duitsland. Engels achtte het noodzakelijk tegen Bonaparte op te treden omdat hij dacht dat een oorlog van Pruisen tegen Bonaparte een brede volksbeweging op zou roepen, die de Pruisische regering zou wegvagen en 'vanaf beneden', middels revolutie, Duitsland zou verenigen.

Engels bracht zijn partijpolitieke positie kunstig binnen het kader van een militair strategisch werk dat hij op advies van Marx anoniem liet verschijnen.

In 1860 publiceerde hij een tweede, eveneens anonieme, brochure getiteld 'Savoye, Nice en de Rijn', een soort vervolg op de eerste.

De positie van Marx en Engels in de Oostenrijks-Italiaans-Franse oorlog stond loodrecht op die van de democraat Ferdinand Lassalle, met wie Marx sinds 1848 correspondeerde en die ook later regelmatig beweerde een aanhanger van de partij van Marx te zijn.

Gedurende bovengenoemde oorlog publiceerde Lassalle zijn 'De Italiaanse oorlog en de plicht van Pruisen', gericht tegen de brochure van Engels. Lassalle was van mening dat Pruisen de oorlog van Frankrijk tegen Oostenrijk moest steunen, ten eerste omdat Frankrijk Italië toch wilde bevrijden van een buitenlands juk en ten tweede omdat Pruisen zich door deze oorlog van haar oude concurrent, Oostenrijk, zou kunnen ontdoen en Duitsland onder

haar hegemonie zou kunnen verenigen. Als de Pruisische regering deze taak op zich zou nemen schreef Lassalle, dan 'zou de Duitse democratie zelf de Pruisische vlag dragen en alle hindernissen die op haar weg zouden kunnen staan omverwerpen...'*

In tegenstelling tot Marx en Engels, die strenden voor de revolutionaire weg van onder af en voor de vereniging van Duitsland door middel van een democratische republiek, steunde Lassalle het reactionaire Pruisen als hegemoon voor de vereniging van Duitsland.

En terwijl Marx en Engels het Frankrijk van Bonaparte, met haar aanspraken op een leidende rol in Europa, ontmaskerden en het Italiaanse volk opriepen zelf de bevrijding en vereniging van het land op zich te nemen, kwam Lassalle met de illusie van een bevrijdingsmissie van Louis Bonaparte tegenover het Italiaanse volk en steunde hij zo de veroveringspolitiek van de Franse keizer.

Marx en Engels gingen scherp tegen hem in. Marx schreef Lassalle over het pamflet: '...volstrekt niet mijn ideeën, noch die van mijn partijvrienden in Engeland.'**

Dit meningsverschil tussen Marx en Engels enerzijds en Lassalle anderzijds werd nog belangrijker toen Lassalle naar voren ging treden als organisator en theoreticus van de Duitse arbeiderspartij. Het scherpe grondwettelijke conflict dat in Pruisen tussen de burgerlijke liberale gedeputeerden van de Landdag en de regering speelde met betrekking tot het voteren van credieten voor een reorganisatie van het leger, had een herleving van de burgerlijk-democratische- en de arbeidersbewegingen tot gevolg. In 1863 ontstond mede daardoor de

---

* F. Lassalle, 'Gesammelte Reden und Schriften', 1919, Bd. 1, S. 112.

** Marx/Engels, 'Werke', Bd. 29, S. 493.

Algemene Duitse arbeidersbond, waarvan Lassalle leider werd.

'Hoe goed de verdiensten van Lassalle voor de beweging ook zijn,' schreef Engels, 'zijn historische rol blijft gespleten... In zijn agitatiepamfletten is het goede, wat hij aan Marx ontleende, zo verweven met zijn eigen, meestal onjuiste, beweringen dat je het één nauwelijks van het andere kunt scheiden.'*

Zijn onjuiste denkbeelden komen vooral tot uitdrukking in zijn houding tegenover de staat.

Terwijl de staat volgens de grondleggers van het wetenschappelijk communisme in een antagonistische maatschappij een organisatie van de heersende klasse is om de onderdrukte klassen onderdrukt te houden, zegt Lassalle dat het doel van de staat de opvoeding en de ontwikkeling van de mensheid in de richting van de vrijheid is.

Hij wil de arbeidersklasse slechts over de vreedzame en legale weg sturen. Hij dacht dat de staat met de invoering van het algemeen kiesrecht een 'vrije volksstaat' zou worden, die voor gelijke rechten en ook voor materiële gelijkheid van haar burgers zou zorgen. Door middel van staatshulp in het organiseren van produktieve associaties zal deze staat 'met zijn eigen ondernemingen tot een arbeidersstand' bijdragen. Lassalle gaf de arbeiders de gevaarlijke illusie dat de Pruisische staat hen met de invoering van het algemeen kiesrecht zou helpen en van uitbuiting zou verlossen. Hij stond afwijzend tegenover de klassenstrijd, stakingen en vakbonden.

Ook wat betreft de tactiek en de politieke lijn liepen de meningen ver uiteen. Marx zei

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 38,
S. 32.

ronduit tegen Lassalle dat 'wij op politiek gebied volkomen verschillen, behalve dan wat betreft enkele verweggelegen einddoelen.'*

Marx en Engels oriënteerden zich wat betreft de nationale vereniging van Duitsland op de revolutie, waaraan ook de boerenmassa, onder leiding van het proletariaat, zou deelnemen. Lassalle echter zag de boeren- en alle niet-proletarische lagen als 'één reactionaire massa' en de boerenbewegingen, die tegen de grootgrondbezitters en het feodalisme gericht waren, zag hij als reactionaire bewegingen. Engels hierover: '...in een land dat voornamelijk van de landbouw leeft zoals Pruisen, is het laag om uit naam van het industriële proletariaat alleen de bourgeoisie aan te vallen en met geen woord te reppen over de patriarchale kadaveruitbuiting van het plattelandsproletariaat door de grote feodale adel.'**

Lassalle kwam gaarne de regering van Bismarck tegemoet in haar pogingen om Duitsland van 'boven af' te verenigen. Toen Bismarck tijdens het grondwettelijke conflict naar het proletariaat lonkte om haar steun te krijgen in de strijd tegen de liberale bourgeoisie, trad Lassalle in directe onderhandelingen met Bismarck, die algemeen kiesrecht beloofde.

Hoewel Marx en Engels niet de preciese feiten van deze onderhandelingen kenden, zagen ze het geflirt van Lassalle met de Pruisische grootgrondbezitters en de regering van Bismarck. 'Nu werkt die jongen rechtstreeks voor Bismarck...' schreef Engels.***

Het vermoeden van Marx en Engels werd bevestigd toen na de dood van Lassalle (die op 31 augustus 1864 ten gevolge van een duel

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 30,
S. 222.

** *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 31,
S. 47.

*** *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 30,
S. 291.

stierf) zijn laatste plannen bekend werden. Liebknecht vertelde hen dat Lassalle van plan was geweest de Duitse arbeiders te mobiliseren om Bismarck in zijn oorlog tegen Denemarken te steunen. Pruisen hoopte hierin Sleeswijk en Holstein te annexeren. In ruil voor deze dienst hoopte Lassalle op het door Bismarck beloofde kiesrecht. Toen Engels van deze plannen hoorde schreef hij aan Marx dat dit 'objectief gezien gewoon laag verraad van de gehele arbeidersklasse was, ten gunste van de Pruisen.'*

Toen Lassalle begon met zijn agitatie onder de Duitse arbeiders namen Marx en Engels een afwachtende houding aan en keerden ze zich niet openlijk van hem af, omdat hij in deze fase een positieve rol speelde. Hij hielp immers de arbeiders te bevrijden van de invloed van de burgerlijke partij van de progressieven en een eigen organisatie op te richten. Door hun medestanders, met name door Wilhelm Liebknecht, probeerden Marx en Engels van binnen uit invloed uit te oefenen op de Algemene Duitse arbeidersbond en de arbeiders te helpen de juiste positie in te nemen. Pas toen zijn verraad bekend werd begonnen ze tegen zijn leer te strijden. Maar zijn ideeën hadden al goed wortel geschoten in de arbeidersbeweging van Duitsland en de grondleggers van het wetenschappelijke communisme moesten lang strijden tegen de erfenis van Lassalle, de stamvader van het opportunisme in de Duitse sociaal-democratie. Deze strijd van Marx en Engels tegen de nationalistische en opportunistische sekte van Lassalle speelde vooral tijdens de Eerste Internationale.

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 31,
S. 38-39.

VIII

Tijdens de Ie Internationale en de Parijse Commune

De onvermoeibare, volhardende strijd voor de internationale aaneensluiting van het proletariaat, die Marx en Engels in de allerzwaarste omstandigheden van tegenstand leidden vond zijn voltooiing in 1864 bij de stichting van de Internationale Arbeiders-Associatie, de Ie Internationale.

De gehele historische situatie begunstigde in die tijd de oprichting van deze massale internationale organisatie van het proletariaat. De industriële crisis in 1857 bleek het begin te zijn van de nieuwe bloei van de arbeidersbeweging. In de loop van de ontwikkeling van het kapitalisme toonde zich steeds meer de overeenkomst van het lot en het lijden van de proletariërs van verschillende landen. Dit voelden de arbeiders vooral in de crisistijd, toen de bourgeoisie hun gehele zware last probeerden te leggen op de schouders van de werkers. De arbeiders beantwoordden dit met stakingen; in de strijd tegen deze stakingen zochten de kapitalisten hun toevlucht tot de werving van buitenlandse arbeiders. Zo overtuigden de arbeiders zichzelf ervan dat de strijd tegen het kapitaal verenigde en gecoördineerde actie van de proletariërs van alle landen vereist.

De opleving van de burgerlijk-democra-

tische bewegingen, in het bijzonder van de nationale bevrijdingsbewegingen aan het eind van de vijftiger, begin zestiger jaren, heeft eveneens bijgedragen aan het politieke ontwakken van de arbeidersklasse.

Ze beperkten zich niet tot de economische strijd, maar betraden de weg van de politieke strijd. Zo begon het Franse proletariaat, ondanks de door de proudhoniëten gepreekte matiging van de politiek, steeds actiever deel te nemen aan de politieke strijd.

In Duitsland bevrijdden de arbeiders zich stap voor stap van de politieke invloed van de bourgeoisie. In tegenstelling tot de sekteachtige principes van lassalleanen, die opkwamen voor de Algemene Duitse Arbeidersbond, overtuigde de praktijk de arbeiders van de noodzaak van professionele bonden en van stakingen. Zo ontstonden de voorwaarden voor het verrijzen van een arbeiderspartij, die anders was dan die van de lassalleanen.

Ook de massa's van het Engelse proletariaat, die door de leiders van de liberale vakbonden onderdrukt waren, kwamen in beweging. Hiervan getuigden de stakingsgevechten, de uitbreiding van de politieke strijd voor het algemene kiesrecht en de oprichting van de Londense raad van de trade-unions, die het centrum waren geworden van de ontwakende arbeidersbeweging. Zelfs de rechtse leiders van de Engelse trade-unions, die zich hadden verenigd in een kleine kring van economische strijd en in een organisatie van samenwerking, begonnen de noodzaak van coördinatie van acties van arbeiders uit verschillende landen in te zien. Herhaaldelijke gevallen van invoer van buitenlandse arbeiders door de Engelse kapi-

talisten in de tijd van stakingen waren voor hen een visuele zakelijke les.

Een duidelijke uitdrukking van internationale solidariteit van het proletariaat toonden de Engelse arbeiders in hun campagnes i.v.m. de burgeroorlog in de Verenigde Staten. Door massale demonstraties en protestbijeenkomsten verhinderden de arbeiders de heersende klassen interventie te organiseren bij de verdediging van de slavenhouders van het Zuiden tegenover de progressieve staten van het Noorden.

Nog duidelijker bleek de groei van de internationale solidariteit van het proletariaat in verband met de opstand van 1863—1864 in Polen. Op talrijke internationale bijeenkomsten toonden de arbeiders hun warme sympathie voor de opstandelingen.

Marx, die de economische en politieke situatie en de nieuwe bloei van de arbeidersbeweging goed had getaxeerd, kwam tot de conclusie dat het idee van de internationale solidariteit van het proletariaat, waarvoor hij samen met Engels lang en volhardend strijd voerde, nu met succes in het leven kon worden gerealiseerd. Op 28 september 1864 werd op de internationale meeting in de St. Martin's Hall in Londen De Internationale Arbeiders-Associatie opgericht. Zoals Engels later schreef, 'tussen de deelnemers van de meeting was slechts één mens die helder begreep, wat er gebeurde en wat nodig was te stichten; het was dezelfde man die al in 1848 de oproep "Proletariërs aller landen, verenigt U!" lanceerde'.* In de persoon van Marx vond de internationale massale organisatie van het proletariaat haar geniale theoreticus en leider.

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 22,
S. 355.

De hoofdtaak van deze organisatie zag Marx in het bevorderen van de afscheiding van het proletariaat van de burgerlijke democratie, in het bijdragen aan het ontstaan van de zelfstandige arbeiderbeweging, de arbeiders te bevrijden van de invloed van verschillende socialistische en half-socialistische sekten, de arbeidersmassa te onderrichten in de geest van het consequente proletarische internationalisme.

De gecompliceerdheid van het leiden van de Internationale Arbeiders-Associatie bleek al tijdens de eerste dagen van zijn bestaan, het was nodig de arbeidersbewegingen van verschillende landen, die zich op totaal verschillende ontwikkelingsniveaus bevonden, te verenigen, een gemeenschappelijke activiteit te organiseren voor uiterst heterogene elementen, om zo hun sekteachtige en hervormings-tendensen te overwinnen en de arbeidersbeweging op een veel hoger niveau te brengen.

Het is niet ongelooflijk dat al bij de totstandkoming van de eerste programmadocumenten van de Internationale — zijn Inauguraal Manifest en zijn Tijdelijke Statuten — Marx op moeilijkheden stuitte waar Engels over schreef: 'Het was erg moeilijk om onze zienswijzen zo uit te drukken dat ze toegankelijk waren voor het niveau van de arbeidersbeweging... Het vereist tijd alvorens de opnieuw ontwaakte arbeidersbeweging de vroegere moed van spreken mogelijk zal maken. Het is noodzakelijk om "fortiter in re, suaviter in modo" sterk in de kern, zacht in de vorm te zijn.' *

En Marx speelde het schitterend klaar met deze opgave. Hij week geen zier af van zijn

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 31,
S. 13.

J. Stepanova

zienswijzen en stelde een programma samen, dat de deuren niet sloot voor de Internationale, noch voor de Engelse trade-unions, noch voor de Franse proudhoniëten, noch voor de Duitse lassalleanen.

De glazen grafen

2 Ufr. Brussel. 16 Aug. 1867
 2 Ufr. Brussel. 16 Aug. 1867
 2 Ufr. Brussel. 16 Aug. 1867

Dear Fred,

Ik heb de Leipziger Zeitung (49.) dat heeft
 fortig corrigiert. De Leipziger -
kleinblatt, umfasst 1 1/4 Leipziger
Blätter. Dit is een corrigiert Leipziger
Blätter. Het is een Leipziger
 Dank je al, dat je dit mogelijk is! De
 Dine Leipziger bis nu kan ik
 mogelijk die Leipziger Blätter in de
Leipziger Blätter. Gebruik je, full
 of thanks!

Belangrijk Leipziger Blätter.

Dit is met Leipziger Blätter Blätter.

Salut, mit Leipziger Blätter!
 Dine K. Marx

Brief van K. Marx
 aan F. Engels met
 het bericht, dat het
 eerste deel van 'Het
 kapitaal' voltooid is

Bij de samenstelling van de Internationale Manifest en de Tijdelijke Statuten werd erop dat de praktische ervaring van de massa en eveneens de strijd die in de laatste jaren tegen de verschillende soorten sociaal-democratische visies, de arbeiders zouden hebben in 1864, in zichten van het wetenschappelijke socialisme. Zo begon Marx tevens te denken aan de van het beschrift van de Internationale Arbeiders-Associatie met systematische uitdrukkende strijd voor de heersching van het socialisme in de Internationale.

Alhoewel Engels, die nu woonde in Aachen, woude niet direct met zijn handen aan de vestiging van de Internationale Arbeiders-Associatie en in het werk van zijn hoofdorgaan — de Algemene Raad — vertoefde hij Marx zeer achtere na in het einde van de Internationale en in de strijd tegen verschillende soorten van burgerlijke en kleinburgerlijke invloeden in de arbeidersbeweging. Waarna reformeerde Engels presteert over de strijd van werken in de Internationale Arbeiders-Associatie en over de strijd in de Algemene Raad. Hij richtte zich tot Engels voor raad over de meest verschillende vraagstukken en vroeg hem te regelen deze of gene stukken voor te bereiden voor de vergadering van de Algemene Raad. Zo was door Engels bijvoorbeeld een uitvoerig verslag over de gildebonden van de mijnwerkers in Saksen samengeveld, dat gepubliceerd werd in 1869 tijdens de Algemene Raad van de Internationale als verslag van Karl Marx, die secretaris-correspondent van de Algemene Raad voor Duitsland was.

In verband met de strijd die zich ontwikkelde in

16
1869
1870
1871

de Internationale, trad Marx in zijn geschriften voortdurend naar voren in de verdediging van het marxisme tegenover zijn burgerlijke en kleinburgerlijke tegenstanders.

De eerste tegenstander, waar Marx direct bij de stichting van de Internationale op botste, was het proudhonisme. De invloed van Proudhon was nog sterk in Frankrijk, België en in andere landen, waar in aanzienlijke mate de kleine produktie en het ambacht bewaard bleven. De kleinburgerlijke opvattingen van Proudhon, die de politieke strijd afwees en allerlei onuitvoerbare plannen ter opheffing van de armoede ontwierp, die niet toesnelde naar de socialistische revolutie en de vernietiging van het particuliere eigendom van de produktiemiddelen, speelde een ongunstige rol in de arbeidersbeweging.

Een van de eerste vragen, waarmee de proudhonisten tegenover Marx naar voren traden op de Internationale, was het vraagstuk van de onafhankelijkheid van Polen, welke vraag naar hun mening de arbeiders niets aangaat. Op verzoek van Marx schreef Engels een aantal artikelen tegen de proudhonisten onder de titel 'Wat heeft de arbeidersbeweging met Polen te maken?'. In deze artikelen, gebaseerd op historische feiten, toonde Engels aan dat overal waar de arbeidersklasse zelfstandig deelnam aan politieke bewegingen, zij opkwam voor de noodzakelijkheid van de bevrijding van het Poolse volk van de nationale onderdrukking. Engels ontmaskerde de proudhonisten, die met het negeren van het nationale vraagstuk, de weigering van deelname in de verdediging van de Polen, in de praktijk de onderdrukkende politiek van het Russische tsa-

risme, van Oostenrijk en Pruisen ondersteunden. De artikelen van Engels over Polen vormden een belangrijke bijdrage aan het Nationale plan in de Internationale Arbeiders-Associatie.

Tegelijkertijd voerden Marx en Engels een strijd tegen de lassalleaanse tradities, welke de Duitse arbeiders de toetreding tot de internationale organisatie van het proletariaat ontzegden.

Spoedig na de oprichting van de Internationale kregen Marx en Engels van een van de leiders van de Algemene Duitse Arbeidersbond — I. B. Schweitzer — het verzoek mee te werken aan een door hem opgerichte krant: 'Der Social-Demokrat'. De brief van Schweitzer en de prospectus van de krant waarin de typische lassalleaanse leuzen ontbraken, gaven Marx en Engels de hoop dat deze krant zou kunnen bijdragen aan het propaganderen van de ideeën van de Internationale in Duitsland. Daarom zegden zij hun medewerking toe. Het eerste wat Marx ter publicatie aan de krant opstuurde was het 'Inauguraal Manifest' van de Internationale. De eerste proefnummers van de 'Social-Demokrat' gaven Marx en Engels echter reeds ernstige reden tot twijfel. In de geest van de lassalleaanse tradities van de krant was er sprake van een politieke flirt met de landeigenaren van de regering van Bismarck. Marx drong er in diverse artikelen op aan, om op te treden tegen elk — al was het maar een schijnbaar — compromis met de heersende macht, nadat hij de politieke toenadering van Proudhon tot Louis Bonaparte als verraad had ontmaskerd. Tegelijkertijd stuurde Engels de vertaling van een Oud-Deens boerenliedje, dat over de strijd van de onder-

drukte boeren tegen de landeigenaren gaat, naar de krant.

Engels schreef bij dit liedje het volgende commentaar: 'In een land als Duitsland, waar de heersende klassen bestaan uit feodale adel en rijke bourgeoisie en het proletariaat wordt gevormd door zowel landbouwproletariërs als industrie-arbeiders, is zo'n oud boerenliedje goed op zijn plaats.' *

Depogingen om de lijn van de krant te corrigeren hadden geen resultaat: de politieke flirt met de regering van Bismarck werd voortgezet. Spoedig zagen Marx en Engels zich dan ook genoodzaakt een officiële verklaring tegen de 'Social-Demokrat' te publiceren. In deze verklaring, op 23 februari 1865 naar de redactie gezonden, zetten zij de redenen uiteen van hun weigering tot verdere medewerking aan de krant. Als motief voerden zij aan dat de redactie niet had ingestemd met hun herhaalde eis om te strijden tegen de regering van Bismarck en de feodale partij, welke strijd naar hun mening met dezelfde verbetering gevoerd diende te worden als die tegen de bourgeoisie.

Door het 'koninklijk-Pruisische regerings-socialisme' van de lassalleanen te ontmaskeren heeft Engels herhaaldelijk de verdenking geuit dat de redacteur van de krant 'Der Social-Demokrat' door Bismarck was omgekocht. De geschiedenis heeft deze verdenking tenslotte bevestigd.

Felle kritiek op de lassalleanen heeft Engels in 1865 naar voren gebracht in de brochure 'Het oorlogsvraagstuk in Pruisen en de Duitse Arbeiderspartij'.

Met het constitutionele conflict als uitgangspunt heeft Engels uiteengezet hoe de

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 16,
S. 33.

houding dient te zijn van de partij der proletariërs tegenover de elkaar bestrijdende fracties van de heersende klassen: de landeigenaren en de regering aan de ene kant en de liberale bourgeoisie aan de andere kant.

In tegenstelling tot de lassalleanen stelde hij nadrukkelijk dat de proletariërs in geen geval de Pruisische reactionaire regering en de landeigenaren mochten ondersteunen. In haar strijd tegen de bourgeoisie zocht de reactie soms toenadering tot de arbeiders, deed zelfs concessies, tot en met de invoering à la Louis Bonaparte, van het algemeen kiesrecht. De regering wilde echter wel concessies doen zolang dat in haar eigen voordeel was, nl. om zodoende tegen de bourgeoisie een nieuwe vijand te creëren. Wanneer echter de arbeidersbeweging zich ontwikkelt tot een zelfstandige macht, grijpt de regering in d.m.v. vervolgingen.

Wat de bourgeoisie betreft, zij kan echter geen politieke macht ontplooien, tenzij zij het proletariaat de wapens in handen geeft. Teneinde consequent te zijn moet de bourgeoisie-oppositie het algemene en directe kiesrecht eisen, vrijheid van drukpers, van vereniging, van vergadering etc.. De arbeiderspartij kan dit alles op haar beurt gebruiken in haar strijd tegen de bourgeoisie.

Het gedrag van de Pruisische bourgeoisie in het constitutionele conflict analyserend, kwam Engels tot de conclusie dat de bourgeoisie geschrokken door de kracht van de zelfstandige arbeidersbeweging, steeds meer neigde naar een compromis met de monarchie en opnieuw bereid was zich, zoals in 1848, over te geven. De arbeiders moesten de lafhartige inconsequente politiek van de bourgeoisie aan de

kaak stellen en de agitatie tegen haar voortzetten. Zij moesten aan de bourgeoisie eisen stellen, inhoudende: vrijheid van drukpers, recht op vergadering, recht op het vormen van vakbonden enz... 'Het spreekt vanzelf dat de arbeiderspartij zich niet zal laten voortslepen achter de bourgeoisie maar als een zelfstandige partij naar voren zal treden. De arbeiderspartij zal de arbeiders hun persoonlijke klassebelangen duidelijk maken. En voor de naderende revolutionaire stormen — en deze stormen zullen zich nu regelmatig herhalen, als handelscrisissen en als stormen tijdens de dagen van onevenwichtigheid — zal ze klaar zijn voor de actie.' *

Dat zijn de belangrijke gedachten in de brochure van Engels, waarin hij met betrekking tot de omstandigheden in Duitsland in de zestiger jaren de tactiek heeft geconcretiseerd, die al in het 'Communistisch Manifest' geschetst is.

Na de breuk met de 'Der Social-Demokrat' zag Marx af van het voornemen om de Algemene Duitse Arbeidersbond te betrekken bij de Internationale Arbeiders-Associatie. Als secretaris-correspondent voor Duitsland koos hij voor de organisatie van verschillende afdelingen aldaar, die een aanzienlijke rol speelden in de propaganda van de ideeën van de Internationale.

De strijd die Marx en Engels tegen het lassalleanisme voerden, had een enorme invloed op de vorming van een arbeidersorganisatie in Duitsland, die anders was dan de lassalleaanse arbeiderspartij.

Hiertoe droeg ook de eigen praktische ervaring van de arbeidersmassa bij, welke hen

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 16,
S. 78.

steeds meer overtuigde van de fouten van de lassalleaanse dogma's. Zo toonde de ervaring aan dat, hoewel Bismarck ook het algemeen kiesrecht invoerde voor de verkiezingen van de Noordduitse Rijksdag (1866), de regeringsmacht desalniettemin volstrekt niet geneigd was om de arbeiders te bevrijden van exploitatie door industriële associaties. Onder de invloed van de geslaagde stakingsgevechten van de Engelse, de Franse en de Zwitserse arbeiders werden ook de economische theoriën van Lassalle, die de noodzaak ontkende van professionele bonden en stakingsgevechten uitgaande van zijn foutieve 'ijzeren wet van loon', bankroet. Zo ontstonden gunstige voorwaarden voor de oprichting van de socialistische partij als tegenwicht van de lassalleaanse Algemene Duitse Arbeidersbond.

De organisatoren van deze partij waren: de arbeider August Bebel en de vriend en medestrijder van Marx en Engels, Wilhelm Liebknecht. In 1867 waren zij beiden verkozen op de Noordduitse Rijksdag. Marx en Engels hielpen deze eerste vertegenwoordigers van het proletariaat in het parlement bij het voor hen totaal nieuwe en moeilijke werk. Onder de invloed van Bebel en Liebknecht brak de Bond van de Duitse Arbeidersverenigingen in 1868 in Saksen met de liberale bourgeoisie en op de bijeenkomst in Nürnberg verklaarde de Bond zijn aansluiting bij het programma van de Internationale. Deze Bond was, tezamen met de opkomende afdelingen van de Internationale in Duitsland en het afgescheiden deel van de Algemene Duitse Arbeidersbond, de basis voor de vorming van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij van Duitsland, be-

kend sinds die tijd onder de naam Eisenach partij, opgericht in 1869 op het congres in Eisenach.

Het succes van het congres heeft ongetwijfeld bijgedragen aan de publicatie van de eerste korte biografie over Marx, geschreven door Engels. Engels benadrukte daarin, dat bij de bronnen van de Duitse arbeidersbeweging niet Lassalle stond, maar Marx en dat de Bond van Communisten door hem is opgericht. Lassalle was 'niet de eerste initiatiefnemer van de Duitse arbeidersbeweging, noch de originele denker. De totale inhoud van zijn werken is ontleend aan Marx en daarbij ontleend met verdraaiingen'.*

Zo ontstond de eerste massale socialistische arbeiderspartij, die binnen de nationale grenzen actief was. In de strijd voor de organisatie van de arbeiderspartijen konden Marx en Engels steunen op de ervaring van de Duitse arbeidersbeweging. Dat alles bleek een grote overwinning van het marxisme en een belangrijke mijlpaal in de ontwikkeling van de Duitse en internationale arbeidersbeweging.

De geschiedenis van de arbeidersbeweging in Duitsland tot 1875 is vol van een constante en scherpe strijd tussen de lassalleanen en de Eisenachers. De historische reden van deze strijd kwam er op neer dat de lassalleanen en de Eisenachers in de basis een verschillende positie innamen in het belangrijkste vraagstuk van het politieke leven in Duitsland, nl. ten aanzien van het vraagstuk over de manier waarop de nationale vereniging tot stand gebracht kon worden.

Deze vereniging 'kon, onder de huidige vereniging van de klassen, op twee manieren

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 16,
S. 378.

plaatsvinden, of door de revolutie die geleid wordt door het proletariaat en die de algemene Duitse republiek zal vormen, of d.m.v. dynastische oorlogen in Pruisen, die de hegemonie van de Pruisische landeigenaren in het verenigde Duitsland versterken.

Lassalle en de Lassalle-aanhangers, die de zwakke kansen van de arbeiders en democratische wegen zagen, voerden een onzekere tactiek, die zich aanpaste aan de hegemonie van jonker Bismarck. Hun fouten kwamen neer op een politieke afwijking van de arbeiderspartij op de bonapartistische, socialistische staatsweg. Aan de andere kant kozen Bebel en Liebknecht consequent voor de democratische arbeidersweg, terwijl ze vochten tegen het Pruisische nationalisme van Bismarck.*

In de geest van de nationale positie van Lassalle en Schweitzer weigerden de lassalleanen toe te treden tot de Internationale. De Eisenachers sloten zich wel aan bij de Internationale, daar zij solidariteit voelden met haar programma en haar principes. Daarentegen hebben Marx en Engels voortdurend hun ontevredenheid uitgesproken tegenover Liebknecht over het feit dat de Eisenachers weinig deelnamen aan de algemene acties van de Internationale, dat ze onvoldoende hun principes hebben uitgedragen in Duitsland en dat zij de Internationale zwakke materiële steun gaven.

De grondleggers van het marxisme moesten de Eisenachers ook bij een reeks andere vraagstukken corrigeren. Zo bekritiseerden zij Liebknecht, toen hij vanwege haat tegen Pruisen overging tot de verheerlijking van zijn concurrent—Oostenrijk. De onrijpheid van de Eisenachers bleek op theoretisch terrein: ook

---

* *V. I. Lenin*,
'Verzamelde werken' (Russisch),
dl. 23, blz. 365-366.

in hun programma bleek de invloed van het lassalleanisme ('vrije volksregering' en produktieverenigingen speelden een rol in het programma van de Eisenachers). De lassalleaanse invloeden waren echter niet zo sterk bij de Eisenachers, zoals in de tijd van de Algemene Duitse Arbeidersbond.

Bij alle fouten en onrijpheid van de Eisenachers lukte het hen, dankzij de juiste tactiek in de basisvraagstukken, waar het Duitse proletariaat in die tijd mee kampte, en dankzij de leiding van Marx en Engels, om een stevige basis te leggen voor een echt sociaal-democratische arbeiderspartij. Het ging toen vooral om het partijfundament.

Een belangrijke rol in de successen van de Eisenachers in de strijd tegen het lassalleanisme speelde de publicatie in 1867 van het onsterfelijke werk van Marx, het resultaat van zijn langdurige gigantische theoretische werk—het eerste deel van 'Het kapitaal'. Marx voltooide het eerste deel van 'Het kapitaal' in zeer moeilijke omstandigheden.

Tegelijk met dringende theoretische bezigheden, hield hij zich met het enorme en moeilijke werk van de leiding van de Internationale bezig. Dit, zowel theoretische als praktische werk, ondermijnde de reeds verzwakte gezondheid van Marx, daarnaast had hij, eerder meer dan minder, materiële zorgen. In 1862, in verband met de burgeroorlog in de Verenigde Staten, eindigde zijn medewerking aan de 'New York Daily Tribune'. Nu moesten er vaak huishoudelijke voorwerpen tot aan de kleding toe, naar de lommerd gebracht worden, en Marx had niet de mogelijkheid om uit te gaan en ook niet om te schrijven, daar er

geen geld was om papier te kopen.

Op een van zulke moeilijke momenten, terwijl hij zich voor nieuwe hulp tot Engels richtte, schreef hij hem: 'Ik verzeker je dat ik liever mijn grote vinger zou willen afsnijden dan deze brief te schrijven. De gedachte, dat hij zich de helft van zijn leven in een afhankelijke positie zou bevinden, kon rechtstreeks tot wanhoop leiden. Het enige, dat mij hierbij helpt, is de wetenschap dat wij beiden een zaak leiden op gezamenlijke afspraken, waarbij ik mijn tijd geef aan het theoretische- en het partijwerk.' *

De brief van Engels in deze periode aan Marx, begon met de gewone mededeling over de vertaling van enige fundamenteën van Sterling, daarnaast gaf hij blijk van een zeer roerende en aandachtige zorg voor Marx en zijn gezin. In verband met de sterke verslechtering van de gezondheid van Marx heeft Engels, bevangen door onrust, raad gezocht bij doktoren en heeft hij Marx overreed naar Manchester te komen om uit te rusten, om zich serieus bezig te houden met de genezing van zijn ziekte, welke een noodlottige afloop kon hebben.

'Doe mij en jouw gezin dit enige genoegen — laat je genezen! Wat zal er van de hele beweging worden als er met jou iets zal gebeuren? En wanneer jij je zo zult gedragen, zal de situatie daar onvermijdelijk op uitdraaien. Eigenlijk heb ik en zal ik dag noch nacht rust hebben, zolang ik jou niet door deze geschiedenis sleep. Elke dag dat ik niets van jou ontvang, maak ik mij ongerust en denk dat het met jou opnieuw slechter gaat.' *

De hulp van Engels aan het werk van 'Het kapitaal', verminderde niet zijn materiële zor-

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 31,
S. 111.

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 31,
S. 156.

gen voor Marx. Marx overlegde met hem over de belangrijkste theoretische problemen en terwijl hij zijn conclusies in de brieven uiteenzette, vroeg hij de mening over deze of gene vraagstukken. Marx richtte zich vrij vaak tot Engels voor consult t.a.v. een reeks praktische economische vraagstukken, waar Engels zeer veel verstand van had.

Daar Engels de enorme wetenschappelijke nauwgezetheid van Marx kende, waardoor de uitgave van het zetsel van het eerste deel eindelijk lang duurde, heeft hij hem voortdurend aangespoord, eiste hij van hem de publicatie van het eerste deel van 'Het kapitaal', terwijl hij niet wilde wachten op de voltooiing van het hele werk.

'Ik kan niet besluiten iets weg te sturen, voordat alles in zijn geheel voor me zal liggen,' verklaarde Marx. 'Welke gebreken er ook zullen zijn in mijn werken, zij hebben in ieder geval de kwaliteit dat ze een kunstig geheel zijn.'*

Uiteindelijk schreef Marx Engels op 2 april 1867 over de voltooiing van het manuscript van het eerste deel en over zijn bedoelingen hem te versturen om te laten drukken. Engels beantwoordde deze mededeling met de enthousiaste uitroep: 'Hoera!'

Toen de drukproeven vanuit Hamburg kwamen, stuurde Marx ze naar Manchester, om de mening van zijn vriend te horen, wiens mening hij het meest waardeerde.

Op 16 augustus 1867 deelde Marx aan Engels mee, dat hij de manuscripten van het laatste drukvel (het 49e) van 'Het kapitaal' voltooid had. 'Ook het voorwoord wordt verstuurd, dus *dat deel is klaar*,' schreef Marx.

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 31,
S. 111-112.

'Alleen heb ik het aan *jou* te danken dat het mogelijk werd. Zonder jouw zelfopoffering voor mij had ik dit enorme werk, bestaande uit drie delen, niet kunnen maken. Ik omhels je, vol dankbaarheid.

Gegroet, mijn beste trouwe vriend!' *

De voltooiing van het eerste deel was niet alleen de allergrootste gebeurtenis in het leven van Marx en Engels, het was een gebeurtenis, welke een enorme wereldse historische betekenis had voor de gehele arbeidersbeweging, voor de ontwikkeling van de revolutionaire theorieën van het proletariaat.

'Sinds er op de aarde kapitalisten en arbeiders zijn, is er nog niet één boek uitgekomen dat zo'n betekenis zou kunnen hebben voor de arbeiders,' schreef Engels over 'Het kapitaal' **.

25 jaar van ingespannen wetenschappelijk onderzoek heeft het van Marx geëist, voordat zijn economische studie zijn voltooide klassieke karakter verkreeg. De basis van deze studie was reeds vastgelegd in de werken van Marx — 'De armoede van de filosofie' (1847), 'Loonarbeid en kapitaal' en eveneens in 'Het Manifest van de Communistische Partij' (1848). De vruchten van de verdere wetenschappelijke onderzoeken van Marx waren de uitgebreide economische manuscripten van 1857—1858 (de oorspronkelijke versie van 'Het kapitaal'. In de 'Inleiding' bij deze manuscripten heeft Marx, meer dan waar ook, zijn kennis uiteengezet van het onderwerp en de methode van de politieke economie. Het belangrijkste in deze manuscripten was de eerste uiteenzetting van de studie over de toegevoegde waarde — de tweede grote ontdekking

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 31,
S. 275.

** *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 16,
S. 240.

van Marx. In 1859 kwam het werk 'De bijdrage tot de kritiek op de politieke economie' uit, met het beroemde voorwoord, waarin zich de geniale formulering van het historische materialisme bevindt, dat voor Marx de leidende rode draad was, niet alleen in historische werken, maar ook in economische onderzoeken.

Het totaal van dit gigantische werk — het monumentale produkt van Marx — is 'Het kapitaal'. In deze onsterfelijke schepping wordt strenge wetenschappelijkheid met revolutionaire hartstocht en onverbiddelijke objectiviteit met diepe partijverbondenheid gecombineerd. Terwijl Marx het machtige instrument van de materialistische dialectiek gebruikte, schiep hij een economische studie die een radicale omwenteling in de politieke economie voortbracht.

Alleen de ideoloog van het proletariaat — vrij van beperkte en hebzuchtige vooroordelen van de exploiterende klassen — kon de objectieve wetten van de ontwikkelingen van het kapitalisme openbaren en kon het ontstaan, de ontwikkeling, het verval en zijn historische, beperkte, voorbijgaande karakter onderzoeken.

Marx toonde in 'Het kapitaal' aan, dat alle gebreken en plagen van het kapitalisme, zoals de anarchie van de produktie, crisissen, werkeloosheid, de absolute en betrekkelijke verpaupering van het proletariaat, de ruïnering van de kleine stadsbourgeoisie en van de boerenstand, voort vloeit uit de primaire tegenstelling van het kapitalisme, de tegenstelling tussen het maatschappelijke karakter van de produktie en de particulier-kapitalistische vorm van toeëigening.

De allergrootste ontdekking van Marx was zijn studie over de toegevoegde waarde, welke Lenin de hoeksteen van zijn economische theorie vond. Marx toonde wetenschappelijk aan, dat de gemeenschappelijke bron van alle inkomsten, die niet uit werk voortkomen, in het kapitalisme (winst, grondrente) het onbetaalde werk van de arbeider is, de meerwaarde — het verschil tussen de waarde, welke gecreëerd wordt door het werk van de arbeider en de waarde van zijn werkkraft, d. w. z. de waarde als middel van bestaan, noodzakelijk voor het onderhoud van de arbeider en zijn gezin. De wet van de toegevoegde waarde is de primaire economische wet van het kapitalisme, die de kern vormt van de kapitalistische produktie. De leer van Marx over de meerwaarde onthulde nauwkeurig de vermomde volgelingen van het kapitalisme, het geheim van de kapitalistische exploitatie en toonde de economische basis van de tegenstelling tussen het proletariaat en de bourgeoisie aan.

Volgens de door Marx ontdekte wet van de kapitalistische accumulatie wordt deze tegenstelling met de ontwikkeling van de kapitalistische maatschappij sterker. In het binnenste van de kapitalistische maatschappij ontstaan niet alleen materiële voorwaarden voor de socialistische revolutie, maar vormt er zich ook de gemeenschappelijke kracht, die de zegevierende revolutie van het proletariaat zal verwezenlijken en elke onderdrukking, elke exploitatie zal uitroeien.

Nadat Marx een balans had opgemaakt van zijn gehele onderzoek heeft hij de historische tendens van de kapitalistische accumulatie aldus getypeerd:

'Gelijktijdig met het voortdurend afnemende aantal magnaten van het kapitaal... groeit de massa van de armoede, van de onderdrukking, van de slavernij, van de degeneratie, van de exploitatie, maar tegelijkertijd neemt ook de verontwaardiging van de arbeidersklasse toe, die voortdurend in aantal toeneemt, die onderwijs krijgt, die zich verenigt en zich organiseert door het mechanisme van het kapitalistische produktieproces. De monopolies van het kapitaal worden de boeien van die produktiewijze, welke opgroeide bij en onder haar. Het centraliseren van de produktiemiddelen en de collectivisering van het werk bereiken zo'n punt dat ze onverenigbaar zijn met hun kapitalistische omhulsel. Het ontploft! Het laatste uur van het kapitalistische particuliere eigendom heeft geslagen. De onteigenaars worden onteigend.' *

'Het kapitaal' bewapende de werkende klasse met een diepe wetenschappelijke kennis van de historische onvermijdelijkheid van de ondergang van het kapitalisme en van de triomf van de nieuwe communistische maatschappij. Deze geniale schepping markeerde de enorme stap in de verdere ontwikkelingen van alle onderdelen van het marxisme — van de politieke economie, van de filosofie en van het socialisme. Met de verschijning van 'Het kapitaal' kreeg het marxisme een waarlijk onwankelbaar wetenschappelijk fundament. Dankzij de tweede grote ontdekking van Marx werd het proces van ontwikkeling van het socialisme uit de utopie naar de wetenschap voltooid.

Hoe beoordeelden de burgerlijke geleerden 'Het kapitaal'? Daar zij zich niet enkel konden beperken tot laster en vervloekingen als ant-

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 23, S.
772-773.

woord op de strenge wetenschappelijke gedachtengang van Marx' argumentaties, gaven zij er de voorkeur aan om te zwijgen bij het verschijnen van 'Het kapitaal', als zou het niet geschreven zijn.

Om de muur van stilzwijgen, waarmee de bourgeoispers 'Het kapitaal' omringde, te doorbreken, heeft Engels zich niet enkel beperkt tot plaatsing van populaire recensies in persorganen van de arbeidersbeweging. Bij hem kwam de originele gedachte op om via stromannen een aantal kritische recensies te sturen naar een paar bourgeoiskranten. In de brief van 11 september 1867 vroeg Engels aan Marx: 'Hoe denk je erover, als ik het boek zal aanvallen vanuit een bourgeoisstandpunt, om de zaak in beweging te brengen?' 'Jouw plan om het boek vanuit een bourgeoisstandpunt aan te vallen is het beste militaire wapen,' antwoordde Marx*.

Voor de uitvoering van deze 'militaire list' maakte Engels gebruik van de hulp van enige naaste vrienden, die hij voorbeelden van artikelen stuurde, die zij vervolgens in verschillende varianten in de bourgeoispers konden laten plaatsen. Het belangrijkste doel dat Engels nastreefde was af te dwingen dat men over het boek zou spreken en dat de burgerlijke economen hun mening erover zouden geven.

Het resultaat was dat een aantal recensies geplaatst werden in de bourgeoiskranten. In deze recensies heeft Engels de vaardigheid getoond om, onder het voorwendsel van kritiek, de opvattingen van Marx onder de ogen van de lezers te brengen in een vorm dat bij de lezer de indruk ontstaat dat Marx toch gelijk heeft en niet zijn critici. In feite was de scherp-

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 31, S.
293-294.

te van deze recensies gericht tegen de vertegenwoordigers van de vulgaire politieke economie, die Engels op alle mogelijke manieren geprovoceerd hadden tijdens de redevoering n. a. v. 'Het kapitaal' en eveneens tegen de theoretische zienswijzen van Lassalle.

De voltooiing van het eerste deel van 'Het kapitaal' beschouwde hij als het keerpunt in het leven van Marx maar ook van zijn eigen lot. Nu ontstond de hoop dat de literaire inkomsten van Marx zich enigszins zouden vermeerderen en dat Engels voor eens en voor altijd zou kunnen stoppen met de commercie. 'Ik verlang niets zo hartstochtelijk,' ontglipte hem nu in een brief aan Marx, 'dan me te bevrijden van deze hondse commercie, welke mij totaal demoraliseert en al mijn tijd inneemt.' *

Er gingen echter nog meer dan 2 jaar voorbij, alvorens Engels van zijn compagnon een zodanige compensatie kon verkrijgen bij vertrek uit de firma, dat hij daarvan zowel zijn gezin als dat van Marx kon onderhouden.

Pas op 1 juli 1869 schreef Engels aan Marx: 'Hoera! Vandaag is het afgelopen met de lieve commercie en ben ik een vrij mens.' ** Marx antwoordde hem met een warme felicitatie. Pas op deze, vooral voor Engels, vrolijke dag begrepen zijn vrienden, die vroeger nooit gemopper hadden gehoord op zijn lot, wat voor hem deze lange jaren op kantoor hadden betekend. De dochter van Marx, Eleanor, die in deze tijd bij Engels op bezoek was, vertelde in haar herinneringen over deze gedenkwaardige dag:

'Ik zal nooit zijn enthousiaste uitroep "De laatste keer" vergeten toen hij zijn laarzen aandeed om voor de laatste keer naar kantoor

---

* *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 31, S. 248.

** *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 32, S. 263.

te gaan. Enige uren later zagen wij, terwijl wij vol verwachting bij de poort stonden, Engels, die over het kleine veld liep, dat zich voor zijn huis bevond. Hij zwaaide in de wind heen en weer met zijn wandelstok, zong en schitterde geheel van vreugde. Daarna gingen wij ter ere van het feest aan tafel zitten, we dronken champagne en waren gelukkig. Ik was toen nog te jong om dit alles te begrijpen. Maar nu kan ik daar niet meer zonder tranen aan terugdenken.' *

Deze vreugde voelt men in de brieven van Engels aan zijn familie en vrienden. 'Vandaag is het de eerste dag van mijn vrijheid,' schreef hij naar zijn moeder, 'mijn nieuwe vrijheid bevalt me ontzettend goed. Sinds gisteren ben ik een geheel ander mens en 10 jaar jonger geworden.' **

Engels was vooral blij omdat hij nu geheel vrij was voor wetenschappelijke en politieke activiteiten, op het moment dat men in Europa de nadering voelde van serieuze politieke gebeurtenissen. 'Het is niet nodig U te zeggen, het spreekt vanzelf,' schreef hij op 10 juli 1869 aan Kugelmann, 'in hoeverre ik blij ben dat ik verlost ben van de vervloekte handel en opnieuw kan werken naar mijn goeddunken, in het bijzonder, daar het juist nu gebeurd terwijl de situatie in Europa zich verscherpt en op een prachtige dag kan geheel onverwachts het onweer losbarsten.' *

Alhoewel Engels nog enige tijd in Manchester moest blijven voor de liquidatie van zijn zaken, had hij nu de mogelijkheid om Marx meer te helpen met de leiding van de arbeiderspartij, welke net in Duitsland was verrezen. Onvoldoende rijpheid van de leiders van de

---

* 'Herinneringen aan K. Marx en F. Engels', dl. I, blz. 131.

** *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 32, S. 512-514.

* *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 32, S. 517.

Eisenachers, kwam bijzonder tot uiting in de onderschatting van de resolutie, op het congres van de Internationale in Basel (1869), over de noodzaak van het funderen van het collectieve grondeigendom. Deze resolutie heeft definitief het besluit van het Brusselse congres (1868) bekrachtigd, over de noodzaak van de teruggave van akkerland, bossen, mijnen, spoorwegen en straten, kanalen en eveneens de post en de telegraaf aan het maatschappelijk eigendom. De overgang van de Internationale naar het socialistische platform betekende een grote ideologische overwinning van het marxisme. Bij de heruitgave van zijn werk 'De boerenoorlog in Duitsland' in 1870 heeft Engels in het voorwoord de enorme betekenis verklaard van de resolutie van het congres in Basel, ook voor Duitsland. Terwijl Engels zijn zienswijze en die van Marx ontwikkelde ten aanzien van het agrarische vraagstuk heeft hij zich in eerste instantie gebaseerd op de noodzaak van gedifferentieerde aanpak van verschillende lagen van de boerenstand. Hij toonde aan dat behalve de kleine boerenstand, de talrijkere en waarachtigere verbonden van het proletariaat de landbouwarbeiders zijn, en hij benadrukte het enorme belang van het werk van de arbeiderspartij in het dorp.

Nu kon Engels meer tijd besteden aan zijn wetenschappelijke werk. Hij zette zich aan de serieuze wetenschappelijke studie over de geschiedenis van Ierland. In gezelschap van zijn vrouw Lizzy Burns (de zuster van de overleden Mary) en de dochter van Marx, Eleanor, heeft hij een reis gemaakt door Ierland om nader kennis te maken met dit onderdrukte land. De

interesse voor Ierland was alles behalve toevallig.

Het Ierse vraagstuk speelde in die tijd een grote rol in de Internationale. In de nationale tweedracht tussen de Engelse en de Ierse arbeiders, die kunstmatig aangewakkerd was door de heersende klassen, zagen Marx en Engels de machteloosheid van de Engelse arbeidersklasse. Ze zagen het als de taak van de Internationale om het Engelse proletariaat bewust te maken van het feit dat 'de nationale bevrijding van Ierland niet een abstract vraagstuk van beleefdheid is, maar de eerste voorwaarde voor zijn eigen sociale bevrijding.' *

Marx en Engels riepen het Engelse proletariaat op tot actieve strijd voor de onafhankelijkheid van Ierland: de afscheiding van Ierland en de agrarische revolutie zouden een enorme klap moeten zijn voor de heersende klassen in Engeland (de bourgeoisie en de landheren) en de aanzet geven tot de ontketening van de revolutie in Engeland zelf. De Engelse revolutie zou op haar beurt een krachtige invloed hebben op de landen van het continent.

'De politiek van Marx en Engels t. a. v. het Ierse vraagstuk,' schreef Lenin, 'had een zeer grote, tot heden toe, praktische betekenis, een voorbeeld van hoe het proletariaat zich moet opstellen tegenover nationale bewegingen van de onderdrukte naties.' **

Engels begon aan de studie van Ierland net in de periode dat het Ierse vraagstuk een bijzondere scherpste kreeg in verband met de nieuwe reveille van de agrarische beweging in Ierland en het bloederige geweld van de Engelse regering tegenover de Ierse revolutionairen.

* *Marx/Engels*,
Werke, III, 3, 8
458-459

** *F. I. Lenin*,
Versamelte
Werke, I, 10, 100-101

De vrouw van Engels, een Ierse met revolutionaire overtuigingen, zoals Engels haar beschreef, voelde zich sterk betrokken bij de strijd van haar volk voor de nationale onafhankelijkheid en ze heeft de revolutionairen uit Ierland daadwerkelijk geholpen. In het huis van Engels vonden ze een onderdak, een toevluchtsoord tegen vervolgingen en kregen ze menig andere hulp. Toen de dochter van Marx, Jenny, in de Franse krant 'La Marseillaise' zich uitsprak voor de verdediging van de Fenians, heeft Engels haar gefeliciteerd met haar geheel en al verdiende succes en hij schreef: 'Je had moeten zien hoe deze hele geschiedenis mijn vrouw heeft verblijdt. Ze is jou eindeloos dankbaar dat jij deze laagheden hebt ontmaskerd!' Terwijl Engels de Fenians ondersteunde heeft hij ze tegelijkertijd bekritiseerd voor hun samenzweerderige tactiek, bij gebrek aan contacten met de grote massa's van het vrijheidslievende Ierse volk.

Daar Engels een enorme theoretische en politieke betekenis toekende aan het Ierse vraagstuk, schreef hij een groot werk over de geschiedenis van Ierland om het proces van verandering van dit land in de eerste Engelse kolonie, 'als citadel van het Engelse landlordisme' te tonen. In de tijd dat hij eraan werkte schreef hij Marx: 'Aan het voorbeeld van de Ierse geschiedenis kan men zien, wat een ongeluk het voor een volk is, wanneer het onderworpen is aan een ander volk.'*

Van de voorgenomen 4 hoofdstukken van het werk schreef hij slechts het eerste, 'Natuurlijke omstandigheden' en een deel van het tweede hoofdstuk, 'Het oude Ierland'.

Het lukte Engels niet dit werk te voltooien.

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 16, S.
436.

daar er in Europa grote politieke gebeurtenissen rijpten, die hem lange tijd van zijn theoretische werk hielden. Het gaat over de Frans-Pruisische oorlogen en de Parijse Commune.

211

Tijdens
de Ie Internationale
en de Parijse
Commune

* * *

De oorlog tussen Frankrijk en Pruisen begon op 19 juli 1870. Al op 23 juli kwam de Algemene Raad van de Internationale naar voren met een oproep, door Marx geschreven, aan de arbeiders van alle landen naar aanleiding van de Frans-Pruisische oorlog.

In deze oproep heeft Marx de oorlog van de Franse kant beschreven als 'dynastisch' voor de belangen van Bonaparte, en van de Duitse kant als 'defensief', voorzover ze werd gevoerd tegen het bonapartistische Frankrijk, dat geïnteresseerd was in de verbrokkeling van Duitsland en dat haar nationale eenheid verstoorde. Echter hier heeft Marx het sterke verschil benadrukt tussen de echte belangen van Duitsland in deze oorlog en de roofzuchtige doeleinden, welke het reactionaire Pruisen in deze oorlog nastreefde.

Marx riep de arbeiders op niet toe te staan dat, uit het streven van Pruisen, de oorlog zou veranderen van een defensieve in een expansieve, roofzuchtige oorlog. Terwijl Marx een reeks oproepen en resoluties aanvoerde, die door de Duitse en Franse arbeiders werden aangenomen, kon hij met genoegen constateeren dat de voorste arbeiders in deze oorlog een rechtvaardige, internationale positie hadden ingenomen. 'Alleen al dit ene feit heeft zijn gelijke niet in de geschiedenis, het geeft hoop op een stralende toekomst. Het toont aan, dat in

tegenstelling tot de oude maatschappij met zijn economische armoede en politieke waanzin er een nieuwe maatschappij zal ontstaan met een internationaal principe, dat van vrede, aangezien ieder land een en dezelfde heerser zal hebben — arbeid! De voorloper van deze nieuwe maatschappij is de Internationale Arbeiders-Associatie.' *

Engels heeft grote betekenis toegekend aan het feit dat de vooruitstrevende arbeiders, in de persoon van de Algemene Raad van de Internationale, hun eigen positie in de Frans-Pruisische oorlog hadden bepaald. 'De oproep,' schreef hij Marx, 'leert alle klassen van het volk te begrijpen dat nu alleen de arbeiders een echte nationale politiek hebben.' **

In de brief aan Marx van 15 augustus 1870 heeft Engels de volgende tactiek voor de Duitse arbeiders en hun partijen in de moeilijke omstandigheden van de Frans-Pruisische oorlog geschetst: de annexatie van Elzas-Lotharingen tegen te werken; een eervolle vrede te bereiken, zodra in Parijs een republikeinse, niet-chauvinistische regering aan de macht is; de eenheid van Franse en Duitse arbeiders te benadrukken, die de oorlog niet goedkeuren en niet tegen elkaar zullen vechten. Marx en Engels hebben de Duitse socialistische arbeiderspartij zo'n tactiek aangeraden.

Indien bij de eerste stemming van militaire kredieten in juli 1870 de afgevaardigden van de Rijksdag zich hebben onthouden van stemming, dit motiverend als wantrouwen t. a. v. de politiek van de Pruisische regering, hebben de lassalleanen daarentegen vanuit hun nationale positie gestemd voor de kredieten, waar-

---

* *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 17, S. 5.

** *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 33, S. 12.

bij zij op deze manier een onvoorwaardelijke steun aan Bismarck verleenden.

Spoedig dwongen twee gebeurtenissen, nl. de openlijk uitgedrukte bedoeling van Bismarck om Elzas-Lotharingen te annexeren, en de door Marx, in zijn eerste oproep voorspelde, val van Louis Bonaparte en de proclamatie van de republiek van Frankrijk (op 4 septem-

213

Tijdens
de Ie Internationale
en de Parijse
Commune

Herrn Eugen Dühring's

Umwälzung der Wissenschaft.

Philosophie. Politische Ökonomie. Sozialismus.

Von

Friedrich Engels.

Leipzig 1878.

Druck und Verlag der Genossenschafts-Buchdruckerei

Titelblad van de
eerste uitgave van
'Anti-Dühring' van
F. Engels

ber 1870), de Algemene Raad naar buiten te treden met een nieuwe oproep. Hierin geeft Marx aan dat de oorlog van de Duitse kant een veroveringskarakter heeft gekregen en hij stelt aan de arbeiders voor om te protesteren tegen de annexatie van Elzas-Lotharingen om een eervolle vrede voor Frankrijk te bereiken en de Franse Republiek te erkennen. Hij riep de Franse arbeiders, die hun burgerplicht vervulden, op, om niet onderhevig te zijn aan nationalistische verwarring, niet de nieuwe regering te geloven, die is samengesteld uit vertegenwoordigers van de heersende klassen, en hij riep ze op hun republikeinse vrijheden te gebruiken voor de versterking van hun eigen klasse. In deze oproep, met zijn geniale scherpzinnigheid, werd voorspeld dat de annexatie van Elzas-Lotharingen Frankrijk in de handen van het tsaristische Rusland zou duwen. Een deel van de oproep, waarin aangetoond werd dat Duitsland ook vanuit militair-strategisch standpunt niet geïnteresseerd was in annexatie van Elzas-Lotharingen, was geschreven door Engels.

De verandering van het karakter van de oorlog dwong de Duitse arbeiders hun tactiek te veranderen. Bij de stemmingen van de militaire kredieten hebben Bebel en Liebknecht tegengestemd, zo de expansieve oorlog tegen het Franse volk veroordelend.

Spoedig hierna werden Bebel en Liebknecht, en na hen ook een aantal andere sociaal-democraten, gearresteerd en in de gevangenis gegooid. Engels heeft meteen hulp verleend aan de gearresteerden en hun gezinnen. In een brief aan de vrouw van Liebknecht schreef hij: 'De Duitse arbeiders hebben blijk

gegeven van zo'n inzicht en energie, welke hen meteen plaatst aan het hoofd van de Europese arbeidersbeweging en U begrijpt met welk een trots dit ons vervult.*

De door Marx geleide Internationale verdroeg de historische opvoeding schitterend en gaf een voorbeeld aan het proletarisch internationalisme tijdens de moeilijke omstandigheden van de Frans-Pruisische oorlog.

Vanaf het begin van de oorlog stuurde Engels regelmatig nieuws met het overzicht van de loop van de militaire acties naar de 'Pall Mall Gazette'. Deze artikelen van Engels— aantekeningen over de oorlog— brachten een grote sensatie teweeg, daar zij voorspellingen bevatten aangaande de verdere ontwikkelingen van militaire acties, welke onveranderlijk bevestigd werden. Engels heeft bijvoorbeeld 8 dagen van tevoren de nederlaag van Franse leger voorspeld bij Sedan. Aangezien de artikelen gedrukt werden zonder onderschrift, schreef men ze toe aan een of andere grote militaire specialist. De artikelen van Engels riepen een storm van enthousiasme op onder zijn vrienden, die wisten wie zich schuilhield achter hen. Vooral in deze tijd heeft een van de dochters van Marx, Jenny, Engels gedecoreerd met de titel van 'Generaal' en deze bijnaam werd door zijn vrienden voor altijd in stand gehouden.

Op 20 september 1870 is Engels van Manchester naar Londen verhuisd, naar een plek, welke 10 minuten lopen van Marx af lag. Nu konden de vrienden elkaar ontmoeten en alle vraagstukken ter plekke bespreken, hetgeen zij vroeger hoofdzakelijk konden doen via correspondentie.

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 33, S.
142.

Dagelijks kwam Engels bij Marx en ze gingen of wandelen, of ze bleven in de studeerkamer van Marx. Zoals Eleanor Marx vertelde, 'ze liepen de kamer door, ieder in hun eigen dialoog, uren sprekend met elkaar over de allerbelangrijkste onderwerpen. Soms ging de discussie over een of ander vraagstuk gedurende een aantal van zulke ontmoetingen.'

'Ik herinner me een van de ruzies over de Albigenzen, die enige dagen duurde,' vertelde Paul Lafargue, de man van Marx' dochter Laura. 'In de periode tussen de ontmoetingen onderzocht ieder voor zichzelf aanvullende informatie over het twistpunt, om te komen tot een algemene mening. Geen enkele andere kritiek van hun gedachten en werken had voor hen zo'n grote betekenis als deze uitwisseling van meningen, zo hoog waardeerden zij elkaars mening.'*

Na de verhuizing van Engels naar Londen werd hij op aanraden van Marx staflid in de Algemene Raad van de Internationale. Met de allergrootste vreugde ging hij op in het politieke organisatiewerk. Tezamen met Marx leidde Engels de campagne met als doel de erkenning van de Franse Republiek en bekritiseerde hij scherp de leiders van de vakbonden, de leden van de Internationale, die niet actief genoeg deelnamen aan deze campagne en die over het algemeen niet genoeg weerstand boden aan de energieke tegenwerking van de binnenlandse politiek van Engeland. Op de vergadering van de Algemene Raad, aan het eind van januari 1871, voerde Engels de resolutie in, die de binnenlandse politiek van de Engelse regering ontmaskerde. De resolutie bleek aanleiding

---

* 'Herinneringen aan K. Marx en F. Engels', dl. I, blz. 165.

voor een lange en stormachtige discussie in de Algemene Raad.

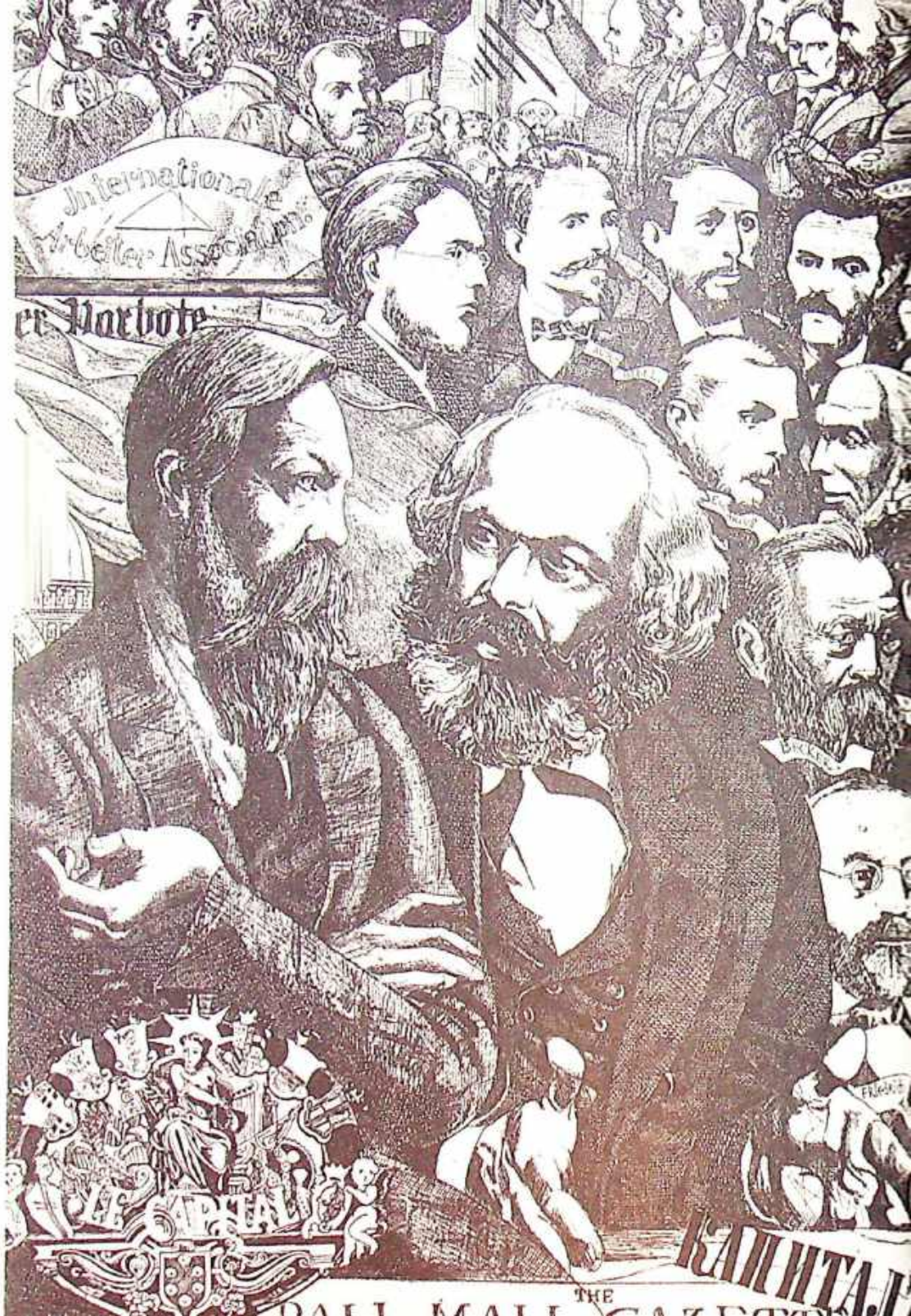
In een serie artikelen, 'Aantekeningen over de oorlog,' viel Engels de offensieve politiek van de regering van Bismarck en de barbaarse methoden van oorlogsvoering 'op zijn Pruisisch' aan. Hij verwelkomde de Franse partizanen, die de wapens in handen hadden genomen om weerstand te bieden tegen de in hun land binnengevallen, brutale bezetters.

Terwijl Marx en Engels propaganda maakten voor de erkenning van de Franse republiek hebben ze tegelijkertijd de Franse regering en de militairen ontmaskerd als mensen, die uit angst voor de arbeiders het verraad bedachten en ernaar streefden op elke voorwaarde vrede te sluiten met de Pruisen om de handen vrij te hebben voor de strijd tegen het eigen volk. Het was niet de regering van de nationale verdediging, zoals ze zichzelf noemde, maar de regering van het nationale verraad zoals Marx ze precies genoemd heeft.

De Franse arbeiders overtuigden zichzelf spoedig hiervan door de capitulerende buitenlandse politiek van de regering, zijn poging door honger en militaire nederlagen de wil tot weerstand bij de strijdende arbeiders te breken. In de nacht van 18 maart probeerde de regering van Thiers een genadeloze slag toe te brengen aan de Parijse proletariërs en de artillerie van de Nationale Garde, die op de heuvels van Montmartre gelegerd was, te veroveren. Het volk verzette zich hiertegen. De geschrokken regering vluchtte naar Versailles. Voor het eerst in de geschiedenis was de macht in de handen van de arbeiders.

Marx en Engels waarschuwden het Franse

Internationale
der Arbeiter-Associationen

Marbote

CAPITAL

KAMMATA

THE BALL MALL GAZETTE

COMMUNE DE PARIS

LIBERTÉ
ÉGALITÉ
FRATERNITÉ

REPUBLIQUE FRANÇAISE

COMMUNE DE PARIS

COMMUNE DE PARIS

proletariaat na de omwenteling van 4 september 1870 voor de voortijdige opstanden, toen de Pruisische legers bij de poorten van Parijs stonden. Zij raadden de arbeiders aan om ruim gebruik te maken van de legale mogelijkheden, die de republiek heeft, voor de energieke versterking van zijn eigen organisatie als belangrijkste voorwaarde van de zegevierende strijd.

Echter, zodra de loop van de gebeurtenissen en de logica van de zich ontwikkelende klassenstrijd tot de revolutie van 18 maart leidden, stortten Marx en Engels zich met alle vuur en hartstocht, als leiders van de proletariërs, in de strijd — ‘bereid om de hemel te bestormen’ — om de Franse arbeiders te helpen, ze traden naar voren als steun aan de massale strijd van de heroïsche proletariërs in Parijs.

Engels nam actief deel aan dit inspannend werk, dat zich ontwikkelde onder leiding van Marx in de Algemene Raad van de Internationale voor de mobilisatie van het internationale proletariaat en de arbeiders van Frankrijk als hulp aan het revolutionaire Parijs.

Al op 21 maart, op de vergadering van de Algemene Raad, lichtte Engels de gebeurtenissen in Parijs toe. Op basis van de ontvangen brieven deelde hij mee, dat de macht in handen van het volk is en dat de mensen die in het Centraal Comité van de Nationale Garde komen, alhoewel ze niet behoren tot de bekende personen, goed bekend zijn in het milieu van de arbeidersklasse. Op deze vergadering werd op aanraden van Marx de resolutie aangenomen, die de Engelse arbeiders opriep steun te verlenen aan de Parijse opstandelingen.

Op de vergadering van de Algemene Raad

op 11 april gaf Marx informatie over de strijd in Parijs, en hij wees op een van de belangrijkste fouten, die door de Commune gemaakt werd. 'na de verkiezingen werden er discussies gehouden maar er was geen actie. Het was nodig op te treden tegen Versailles op het moment dat het zwak was, maar dat gunstige moment is voorbij gegaan en nu zal Versailles overwinnen en wordt de Parijzenaar teruggedrongen'*. De arbeiders waren volgens Engels veel beter georganiseerd dan bij alle vorige opstanden.

Marx en Engels hielpen de Commune met raadgevingen, door kritiek te leveren op hun fouten, ze stuurden hen de verkregen geheime documenten over de toestand van het Pruisische leger enz... Maar de adviezen, die Marx en Engels met de allergrootste moeite naar het bezette Parijs verstuurd, konden niet het noodlottige tekort van de arbeidersbeweging wegnemen — de afwezigheid van een pogressieve arbeiderspartij. Noch de blanquisten, noch de proudhoniëten konden een rechtvaardige leiding van de Commune garanderen, een proletarische strategie en tactiek bepalen en haar met ijzeren volharding leiden.

Engels bekritiseerde fouten van de Commune maar waardeerde het scheppende vermogen en het heroïsme van de Franse arbeiders. Op basis van de ervaring van hun strijd hebben Marx en Engels een aantal zeer belangrijke revolutionaire theoretische conclusies geformuleerd. In de beroemde brief aan Kugelmann van 12 april 1871 schreef Marx: 'Als je het laatste deel van "De achttiende Brumaire"', bekijkt, zal je zien dat ik voor de volgende poging van de Franse revolutie verklaar: Niet uit

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd.17, S.
625.

handen te geven, aan anderen, de bureaucratische militaire machine, zoals het tot nog toe was, maar haar te breken, en vooral zo'n voorlopige omstandigheid van een reële volksrevolutie op het continent. Precies hieruit bestaat de poging van onze heroïsche Parijse kameraden. Welk een soepelheid, welk een historisch initiatief en welk een zelfopoffering bij deze Parijzenaars. De geschiedenis kent nog niet een dergelijk voorbeeld van heroïsme.*

In deze brief beperkte Marx zijn conclusie over de noodzaak van het slopen van de oude staatsmachine op het continent, en maakte hij op deze manier een uitzondering voor Engeland t. o. v. alle Europese landen. Uitgaande van het feit dat in Engeland de arbeidersklasse uit een meerderheid van de bevolking bestaat, dat daar toen nog geen oorlogshitsers waren en de bureaucratie nog geen belangrijke rol speelde, dacht Marx dat het in die tijd mogelijk was de verovering van de politieke heerschappij door het Engelse proletariaat op een vredige manier te bereiken. Maar volgens Engels heeft Marx nooit vergeten er aan toe te voegen dat het nauwelijks mogelijk is, dat de heersende klassen in Engeland onderworpen zullen zijn aan deze vredige en legale revolutie 'zonder opstand voor de verdediging tegen de slavernij'.

Alhoewel Marx en Engels de mogelijke nederlaag van de Parijse Commune vooruit zagen, benadrukten zij echter de grote historische rol, die zij al had gespeeld, door het funderen van een nieuw tijdperk in de wereldgeschiedenis. 'De strijd van de arbeidersklasse met de kapitalistische klasse en haar heersers kwam dankzij de Parijse Commune in een

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 33, S.
172.

nieuwe fase,' schreef Marx op 17 april 1871 aan Ludwig Kugelmann. 'Alhoewel de zaak niet onmiddellijk bereikt is, is een nieuw uitgangspunt van wereldhistorisch belang toch veroverd.'*

223

Tijdens
de Ie Internationale
en de Parijse
Commune

Toen de strijd op de barricades van Parijs nog woedde, schreef Marx de oproep van de Algemene Raad van de Internationale, 'De burgeroorlog in Frankrijk', welke hij bekendmaakte op de vergadering van de Algemene Raad op 30 mei. In dit werk vatte Marx, op de hem karakteristieke manier, de diepe betekenis van de voorgevallen gebeurtenissen samen en toonde hij de wereld-historische betekenis van de Parijse Commune.

De historische ervaring van de massa theoretisch samenvattend, deed Marx in dit werk een nieuwe belangrijke stap in de ontwikkelingen van zijn studie over de regering, over de dictatuur van het proletariaat.

Op basis van de concrete analyse van de handelingen van de Commune, motiveerde hij de eerder door hem voorgestelde these over de noodzaak voor het proletariaat om te breken met de oude regeringsmachine. De Commune toonde in de praktijk aan, dat de arbeidersklasse niet zomaar kan heersen over de gereed zijnde regeringsmachinerie, om haar in beweging te zetten voor haar eigen doeleinden. Deze conclusie over de taken van de arbeidersklasse in relatie tot de oude bourgeoisregering, vonden Engels en Marx zo belangrijk dat in het door hen geschreven voorwoord bij het 'Communistisch Manifest' ze deze conclusie beschouwden als de wezenlijke aanvulling bij het eerste programmadocument van het marxisme.

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd.33, S.
175.

De ervaring van de Commune gaf Marx eveneens de mogelijkheid om de contouren van een dergelijk nieuw type regering te bepalen, welke het proletariaat moet opbouwen. 'Zij had uiteindelijk de politieke vorm ontdekt, waarin zich de economische bevrijding van het werk kon voltrekken.'*

Marx toonde aan dat de Commune de echte nationale regering van Frankrijk was, die de belangen van de boerenstand verdedigde en de kleine burgerij verdedigde, de vertegenwoordigster van alle gezonde elementen van de Franse maatschappij. Marx hemelde de heldendaad van de communeleden op en brandmerkte woedend hun beulen.

Met de Frans-Pruisische oorlog en de Parijse Commune eindigde de grootse periode van de geschiedenis van de arbeidersbeweging. Indien de studie van Marx en Engels aan het begin van deze periode absoluut nog niet overheersend was, indien het een van de talrijke stromingen van het socialisme was, dan bracht de revolutie van 1848 en nog meer de Parijse Commune een slag toe aan alle verscheidenheden van het voor-marxistische kleinburgerlijke socialisme. Tijdens revolutionaire schermutelingen kwam de zwakheid van die bonte socialistische scholen en sekten, die de strijd voerden tegen het marxisme, aan het licht. 'Aan het einde van de eerste periode (1848—1871), de periode van stormen en revoluties, stierf het voor-marxistische socialisme uit.'*

Het besluit van het congres in Brussel en Basel betekende de overwinning van het wetenschappelijk communisme op het kleinburgerlijke reformatisme. Een nog duidelijker uitdrukking van de ideologische overwinning van

---

* *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 17, S. 346.

* *V. I. Lenin*, 'Verzamelde werken' (Russisch), dl. 23, blz. 2.

het marxisme vond het in 'De burgeroorlog in Frankrijk', geschreven door Marx. Indien men deze oproep, welke ondertekend was door de leden van de Algemene Raad van de Internationale, vergelijkt met zijn Inauguraal Manifest, dan wordt het duidelijk welk een belangrijke weg de Internationale is gegaan voor de uitwerking van zijn theoretische programma.

Echter, het reformisme, het anarchisme en de verschillende kleinburgerlijke stromingen in de arbeidersbeweging wilden hun positie niet zonder strijd opgeven. Vooral na de Parijse Commune, die met alle kracht de belangrijkste vragen over de proletarische revolutie stelden, werd de strijd binnen de Internationale verscherpt. Bakoenin-aanhangers, opportunistische leiders van de Engelse trade-unions en andere vijandige antimarxistische elementen ondernamen gerichte aanvallen tegen Marx en Engels en hun aanhangers.

Deze strijd ontwikkelde zich tijdens de wreedste regeringsvervolgingen, waaraan de Internationale, na de Parijse Commune, in alle landen werd blootgesteld. Gerechtshoven, militaire en burgerlijke, de politie, de openlijke en de geheime, de talrijke persorganen van de heersende klassen, zij allen wedijverden nu in het vervolgen van de Internationale Arbeiders-Associatie. Dit kon niet zijn invloed hebben op de opportunistische elementen in de Internationale.

Dadelijk na de publicatie van 'De burgeroorlog in Frankrijk' waarin de Internationale zich openlijk solidair opstelde t. o. v. de Commune, bleken er grote onenigheden te zijn in de Algemene Raad van de Internationale. De

leiders van de Engelse trade-unions — Odger en Lucraft — protesteerden tegen het document, waarin de vaandel van de proletarische dictatuur openlijk was gehesen. Op hun positie had de bourgeoisie invloed, welke een razend gekank aanving in verband met de publicatie van 'De burgeroorlog in Frankrijk'. Terwijl zij de Communards overspoelden met leugens en afschuwelijke aanklachten, omschreef zij de Parijse gebeurtenissen als het resultaat van het door de Internationale georganiseerde complot en dreigden zij zijn dictator — Marx — juridisch te vervolgen. Daar Odger en Lucraft niet solidair wilden zijn met de Parijse Commune kozen ze voor direct verraad op het meest serieuze moment in het leven van de Internationale. De Internationale verbande deze verraderlijke leiders van de Engelse trade-unions eensgezind uit hun kringen.

In deze tijd werden de beschuldigingen van de kant van de bakoenisten, die hun strijd tegen het marxisme al in de Frans-Pruisische oorlog en tijdens de Parijse Commune hadden aangevangen, sterker.

Nadat Bakoenin in 1869 tot de Internationale toetrad, samen met de door hem beloofde ontbinding van zijn organisatie — de Internationale Alliantie van de Socialistische Democratie — probeerde hij heimelijk haar uit te breiden, zodat hij op deze manier van binnen de Internationale zijn anarchistische organisatie schiep. Steunend op deze geheime organisatie was Bakoenin van plan de leiding van de Internationale Arbeiders-Associatie over te nemen. De anarchistische visies van Bakoenin vonden steun in een aantal landen met een aanzienlijke kleinburgerlijke bevolking, zoals

bv. in Spanje, Italië, Romaans-Zwitserland, en België. Geschrokken door de ontwikkelingen van het kapitalisme waren de kleine gezeten burgers, maar eveneens de lompen-proletariërs een weldadige bodem voor de oproerige propaganda van Bakoenin. De Bakoenin-aanhangers streefden er eveneens naar die elementen in de Internationale op hun hand te brengen, die niet de visies van Bakoenin deelden, maar die van mening verschilden met Marx over het een of andere principiële vraagstuk van de arbeidersbeweging.

De houding t.a.v. de Commune, t.a.v. de dictatuur van het proletariaat, t.a.v. de proletarische partij werd nu een proefsteen voor de verschillende stromingen in de Internationale. Het anarchisme was de belangrijkste belemmering voor het leren van de waardevolle ervaring van de Parijse Commune.

Met de aankomst van Engels in Londen kreeg Marx onschatbare steun bij de leiding van de Internationale. Dankzij zijn grote kennis, zijn politieke ervaring en zijn bruisende energie kreeg Engels al spoedig een grote autoriteit in de Internationale. Aan hem werd, als lid van de Algemene Raad, de functie van secretaris voor België overhandigd, en even later ook voor Spanje. In augustus 1871 werd Engels eveneens gekozen als secretaris-correspondent voor Italië. Later moest hij secretarisverplichtingen vervullen voor Portugal en Denemarken. Als lid van de Algemene Raad streefde Engels ernaar de revolutionaire krachten in de Engelse arbeidersbeweging te verenigen. Geleidelijk aan veranderde de in oktober 1871 opgerichte Britse Federale Raad het steunpunt voor de oprichting van een pro-

letarische partij in Engeland. Vooral onderhield hij een nauwe band met de afdelingen van de Internationale in Manchester en hun leiders—Edward Johnson en Eugene Dupont—en eveneens met de Ierse afdelingen, welke hij als de basis beschouwde van de toekomstige Ierse proletarische partij.

Nu kon Engels ruim gebruik maken van zijn uitstekende kennis van vele talen. 'Zijn kennis van Europese talen en zelfs van afzonderlijke dialecten was gewoon ongelooflijk,' vertelde Lafargue. 'Toen ik na de val van de Commune in Spanje een ontmoeting had met de leden van de Nationale Raad van de Internationale, zeiden zij mij dat ik als secretaris van de Algemene Raad voor Spanje vervangen zou worden door een zekere Angel, die in zuiver Castilliaans schrijft. Deze Angel was niemand anders dan Engels, alleen spraken zij zijn naam op zijn Spaans uit. Toen ik in Lissabon aankwam zei de secretaris van de Portugese Nationale Raad mij, dat hij brieven ontving van Engels in vlekkeloos Portugees. Engels had een soort van koketterie om met ieder in zijn eigen taal te corresponderen: aan Lavrov schreef hij in het Russisch, aan Fransen in het Frans, aan Polen in het Pools enz...'*

Na de val van de Parijse Commune, toen een massa emigranten naar Londen trokken, was Engels hard aan het werk voor materiële hulp aan de Communards. Als secretaris-correspondent voor een aantal landen probeerde Engels iedere groep van het proletariaat te helpen, die in handgemeen kwam met hun onderdrukkers. Hij organiseerde hulp bij de staking van de sigarenmakers in Antwerpen, de stakingsbeweging in Brussel, hij richtte

---

* 'Herinneringen aan K. Marx en F. Engels', dl. I, blz. 167.

zich tot de Londense arbeiders met het verzoek voor hulp bij de staking van de textielarbeiders in Barcelona enz... Na een dergelijke staking voegden zich nieuwe groepen van het proletariaat bij de Internationale Arbeiders-Associatie.

Engels was de secretaris van de Algemene Raad precies voor die afdelingen, waar veel moeilijkheden waren. In Spanje en Italië werd een net van de geheime bakoenistische organisatie opgezet en er stonden veel personen, die aan het hoofd stonden van de afdelingen van de Internationale, onder de invloed van Bakoenin.

In de brieven die Engels uit naam van de Algemene Raad verstuurde naar de leiding van de nationale afdelingen, heeft hij uitgebreid de ervaring en de lessen van de Commune gepropagandeerd, geduldig en volhardend de grondslagen van de wetenschappelijke strategie en de tactiek van de arbeidersklasse verhelderd, met bijzondere tact de afzonderlijke bakoenistische ontwrichtingen bij de leiders van de afdelingen gecorrigeerd en hij heeft de onverzoenlijke strijd tegen de anarchistische visies van Bakoenin gevoerd.

Engels maakte de fouten en de schade duidelijk, die door de Bakoenin-aanhangers werd verkondigd, nl. om af te zien van iedere soort van politiek en toonde aan dat de beste manier waarop het proletariaat zich kan bevrijden van invloeden van oude partijen, die voor de belangen van de heersende klassen opkomen, de oprichting van een arbeiderspartij in ieder land is, welke zijn eigen zelfstandige politiek voert, gericht op de bevrijding van de arbeidersklasse.

Bij de bepaling van de politiek van de een of andere arbeiderspartij, gaf Engels de noodzaak aan om uit te gaan van algemene wetmatigheden, daarbij in aanmerking nemend de concrete bijzonderheden van het land. 'De details van deze politiek kunnen veranderen, afhankelijk van afzonderlijke omstandigheden van ieder land; maar aangezien de algemene verhoudingen tussen het werk en het kapitaal overal hetzelfde zijn, en de politieke heerschappij van de heersende klassen over de geëxploiteerde klassen overal bestaat zullen de principes en het doel van de proletarische politiek overal hetzelfde zijn, in ieder geval in alle westerse landen.'*

Veel werk verrichtte Engels in verband met het bijeenroepen van de conferentie van de Internationale in Londen in september 1871. De belangrijkste taken van deze conferentie waren de generalisering van de ervaring van de Commune en het eigen maken van haar lessen. Samen met Marx is Engels op de conferentie naar voren getreden met een scherpe kritiek op de visies van Bakoenin. In de toespraak over de politieke activiteit van de arbeidersklasse heeft Engels de afgevaardigden van de conferentie de absurditeit getoond van de propaganda van het afzien van politiek; vooral na de Parijse Commune heeft hij met alle kracht in de dagagenda de politieke activiteit van het proletariaat vastgelegd. 'Wij willen de vernietiging van de klassen. Met welk middel kunnen wij dat doel bereiken?—De politieke heerschappij van het proletariaat. En op het moment dat dat erg duidelijk wordt, eisen ze niet-inmenging in de politiek!''** In de op de conferentie aangenomen resolutie werd benadrukt,

---

* *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 17, S. 291.

** *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 17, S. 421.

dat tegen de verenigde krachten van de heersende klassen het proletariaat alleen kan handelen als klasse, die zich organiseert in een speciale politieke partij; de arbeiderspartij is noodzakelijk voor de overwinning van de sociale revolutie en het bereiken van haar einddoel — de vernietiging van de klassen te garanderen. De Londense conferentie veroordeelde in haar besluiten elk soort van sekteachtige organisaties en breidde de rechten van de Algemene Raad uit.

Terwijl ze ernaar streefden om de Internationale te veranderen in een eenheid van totaal onafhankelijke autonome groepen, in een mengelmoes van verschillende fracties en richtingen en haar Algemene Raad van een strijdende leidende staf te veranderen in een of andere 'postbus', een informatiebureau, beschuldigden de Bakoenin-aanhangers de Algemene Raad van 'autocratisering van de macht', ze schreeuwden over de dictatuur van de Duitsers, vooral over die van Marx, in de Internationale. In zijn brieven en artikelen streed Engels voor de ijzeren proletarische discipline tegen de poging van de Bakoenin-aanhangers om de besluiten van de Internationale te discreditieren en de Internationale van binnenuit te verscheuren.

In verband met de voorbereiding van de in de herfst van 1872 te houden congres in Den Haag ontwikkelde Engels een bruisende activiteit. Hij leidde de discussie over het project van de Algemene Statuten en het Organisatiereglement, welke op het congres aangenomen moesten worden, en in het rapport op de vergadering van de Algemene Raad stelde Engels voor de volmacht van de Algemene Raad uit

te breiden, hem het recht te verlenen om afzonderlijke afdelingen en federale raden uit te sluiten vóór het volgende congres. Hij voerde een enorme correspondentie met een aantal afdelingen en in zijn brieven ontmaskerde hij de bakoenistische agenten, openlijk en geheim, streefde hij ernaar de beste elementen rondom de Algemene Raad te verenigen, voerde hij een minitieuus organisatiewerk, berekende iedere stem, ieder mandaat, om de aanhangers van Marx een meerderheid te garanderen.

Ondanks het aantastende werk van de Bakoenin-aanhangers, ondanks al hun intriges, kregen de aanhangers van Marx en Engels op het congres de meerderheid. Het congres verliep in een sfeer van scherpe strijd met de bakoenisten.

In weerwil van de Bakoenin-aanhangers erkende het congres de noodzaak van politieke strijd en de oprichting van de proletarische partij als belangrijkste waarde voor de zegevierende socialistische revolutie. De marxistische resolutie van de Londense conferentie werd opgenomen in de Statuten van de Internationale en werd op deze manier wet voor al zijn leden.

Na het Haagse congres leidde Engels het grote werk voor het instrueren van de Algemene Raad, welke zich in New York bevond. Hij gaf de algemene secretaris van de Algemene Raad F. Sorge systematische en precieze informatie over de stand van zaken in afdelingen van de Raad in verschillende Europese landen, hij vervolgde zijn strijd tegen de tegenstanders van het marxisme. In overeenstemming met het besluit van het Haagse congres t.a.v. de publicatie van de documenten over de Allian-

tie hebben Marx en Engels, met medewerking van Lafargue, in 1873 de brochure 'Alliantie van de socialistische democratie en de Internationale Arbeidersalliantie' geschreven. In deze brochure werd de balans opgemaakt van de strijd tegen het anarchisme, en zij bevatte het verslag over de geschiedenis van de Alliantie en zijn verscheurende activiteiten in verschillende landen. Aan het verslag waren documenten van de Alliantie toegevoegd. Gelijkzeitig met het rapport, dat de onderzoekscommissie had opgesteld op het congres, waren in de brochure een aantal nieuwe documenten gepubliceerd, in hoofdzaak over de politiek van de ontwrichting, die door de Bakoenin-aanhangers na het Haagse congres werd gevoerd.

Aan de strijd tegen de bakoenisten heeft Engels nog een reeks artikelen gewijd, die een vernietigende kritiek op het anarchisme gaven, bijvoorbeeld de artikelen 'Over autoriteit' en 'Bakoenisten aan het werk'. In het laatste artikel heeft Engels de rol van de bakoenisten in de Spaanse opstand in 1873 geanalyseerd. Hij kwam tot de conclusie, dat de Bakoenin-aanhangers in Spanje een onnavolgbaar voorbeeld hebben gegeven hoe men niet de revolutie moet voeren.

Op deze manier hebben de anarchistische theorieën, die ideologisch failliet waren gegaan in de Internationale, hun ongeschiktheid ook in de praktijk bewezen.

IX

De laatste jaren samen met Marx

Juist in deze tijd, toen het marxisme een ideologische overwinning behaalde in de Internationale, vonden er belangrijke veranderingen plaats in de internationale situatie, die hun invloed zouden hebben op de activiteit van de Internationale Arbeiders-Associatie.

Het Westen kwam in de fase van de 'vreedzame' voorbereiding op het tijdperk van toekomstige omvormingen.

Marx en Engels verplaatsten nu het centrum van hun aandacht naar de hulp in de oprichting van de arbeiderspartij, de voorbereiding van toekomstige revolutionaire gevechten. Zij vormden de leidende kaders voor deze partijen, hielpen ze met raad voor het maken van het programma en bij de bepaling van strategie en tactiek. Marx en Engels hebben nauwkeurig de eigenaardigheden van ieder land — de economie, de klasseverhoudingen, de verworven ervaring binnen de arbeidersklasse, het theoretische niveau van de beweging en de belemmeringen die op de weg stonden voor de eenheid van het socialisme en de arbeidersbeweging — in aanmerking genomen, voor de oprichting van de massale proletarische partij in het gegeven land.

Terwijl ze hielpen bij het vormen van socialistische partijen in verschillende landen, richtten Marx en Engels hun grootste aandacht op de strijd voor de zuiverheid van de revolutionaire theorie van het proletariaat, voor de eenheid van de partij en voor de eenheid van theorie en praktijk.

Vechtend tegen elk soort opportunisme, zowel op theoretisch gebied als in de praktijk, bewezen Marx en Engels een waardevolle dienst aan de Duitse sociaal-democratie met de uitwerking van de tactiek en het organisatieplan in de moeilijke omstandigheden van de uitzonderingswet: ze hielpen haar te kiezen voor een rechtvaardige revolutionaire strijd. De hulp van Marx en Engels aan de Duitse sociaal-democratie kwam eveneens tot uiting in hun optreden in de pers, voor de verdediging van hun partij en tegen de politiek van Bismarck, en tevens in hun brieven waarin ze de socialisten van andere landen aanspoorden om de Duitse sociaal-democratie moreel en materieel te ondersteunen.

De activiteit van de Duitse sociaal-democratie tijdens de uitzonderingswet tegen de socialisten was een revolutionaire school voor haar leden, een machtig middel voor de versterking van haar gelederen en vergroting van haar invloed op de massa. De periode 1878—1890 wordt beschouwd als een heldhaftige periode in de geschiedenis van de Duitse sociaal-democratie.

Terwijl Marx en Engels zo veel aandacht besteedden aan de Duitse arbeidersbeweging, volgden ze ook zorgvuldig de bewegingen in andere landen, vooral in Engeland en Frankrijk. Zij vormden hier een kader, dat moest

dienen als basis voor de vorming van een arbeiderspartij, geduldig en volhardend leerden zij hen het vakmanschap van het leiden van de massa.

Marx en Engels bestudeerden zorgvuldig de omstandigheden, waarin de arbeidersbeweging in Frankrijk zich na de val van de Commune ontwikkelde, en eveneens de innerlijke processen die plaatsvonden in deze beweging.

Als positief verschijnsel beschouwde Engels de omstandigheid dat de ervaring van de Parijse Commune een dodelijke slag toebracht aan de verschillende kleinburgerlijke theorieën die vroeger in de Franse arbeidersbeweging heersten — aan het proudhonisme, het blanquisme enz. Dit vergemakkelijkte voor de Franse arbeiders de opname van de wetenschappelijke theorie van het internationale proletariaat — het marxisme — in plaats van het oude, specifiek Franse, socialisme.

Maar ook het marxisme werkte zich in die tijd niet zonder strijd omhoog in de arbeidersmassa in Frankrijk. Op zijn weg stonden nog verscheidene opportunistische en anarchistische elementen, die oude theorieën, die al in de praktijk hadden gefaald, bleven beschermen.

Onder de opportunisten waren mensen, zoals Benoît Malon en Paul Brousse, die tegen de oprichters van de arbeiderspartij, Jules Guesde en Paul Lafargue, naar voren traden met de beschuldiging, dat zij de spreektrompetten van Marx waren. Deze mensen waren vijandig t.a.v. het door Guesde samengestelde programma van de arbeiderspartij, vooral t.a.v. het theoretische gedeelte dat door Marx aan Guesde was gedicteerd.

Hoe dit programma tot stand kwam, vertelde Engels in een van zijn brieven: 'Guesde kwam hierheen, toen het reeds was een ontwerp-programma van de Franse Arbeiderspartij op te stellen. En Marx heeft hier in mijn kamer, in mijn aanwezigheid en die van Lafargue, hem de inleiding gedictieerd: de arbeider is slechts vrij wanneer hij eigenaar is van zijn produktiemiddelen; dat is mogelijk in de individuele of in de collectieve vorm; de economische ontwikkeling komt de individuele vorm van eigendom te boven en dat zal met de dag steeds meer zijn; er blijft dus slechts de vorm van collectief bezit over enz. Het was een meesterlijk voorbeeld van overtuigende argumentatie, met weinig woorden en duidelijk voor de massa, wat ik niet vaak ben tegengekomen en wat mij in deze beknopte formulering heeft getroffen. Daarna bespraken wij de verdere inhoud van het programma, wij voegden iets toe, we schraptten iets, maar hoe weinig Guesde een spreektrampet van Marx was, was duidelijk uit het feit, dat hij er op stond zijn belachelijke eisen t.a.v. het minimumloon in te voeren.'*

Het programma, weliswaar in verslechterde vorm, werd aangenomen in oktober 1880 op het congres van de Arbeiderspartij in Le Havre. Marx beschouwde het feit dat het programma was aangenomen, als teken van het ontstaan van de eerste echte arbeidersbeweging in Frankrijk.

Maar de opportunistische elementen in de partij, die geleid werden door Malou en Brousse, voerden strijd tegen het programma en tegen de organisatieprincipes van de partij. Zij brachten de leuze van de bakoenistische

* *Marx Engels, Werke, Bd. 31, S. 189*

'autonomie'—welke recht eiste voor iedere plaatselijke organisatie om het partijprogramma te veranderen, het 'aan te passen' aan de plaatselijke omstandigheden—naar voren. Guesde en Lafargue voerden vastberaden strijd tegen deze reformistische 'politiek van de mogelijkheden' ('politique des possibilités'), tegen de weigering van het klassekarakter van de partij voor de 'vangst van stemmen' bij de verkiezingscampagnes.

In de strijd van Guesde en Lafargue tegen de possibilisten kregen ze de goedkeuring van Marx en Engels. Echter de grondleggers van het marxisme stelden tegelijkertijd de fouten en blunders, die door Guesde en Lafargue gemaakt zijn bij de algemene correcte lijn, in het bijzonder hun neiging tot dogmatisme, tot sektarisme en onvoldoende plooibaarheid van tactiek, bloot aan kritiek.

Toen in 1882 op het congres te St. Etienne een scheiding plaatsvond tussen de aanhangers van Guesde en de possibilisten, beschouwden Marx en Engels dit als een stap vooruit in de ontwikkeling van de proletarische partij. In verband met de splitsing binnen de socialistische beweging in Frankrijk heeft Engels de stelling uitgesproken over de wetmatigheid van de ontwikkeling van de arbeiderspartij in de omstandigheden van het kapitalisme, over de strijd tussen twee tendensen, van de revolutionaire en de opportunistische: 'Blijkbaar kan iedere arbeiderspartij van een groot land zich slechts ontwikkelen in de binnenstrijd, in volledige overeenstemming met de wetten van de dialectische ontwikkeling in het algemeen.' * En als voorbeelden wees Engels op de strijd van de 'Eisenachers' met de

---

* *Marx/Engels*,
'Werke'. Bd. 35, S.
312.

lassalleanen in Duitsland en van de guesdisten met de possibilisten in Frankrijk. Hij wees op de noodzaak de arbeiderspartijen te bevrijden van de opportunisten, die ernaar streefden hen te veranderen in kleinburgerlijke hervormingspartijen.

Deze diepgaande gedachte van Engels over de wetmatigheden van de ontwikkeling van de arbeiderspartijen in kapitalistische omstandigheden is de verdere verwerkelijking van de stelling over de partij als avant-garde van het proletariaat, welke Marx en Engels tot uiting brachten in het 'Communistisch Manifest' en welke ze daarna hadden ontwikkeld en aangevuld op basis van de ervaring van de revolutie van 1848 — 1849 en nog een rijkere ervaring van de Internationale, van de Parijse Commune en uiteindelijk van de ervaring van de strijd voor de oprichting van socialistische partijen in verschillende landen.

Als in Frankrijk, waar de arbeidersklasse omringd was door een hechte kleinburgerlijke kring, de vorming van de proletarische partij plaatsvond d.m.v. een sterke innerlijke strijd, dan waren de omstandigheden voor het oprichten van een arbeiderspartij in Engeland nog moeilijker.

De Engelse arbeidersbeweging, die eens het voorbeeld gaf van de eerste onafhankelijke politieke beweging van het proletariaat en die, na de vervalsperiode, onder leiding van de Internationale met de ruime klassenstrijd begonnen was, die heeft zich nu opgesloten in een nauwe kring van economische strijd, zij 'is ondergegaan in de zielige trade-unionsrommel'*. De leiders van de trade-unions traden op tegen de zelfstandige politieke strijd van het proleta-

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 34, S.
183.

riaat, wat nu zeer voordelig was voor de Engelse bourgeoisie.

Terwijl Engels de door hem in de 50er jaren gemaakte analyse van de redenen van de overwinning van het opportunisme in de Engelse arbeidersbeweging verder ontwikkelde, schreef hij Babel in 1883: 'Je moet het in geen geval geloven, wanneer iemand je zegt dat in Engeland de echte proletarische beweging zich heeft ontwikkeld... De elementen, die tegenwoordig actief zijn, kunnen betekenis verkrijgen, nadat ze ons theoretische programma hebben erkend en daarmee op stevige grond staan, maar alleen in het geval wanneer hier de massale arbeidersbeweging aanvangt en wanneer het hen lukt over deze beweging te heersen. Tot dan toe zijn ze eenzaam, achter wiens rug van alles hangt—chaotische sektanten, overblijfselen van de beweging van de 40er jaren—en niet meer dan dat. Maar de moderne algemene arbeidersbeweging ontstaat hier, indien er niet iets onvoorziens gebeurt, enkel dan, wanneer de arbeiders aanvoelen dat het wereldmonopolie van Engeland ondermijnd is. Deelname in de overheersing op de wereldmarkt was en blijft de economische basis van de politieke passiviteit van de Engelse arbeiders.'*

Alhoewel Engeland door de groeiende concurrentie van Duitsland en Amerika zijn monopolie begon te verliezen, veroorloofden de Engelse kapitalisten zich toch, door de uitbuiting van koloniën, die enorme inkomsten opbrachten, om de situatie van de geprivilegiëerde minderheid van het proletariaat te verbeteren en zo nu en dan de grote kringen arbeiders aalmoezen toe te werpen. Dit was gunstig voor

---

* *Marx/Engels*,
'Werke'. Bd. 36, S.
51.

de verspreiding van opportunistische illusies wat betreft de mogelijkheden om, in de raamwerken van de kapitalistische maatschappij, de situatie van de arbeiders in de kern te verbeteren.

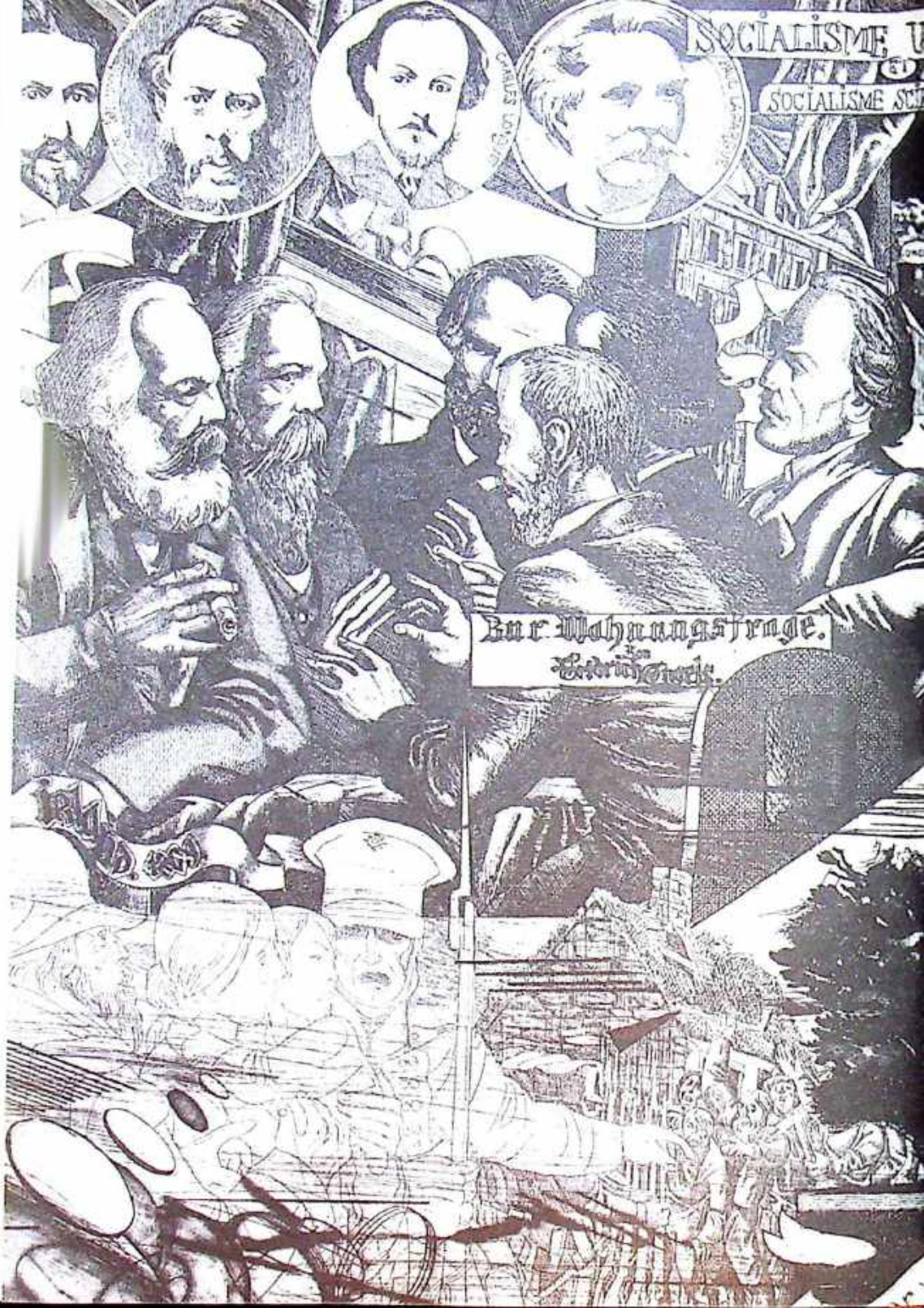
Als een van de redenen van de achteruitgang van de arbeidersbeweging in Engeland zagen Marx en Engels eveneens de typische onverschilligheid van de Engelse arbeiders t.a.v. iedere willekeurige theorie, die het de bourgeoisie vergemakkelijkte om hen onder haar ideologische invloed te houden.

Nadat de strijd voor de massale proletarische partij zich ook in Engeland had ontwikkeld, hebben Marx en Engels de band met de vertegenwoordigers van de Engelse arbeiders versterkt, ze hielpen hen met het zich eigen maken van de marxistische theorie en propageerden haar in kranten. Zo plaatste Engels in 1881 in de vakbondskrant 'Labour Standard' een hele serie artikelen, waarin hij in een populaire vorm aan de Engelse arbeiders de ontoereikendheid van een economische strijd toonde en de noodzaak van het oprichten van de arbeiderspartij met als doel de vernietiging van de kapitalistische uitbuiting.

In het artikel 'De partij van de arbeiders' toonde Engels aan het Engelse proletariaat, dat hun politieke rol de meest georganiseerde arbeidersklasse in Europa niet waardig was, omdat ze enkel naar voren traden als aanhangsel van de liberale burgerlijke partij. Naar het voorbeeld van de arbeidersbeweging op het continent benadrukte Engels het belang van de oprichting van een afzonderlijke arbeiderspartij in Engeland en de noodzaak van de

SOCIALISME U
SOCIALISME SCI

Für Wahmungsfrage.
in
Kritik

1891

PIQUE
HIQUE

Edinburg

LA EMANCIPACION.

Dem Gegenwärtigen
Kritik der Wissenschaft.

Sozialdemokrat.

Das Kapital.

Alle Revolutionen

strijd van het proletariaat voor de politieke macht.

In het schitterende artikel 'Maatschappelijke klassen—noodzakelijke en overbodige' heeft Engels uitgelegd dat de arbeidersklasse het uitstekend klaar kan spelen in grote gebieden van de industrie zonder de inmenging van de kapitalisten en dat deze inmenging steeds schadelijker wordt.

Marx en Engels konden duidelijk het tekort in de arbeidersbeweging laten zien in het een of andere land en de belemmeringen, die daar de vereniging van het socialisme met de arbeidersbeweging verhinderden. Terwijl Marx en Engels strijd voerden voor de oprichting van echt proletarische partijen in verschillende landen, konden ze in elk land de proletarische beweging de belangrijkste schakel aanwijzen, die ze moesten grijpen om de hele ketting eruit te trekken.

De beste vertegenwoordigers van de arbeidersbeweging van alle landen richtten zich op beslissende momenten altijd tot Marx en Engels voor hulp en raad. De grenzeloze autoriteit en het vertrouwen, die Marx en Engels in de arbeidersbeweging veroverden, garandeerden hun de rol van erkende leiders van de avant-garde van het internationale proletariaat.

Naast de leiding van de arbeidersbeweging zetten Marx en Engels hun theoretische bezigheden voort, hetgeen ze beschouwden als het belangrijkste deel van hun partijwerk. 'Wij beiden, Marx en ik,' schreef Engels, 'moesten bepaalde wetenschappelijke studies uitvoeren, die, zoals wij tot nu toe zien, niemand kan en zelfs niemand wil doen. We moeten de rustige

periode in de wereldgeschiedenis gebruiken om hen te voltooien. Om, zelfs al is het maar een beetje, een niet minder belangrijke theoretische kant te ontwikkelen.*

Engels heeft in deze periode, tegelijkertijd met zijn enorme propaganda van het marxisme en de verdediging ervan in de pers, een diepgaande studie van de natuurwetenschappen gemaakt. Nadat hij met deze bezigheden op onregelmatige tijden in Manchester begonnen was, zette Engels zich na het Haagse Congres aan de uitgebreide studie van de dialectiek in de natuur.

Hij schreef de inleiding bij dit werk maar was gedwongen hiermee te stoppen in verband met de noodzaak om zich te wijden aan de kritiek op Dühring. Na de voltooiing van 'Anti-Dühring' is Engels opnieuw met zijn werk begonnen en schreef hij bijna alle hoofdstukken en de meerderheid van de aantekeningen en schetsen. Na de dood van Marx echter heeft hij de voltooiing van 'De dialectiek van de natuur' uitgesteld, welke dan ook onvoltooid bleef*.

Ondanks het feit dat 'De dialectiek van de natuur' niet voltooid is, is het bijzonder door de diepte en rijkdom van gedachten in zijn gehele theoretische betekenis. De inleiding bij dit werk bevat een prachtige schets van de ontwikkeling van de kennis der natuur vanaf de Renaissance tot Darwin. Hoewel in strijd met de metafysische zienswijzen, ontwikkelde Engels steeds meer het dialectisch begrip van de natuur. Daarbij benadrukte hij de rol van de praktijk, de rol van de produktie, welke per slot van rekening de ontwikkeling van de wetenschap bepaalden.

---

* *Marx/Engels*, 'Werke'. Bd. 34, S. 175.

* 'De dialectiek van de natuur' werd voor het eerst in zijn geheel gepubliceerd in 1925 in de USSR, in zowel de Duitse als in de Russische taal.

In 'De dialectiek van de natuur' gaf Engels een filosofische samenvatting van de moderne kennis van de natuur, dat namelijk in de natuur alles dialectisch plaats vindt en dat daarom de enige juiste methode van kennis der natuur de materialistische dialectiek is.

Doordat Engels de verschillende vormen van de beweging van de materie, hun eenheid, gezamenlijke ontwikkeling en kwalitatieve bijzonderheden bestudeerde, heeft hij de basis gelegd voor de dialectisch-materialistische classificatie van de natuurwetenschappen.

Terwijl hij zowel de idealisten als de vulgaire materialisten bekritiseerde, optredend tegen de metafysica en ook tegen het groffe empirisme, gaf hij een uiteenzetting van de natuurwetenschappelijke basis van de dialectisch-materialistische wereldbeschouwing. Op alle gebieden van de natuurwetenschappen en de mathematica streed Engels tegen de aanhangers van het oude en ondersteunde hij al het nieuwe, het progressieve dat zich in die tijd in de wetenschap manifesteerde.

Vanuit de hoog ontwikkelde revolutionaire wereldbeschouwing — het dialectisch-materialisme — zag Engels ver vooruit en ontwikkelde hij een reeks vruchtbare wetenschappelijke hypothesen en anticepeerde hij een reeks latere wetenschappelijke ontdekkingen. In tegenstelling tot de meerderheid van de wetenschappers verdedigde hij de visie van de gecompliceerdheid van de atomen, dat ze namelijk niet de eenvoudigste kleinste delen van de materie vormen. De verdere ontwikkeling van de wetenschap heeft dit bevestigd.

In de schitterende schets 'De rol van de arbeid in het proces van de verandering van de

aap in de mens' toonde Engels de beslissende rol van de arbeid in de vorming van de mense-lijke maatschappij.

Op basis van dit uitgebreide materiaal heeft Engels voor het eerst de materialistische dialectiek, ook op het terrein van de studie van de natuur uiteengezet. Wat betreft de wetenschappen, zoals de natuurkunde, scheikunde, biologie, heeft men sindsdien grote vorderingen gemaakt, waardoor enige stellingen van Engels sindsdien verouderd zijn. 'De dialectiek van de natuur' behoudt echter ook in deze tijd een grote wetenschappelijke en methodologische waarde.

Op 14 maart 1883 overleed Karl Marx na een zware ziekte. Zijn dood trof Engels diep. Op de avond van de 14e maart telegrafeerde hij zijn vrienden en strijdmakkers, welk een verschrikkelijk verlies de internationale socialistische beweging had getroffen. 'Ondanks het feit dat,' zo schreef Engels aan Liebknecht, 'ik hem vanavond onbeweeglijk in zijn bed zag liggen met een voor eeuwig verstijfd gelaat, kan ik mij toch niet voorstellen dat deze geniale geest heeft opgehouden de wereld te verrijken met zijn krachtige gedachten over de arbeidersbeweging van beide halfronden. Aan hem hebben wij te danken tot wie wij zijn geworden en alles wat de moderne beweging nu bereikt heeft. Deze heeft aan hem haar theoretische en praktische activiteit te danken. Zonder hem zouden wij nu nog in de duisternis dwalen.' *

'De machtigste geest van onze partij heeft opgehouden te denken, het sterkste hart dat ik ooit gekend heb, heeft opgehouden te kloppen,' deelde Engels aan Becker mee **.

---

* Marx, Engels
'Werke', Bd. 39, S. 4
363

** Marx, Engels
'Werke', Bd. 39, S. 4
364

'De mensheid is één hoofd kleiner geworden, het aanzienlijkste waarover onze tijd beschikte,' schreef hij aan Sorge*.

Het verlies van Marx was voor Engels om twee redenen zwaar. Met de dood van Marx verloor hij niet alleen een geniale leider van de beweging waaraan hij zelf zijn leven wijdde. Met de dood van Marx verloor hij zijn tweede 'ik', de metgezel van zijn gehele bewuste leven, een waardige vriend, een strijdmakker.

Op 17 maart 1883 werd Marx begraven op de Highgate begraafplaats in Londen, in hetzelfde graf waar zijn vrouw meer dan een jaar geleden begraven was. Engels heeft bij het graf een ontroerende rede gehouden, waarin hij de grote wetenschappelijke moed en zijn onbaatzuchtige heldhaftige leven van strijd voor het proletariaat schetste. Zijn toespraak eindigde Engels met de profetische woorden: 'Zijn naam en zijn werk zullen de eeuwen trotseren.'**

Gedurende deze zware dagen van zijn leven had Engels echter niet de tegenwoordigheid van geest verloren, hij boog niet onder de zwaarte van de slag.

'Nu zijn wij wellicht de laatsten van de generatie tot 1898,' schreef hij de dag na de dood van Marx aan J. F. Becker. 'Welnu, wij blijven op onze post. De kogels sluiten om ons hoofd, vrienden vallen weg, maar wij beiden vinden daaraan niets vreemds. Indien één van ons door een kogel getroffen wordt, het zij zo, en dat mijn lichaam goed getroffen wordt, zodat ik niet lang behoef te worstelen.'***

---

* *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 35, S. 386.

** *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 19, S. 352.

*** *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 35, S. 384.

X

De raadgever en leider van de Europese socialisten

In het leven van Marx deed Engels alles wat mogelijk was voor een mens, om zijn vriend te helpen met het schrijven van 'Het kapitaal' en na zijn dood heeft hij zonder aarzelen zijn eigen wetenschappelijke werken terzijde gelegd om het werk te voltooien dat hij had onderbroken tijdens de ziekte en het overlijden van Marx.

Allereerst moest hij het manuscript van het tweede deel van 'Het kapitaal' publiceren. Kort voor zijn dood heeft Marx zijn dochter Eleanor verteld dat Engels iets moest doen voor dit manuscript. En daarna moest het derde deel en uiteindelijk het voorbereidende manuscript van het 4e deel ('De theorie van de meerwaarde'), om nog maar te zwijgen van een reeks andere minder grote werken van Marx, gepubliceerd worden.

Nadat hij in zijn 63e levensjaar begonnen was met het werk aan de manuscripten van 'Het kapitaal', was Engels steeds ongerust dat hij het niet zou kunnen voltooien. Het onleesbare handschrift van Marx was moeilijk te ontcijferen. De manuscripten moesten worden uitgezocht, tot een eenheid worden gebracht en dit kon niemand anders dan Engels doen.

Toen kort na de dood van Marx, Engels gedurende een half jaar door ziekte aan het bed gekluisterd was en hem de mogelijkheid om aan 'Het kapitaal' te werken ontnomen was, schreef hij aan P. L. Lavrov: 'Vooraf dat verontrust mij, dat ik de enige overlevende ben die het handschrift van Marx kan ontcijferen en de afkortingen van woorden en hele zinnen kan analyseren.'* Terwijl hij probeerde de verloren tijd in te halen, besteedde hij hele nachten aan het overschrijven van de manuscripten. Daardoor kwam de ziekte spoedig weer terug. Toen besloot Engels om, zoals hij schreef 'een heroïsche daad te stellen'. Hij nam een assistent, aan wie hij, liggende op de divan, dagelijks van 10 uur 's morgens tot 5 uur in de namiddag de tekst dicteerde.

Echter, het overschrijven van het manuscript was slechts een deel van het werk en niet het moeilijkste. Er moest ook nog een groot scheppend werk verricht worden. Het manuscript van het tweede deel van 'Het kapitaal' bestond uit twee volledige en zes onvolledige varianten. Naast afzonderlijke, grondig uiteengezette delen van het manuscript waren er nog andere niet minder belangrijke delen die alleen nog maar waren ontworpen. Engels moest dit manuscript uitvoerig bestuderen en de afzonderlijke fragmenten redigeren. Zoals Engels benadrukte in zijn voorwoord bij het tweede deel van 'Het kapitaal', probeerde hij deze opgaven volledig in de geest van de schrijver te volbrengen.

In februari 1885 beëindigde Engels het werk aan het manuscript van het tweede deel van 'Het kapitaal' en stuurde het naar de uitgever.

Direct daarna zette hij zich aan het dicteren

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 36,
S. 87.

van het derde deel. Het derde deel werd door Engels geschreven. Het bevatte eindconclusies welke zouden leiden naar een algehele omwenteling van de gehele politieke economie. Het bevat inderdaad een totale omwenteling van de oude politieke economie. 'Enkel dankzij dit werk verwerft onze theorie een onverwoestbaar fundament en kunnen wij zegevierend op alle fronten naar voren treden.'*

De uiteindelijke redactie van het derde deel vergde van Engels erg veel inspanning. Hij moest het materiaal opstellen, een aantal noodzakelijke tussenstukken maken en aanvullingen, in het bijzonder over nieuwe verschijnselen in de kapitalistische economie, inlassen.

Engels werkte met de grootste liefde en zorgvuldigheid aan de waardevolle manuscripten van Marx. Deze manuscripten dienden voor hem als loon van het hoogste wetenschappelijke genot. 'Er is veel inspanning nodig,' zo schreef Engels aan J. F. Becker, 'aangezien bij een mens zoals Marx ieder woord van goud is. Ik vind dit werk prettig; immers ik ben opnieuw samen met mijn oude vriend.'*

Over het grote en moeilijke werk dat Engels uitvoerde bij de uitgave van het tweede en derde deel van 'Het kapitaal' schreef Lenin: 'Deze twee delen van 'Het kapitaal' zijn het werk van twee: van Marx en van Engels.'**

De voorbereiding tot het drukken van het derde deel van 'Het kapitaal' heeft bijna 10 jaar geduurd. Dit kan niet alleen worden verklaard door de grote omvang en de moeilijkheid van het werk en ook niet door de vermindering van het gezichtsvermogen van Engels. Op zijn schouders lag nog een massa ander

---

* *Marx Engels*,
'Werke', Bd. 36,
S. 252-253.

* *Marx Engels*,
'Werke', Bd. 36,
S. 24.

** *V. I. Lenin*,
'Verzamelde
werken' (Russisch),
dl. 2, blz. 12.

werk. Behalve de redactie van het eerste deel van 'Het kapitaal' dat door Engels in 1886 werd voltooid, moest hij nieuwe uitgaven publiceren: nieuwe uitgaven van het eerste en tweede deel voorbereiden en andere werken van Marx vertalen ('De armoede van de filosofie', 'De 18e Brumaire van Louis Bonaparte', 'De burgeroorlog in Frankrijk', 'De klassenstrijd in Frankrijk' etc.) en tevens zijn werken voorzien van voorwoorden. Hij schreef hierover aan I. F. Becker: 'Dit kan dienen als een bewijs welk een grote internationale verbreiding ons communisme nu heeft gekregen en verheug je daarom altijd als je kunt bijdragen aan haar verbreiding.' *

In de 12 jaar die Engels Marx overleefde, schreef hij een grote hoeveelheid artikelen en publiceerde hij twee boeken welke van grote betekenis zijn. Één daarvan — 'De oorsprong van het gezin, van het particuliere eigendom en van de staat' — beschouwde Engels in zekere mate als de vervulling van het testament van Marx. Door Marx is een samenvatting gegeven van het werk van de Amerikaanse geleerde Louis Henri Morgan 'The Ancient Society' en voorzien van aantekeningen. Hij was klaarblijkelijk van plan een werk te schrijven over dit boek, maar dit gelukte hem niet. Toen Engels de aantekeningen en het boek zelf had leren kennen, vond hij dit zeer interessant en zette zich aan het werk. Hij gebruikte daarbij een even grote hoeveelheid andere stof. Het resultaat hiervan was het fundamentele werk.

Lenin beschouwde 'De oorsprong van het gezin, van het particuliere eigendom en van de staat' als een van de belangrijkste werken van het moderne socialisme. 'In dit werk kan men

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 36,
S. 339.

met vertrouwen tegenover iedere zin staan, de zinnen zijn namelijk niet lukraak geschreven maar gebaseerd op uitgebreid historisch en politiek materiaal.* Dit werk van Engels was een enorme stap vooruit in de verdere verwerking van het materialistische begrip van de geschiedenis en tevens van een reeks problemen van het wetenschappelijk communisme. Engels belichtte daarin het verre verleden van de menselijke maatschappij, legde de basis van de marxistische studie van de oorspronkelijke geschiedenis, het ontstaan van het gezin, de étappes en de ontwikkeling van de verschillende vormen van eigendom. Het heeft volledig de beweringen van burgerlijke economen en sociologen weerlegd ten aanzien van het feit dat het particuliere eigendom eeuwig bestaan heeft. Engels toonde aan dat het particuliere eigendom pas opkwam in een bepaalde periode van de geschiedenis van de menselijke samenleving. De allerhoogste volledige ontwikkeling bereikte het ten tijde van het kapitalisme, waarin het veranderde in een obstakel voor de verdere ontwikkeling van de mensheid. De sociale revolutie van het proletariaat verwijdert dit obstakel als resultaat waarvan het particuliere eigendom wordt geliquideerd. Dan vindt de overgang plaats naar het gemeenschappelijk communistische eigendom. Zo is de dialectiek van de geschiedenis.

Engels ontmaskerde de fouten van de bourgeois-theorieën over het karakter van de regering terwijl hij bewees dat de regering in de antagonistische klassenmaatschappij het wapen in de handen van de heersende klassen is, ter onderdrukking en exploitatie van de onderdrukte klassen. Zodoende was de antieke

* V. I. Lenin,
'Verzamelde
werken' (Russisch),
dl. 39, blz. 87.

staat, de staat van de slaveneigenaren, voor de onderdrukking van de slaven, de feodale staat, het orgaan van de adel, voor de onderdrukking van de lijfeigene boeren. Zo is de bourgeois-staat het wapen van de exploitatie van de loonarbeid door het kapitaal. Dit laatste heeft ook betrekking op de democratische burgerlijke staat zelf: 'Bij haar wordt de rijkdom van haar macht zijdelings gebruikt maar daarentegen is het waarschijnlijker dat aan de ene kant in de vorm van directe omkoping van ambtenaren — een klassiek voorbeeld is Amerika — aan de andere kant in de vorm van een verbinding tussen regering en beurs, welke des te gemakkelijker wordt gerealiseerd naarmate de staatsschulden toenemen en de aandelenmaatschappijen concentreren in hun handen niet alleen het transport maar ook de produktie zelf en ze maken met hun concentratie net zo'n beurs.'* Er waren historische perioden waarin er nog geen klassen waren en nog geen staat was en zo zal onvermijdelijk de nieuwe hogere trede van de historische ontwikkeling aanbreken waarbij de staat ophoudt te bestaan. 'Met het verdwijnen van de klassen verdwijnt onmiddellijk de staat. De maatschappij die op een nieuwe manier de produktie organiseert op basis van de vrije en gelijke associaties van producenten, stuurt het gehele staatsapparaat daarheen waar het thuis hoort, nl. in het museum van oudheden, naast het spinnewiel en de bronzen bijl.'**

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 21,
S. 172.

** *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 21,
S. 173.

Het diepgaande onderzoek van Engels over het ontstaan van de staat, haar klassekarakter en de voorwaarden voor het afsterven ervan, vormde de nieuwe *étape* in de uitwerking van de marxistische studie over de staat.

Een voortreffelijk werk van Marx was zijn boek: 'Ludwig Feuerbach en het einde van de klassieke Duitse filosofie' (het kwam uit in 1888). In dit werk, samengesteld uit een reeks kritische artikelen van Engels op het boek van K. Starke over Feuerbach, welke in 1886 in 'Die Neue Zeit' gepubliceerd zijn, werd de verhouding van het marxisme tot zijn filosofische voorgangers aangetoond. Engels deed recht aan de filosofie van Hegel, de studie van Feuerbach en de invloed die zij hadden op de uitwerking van zijn zienswijze en die van Marx. Tegelijkertijd openbaarde hij de essentiële gebreken van de idealistische filosofie van Hegel en de beperktheid van het materialisme van Feuerbach. Engels onthulde het wezen van de revolutionaire omwenteling in de filosofie welke had plaats gevonden op grond van het dialectisch en historisch materialisme. Daarbij benadrukte hij het principiële verschil tussen de filosofie van Marx en alle voorgaande filosofische studies.

Van groot theoretisch belang zijn eveneens de brieven van Engels over het historische materialisme. In deze brieven trad hij op tegen de vulgarisatoren van het historisch materialisme, welke beweerden dat de economische factor de enige actieve oorzaak in het historische proces is. De politieke en de ideologische bovenbouw zijn slechts het passieve gevolg dat geen enkele werking op de geschiedenis heeft. Deze vulgarisering van het marxisme leidde tot de fatalistische opvatting dat de geschiedenis als automatisch proces plaatsvindt zonder medeweten van de mensen. Engels heeft uitgelegd dat er niet zoiets is als een automatische werking van economische factoren, dat de

mensen zelf hun geschiedenis maken, dat in het historische proces de economische voorwaarden bepaald zijn.

'In overeenstemming met de materialistische opvatting van de geschiedenis,' schreef Engels op 21—22 september 1890 aan J. Bloch, 'is in het historische proces het bepalende **per slot van rekening** de produktie en de weergave van het werkelijke leven. Noch ik, noch Marx heb-

Das Kapital.

Kritik der politischen Oekonomie.

Von

Karl Marx.

Zweiter Band.

Buch II: Der Cirkulationsprozess des Kapitals.

Herausgegeben von Friedrich Engels.

Das Recht der Uebersetzung ist vorbehalten.

---

*Titelblad van het
tweede deel van
'Het kapitaal'*

Hamburg
Verlag von Otto Meissner
1885.

ben ooit iets anders beweerd. Indien iemand deze stelling verdraait in die zin dat het economische moment het enig bepalende is en als hij deze overtuiging herleidt tot een nietszeggende abstracte zinlose frase, dan is dit niet wat Marx heeft bedoeld. De economische situatie is de basis, maar de loop van de historische strijd is eveneens van invloed en in vele gevallen bepalen de verschillende onderdelen daarvan de bovenbouw en voornamelijk zijn **vorm**: de politieke vormen van de klassenstrijd en zijn resultaat, de staatstructuur, opgesteld door de zegevierende klasse na de beslissende slag, rechtsvormen en de weerspiegeling van al deze gevechten in de hersens van de deelnemers, politieke, juridische en filosofische theorieën, religieuze zienswijzen en haar verdere ontwikkeling in het systeem van dogma's.*

Terwijl hij de gedachte ontwikkelde dat de bovenbouw, waaronder de staatsmacht, een terugwerkende invloed heeft op de economie van de maatschappij, schreef Engels aan K. Schmidt: 'Waarom strijden wij dan voor de politieke dictatuur van het proletariaat, indien de politieke macht machteloos is?''**

Engels uitte zijn verontwaardiging over de allernieuwste marxisten die overal verkondigden dat zij de nieuwe theorie helemaal begrepen en haar meteen konden toepassen, terwijl ze slechts enkele basis-ideeën hadden opgenomen en zelfs dat soms ook niet al te goed.

In zijn brieven over het historisch materialisme ontwikkelde en concretiseerde Engels de marxistische wetenschap over de maatschappij. Hoewel Engels een grote betekenis toekende aan het theoretische gedeelte van de klassenstrijd en in die tijd niemand zag die hem en

---

* *Marx Engels*,
'Werke', Bd. 37,
S. 394-395.

** *Marx Engels*,
'Werke', Bd. 37,
S. 420.

Marx op het gebied van de theorie zou kunnen vervangen, lukte het hem niet de reeds vroeger uitgedachte en aangevangen wetenschappelijke werken te voltooien en evenmin slaagde hij erin het manuscript van het vierde deel van 'Het kapitaal' drukklaar te maken ('Theorie van de meerwaarde'). Ook lukte het Engels niet terug te komen op zijn werk over de geschiedenis van Ierland noch op 'De dialectiek van de natuur'. Evenmin was het hem gegeven een reeks andere werken te realiseren, die hij zich had voorgenomen. Zo was Engels van plan om in het Duits een brochure te schrijven over de rol van het geweld in de geschiedenis. Behalve drie hoofdstukken uit 'Anti-Duhring' was hij van plan in de brochure nog een vierde, speciaal daarvoor geschreven, hoofdstuk in te voegen, welke de rol van het geweld in de geschiedenis van Duitsland in 1848 toelicht. Dit werk bleef onvoltooid.

Engels had zich eveneens voorgenomen een uitvoerige biografie over Marx te schrijven, de geschiedenis van de Duitse socialistische beweging in de periode 1843—1863 en de geschiedenis van de I Internationale. In plaats daarvan kon hij slechts een korte biografie over Marx publiceren alsmede enige artikelen en voorwoorden ('Bij de geschiedenis van de Raad van Communisten', 'Marx en de "Neue Rheinische Zeitung"' en andere), waarin hij de eerste periode van de gemeenschappelijke strijd belichtte ten behoeve van de proletarische partij.

Dit alles is begrijpelijk indien men zich de enorme arbeid realiseert die door Engels werd verricht, daar hij in dezelfde tijd de leiding had van de internationale proletarische beweging.

In het voorwoord bij het derde deel van 'Het kapitaal' waarin hij zijn aandeel hieraan uiteenzet, schreef Engels dat met de groei van de internationale arbeidersbeweging zijn hulp zoveel gevraagd werd dat zijn theoretische bezigheden daardoor in het gedrang kwamen. 'Maar wie, zoals ik,' schreef Engels, 'meer dan 50 jaar actief heeft deelgenomen aan deze beweging, is verplicht de daaruit voortvloeiende taken op zich te nemen, wanneer deze een onmiddellijke uitvoering eisen.'*

Engels voelde de totale verantwoordelijkheid die nu op zijn schouders gelegd was, als zeer groot, toen hij Marx zowel op theoretisch gebied als op het terrein van de praktische politieke leiding moest vervangen.

'Heel mijn leven heb ik dat gedaan waarvoor ik voorbestemd was,' schreef hij aan I. F. Becker. 'Ik speelde de tweede viool en dacht dat ik mijn taak behoorlijk vervulde. Ik was blij dat er zo'n prachtige eerste viool als Marx naast mij was. Wanneer ik nu plotseling in de theoretische vraagstukken de plaats van Marx moet innemen en de eerste viool moet spelen dan kan het andere werk haast niet gedaan worden zonder blunders en er is niemand die dat zo sterk voelt als ikzelf. Alleen dan, wanneer er stormachtige tijden aanbreken, voelen wij wat wij verloren hebben in de persoon van Marx. Niemand van ons beheerst zozeer het ruime gezichtsveld. Hij kon, wanneer dat nodig was, snel handelend optreden en wist altijd de juiste beslissing te nemen. In rustiger tijden gebeurde het wel eens dat de gebeurtenissen de juistheid van mijn oordeel bevestigden, maar op revolutionaire momenten was zijn oordeel bijna altijd foutloos.'**

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 25,
I.T., S. 4.

** *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 36,
S. 188.

Om te begrijpen hoe groot en moeilijk de taak van de leiding van de internationale socialistische beweging in deze tijd was, moet men zich de enorme groei van deze beweging in de breedte, de verschillende omstandigheden en het karakter van de strijd in de verscheidene landen realiseren. Onder zijn leiding van de socialistische partijen die in vele Europese staten opkwamen nam Engels naast het algemeen, gemeenschappelijke, ook het typische in de ontwikkeling van de arbeidersbeweging in verschillende landen in aanmerking. Hij benadrukte de rol van het marxisme als verenigde internationale studie, kwam op voor zijn basisprincipes en de betekenis van de gemeenschappelijke wetmatigheden van de arbeidersbeweging bij alle verschillen in haar concrete vorm, alsmede haar tactiek in de verschillende landen. Hij bestudeerde aandachtig ieder land en volgde de opkomende socialistische pers, schreef belangrijke artikelen voor socialistische kranten, onderhield een enorme correspondentie met socialisten in de diverse landen, trad op als bemiddelaar tussen hen en ontving talrijke bezoekers bij zich thuis in Londen.

'Na de dood van Marx,' schreef Lenin, 'is Engels in zijn eentje doorgedaan als raadgever en leider van de Europese socialisten. Ook de Duitse socialisten, wiens partij zich ondanks regeringsvervolgingen krachtig ontwikkelde, richtten zich voor raad en aanwijzingen tot hem. Maar ook vertegenwoordigers van achtergebleven landen zoals Spanjaarden, Roemenen en Russen, die nog hun eerste stappen moesten overdenken en afwegen, wendden zich tot hem. Zij allen hebben geput uit de rij-

ke schat van kennis en ervaring van de oude Engels.*

Terwijl Engels zijn raadgevingen en aanwijzingen gaf, streed hij hard voor de uitvoering ervan in de praktijk en hield hij aandachtig toezicht op de activiteiten van ieder land afzonderlijk, steeds paraat om hun beleid te corrigeren. Engels voerde een onverzettelijke strijd op twee fronten, zowel tegen de hervorming alsook tegen de contrarevolutie.

In de Engels-Amerikaanse socialistische beweging bekritiseerde Engels scherp de totale vervreemding van de arbeidersmassa's, sektarisme, dogmatisme en de onbekwaamheid om de marxistische theorieën tot te passen op concrete situaties in hun land.

Engels hield rekening met de bijzonderheden van Engeland en Amerika waar het proletariaat op grond van een reeks politieke en economische omstandigheden in die tijd bijna van geen enkele politieke zelfstandigheid blijk gaf. Het proletariaat in deze landen werd aan de staart voortgesleept door de bourgeoisie van die landen, welke zich bijzonder onderscheidde in de kunst van het bedriegen, demoraliseren en omkopen van arbeiders.

De belangrijkste opgave van het socialisme in deze landen was het politiek wakker schudden van het proletariaat, het organiseren van de arbeidersmassa's, al was het alleen maar om de burgerlijke invloed te doorbreken. Daarom heeft Engels de socialisten in Amerika, die hoofdzakelijk uit Duitse emigranten bestonden, zo scherp bekritiseerd. Nadat zij de theorie van het wetenschappelijk communisme hadden veranderd in een dood dogma, probeerden zij van boven af iedere willekeurige

*F. I. Lenin,
'Verzamelde
werken' (Russisch),
dfl. 2, blz. 13

theorie aan de onderontwikkelde en onverschillige Amerikaanse arbeiders op te leggen.

'De Duitsers,' schreef Engels, 'konden toch geen hefboom maken welke de Amerikaanse massa's in beweging zou brengen. In de meerderheid der gevallen begrijpen zij zelf de theorie niet en beschouwen haar doctrinair en dogmatisch, als iets wat men uit het hoofd moet leren en dan is dat voldoende voor alle gevallen die zich in het leven voordoen. Voor hen is het een dogma en niet een handleiding om te handelen'*.

Aangezien de Duitsers niet de omstandigheden en het karakter van de Amerikaanse arbeidersbeweging begrepen, hadden zij natuurlijk geen succes. De verscheidenheid van de arbeidersbeweging in de VS en het niveau van haar ontwikkeling in aanmerking genomen hebbende, raadde Engels de socialisten in Amerika aan om de eerste en onrijpe poging van de arbeiders om een organisatie te stichten, te ondersteunen. In verband hiermee wees Engels op de grote betekenis van 'De orde van de Ridders van de arbeid', ondanks de warrige principes (de onthouding van politiek, de hoop op de coöperatie als de weg naar 'vervanging van het systeem van loonarbeid door het coöperatieve industriële systeem' enz.).

Engels zag de taak van de socialisten in Amerika in het deel nemen aan iedere algemene beweging van de arbeidersklasse, haar feitelijke uitgangspunt nemend zoals zij is en haar dan geleidelijk op te heffen tot het theoretische niveau. Iedere mislukking is het onvermijdelijke gevolg van onjuiste theoretische stellingen van het beginselprogramma. Sprekend met woorden van het 'Communistisch Manifest'

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 36,
S. 488.

zouden zij in de beweging van vandaag moeten opkomen voor de toekomst van de beweging.*

In Engeland kwam in de tachtiger jaren uiteindelijk een opleving in de arbeidersbeweging. De sociaal-economische basis hiervan was het geleidelijke verlies van het vroegere industriële monopolie van Engeland tengevolge van de concurrentie van de Verenigde Staten en Duitsland. Door de economische depressie verslechterde de situatie van de grote massa's laagbetaalde arbeiders. Maar ondanks de bloei van de massale beweging in de eerste helft van de tachtiger jaren, waren de socialistische organisaties vijandige sektes, welke bijna geen invloed hadden op de arbeiders. De leiders van deze organisaties bleven, aldus Engels, officieren zonder soldaten.

Ook in Engeland streefde Engels naar het opleiden van theoretisch ervaren marxisten, die verbonden waren met de massale arbeidersbeweging en die in staat waren om de basis van de echte arbeiderspartijen te leggen. Hij voerde strijd tegen de opportunistische sociaal-democratische federatie, welke aanspraak maakte op het monopolie in de socialistische beweging in Engeland en tegen hun leider Hyndman, waarin Engels niet zonder reden een principeloze carrièremaker zag.

Engels nam actief deel aan de voorbereiding van de splitsing van de Sociaal-democratische federatie. In zijn huis vonden vergaderingen van de linksen plaats, van de oppositieleden waartoe Eleanor Marx en haar man Eduard Aveling behoorden. Engels wilde zich echter ook niet solidair verklaren met de Socialistische Liga, die door deze splitsing ontstaan

---

* *Marx, Engels, 'Werke', Bd. 36, S. 497-498.*

was, zolang zij in de praktijk de juistheid van haar richting niet aantoonde. Spoedig wendde de Socialistische Liga over naar het anarchisme en de aanhangers braken met haar.

Engels trad ook op tegen de in 1884 opgekomen Fabian Society, die voor de meerderheid uit intelligenten, geleerden en schrijvers zoals bv. Sydney Webb, bestond. Deze vereniging noemde zich socialistisch, maar in werkelijkheid was het niets anders als een tak van de liberale partij. 'Het is een kliek van burgerlijke socialisten van verschillende soort, noteerde Engels, van carrièremakers tot socialisten uit gevoel en filantropen, die zich enkel uit angst tegenover de dreigende overheersing van de arbeiders, verenigen en die tot alles in staat zijn om dit gevaar te voorkomen, terwijl ze de leiding voor zichzelf houden, voor de ontwikkelden.'*

De tweede helft van de tachtiger jaren getuigde in Engeland van een stormachtige bloei van de massale arbeidersbeweging, de beweging van werkelozen, de oprichting van nieuwe vakbonden, die slecht opgeleide arbeiders verenigde en strijdvaardige stakingen, waarvan de belangrijkste de algemene staking van de Londense havens in 1889 was. Engels begroette deze staking met bijzondere vreugde en beschouwde haar als het begin van de omwenteling in de Engelse arbeidersbeweging. Hij was in verrukking over het feit dat in de arbeidersbeweging in Engeland, waar de mufte geest van de oude vakbonden zo lang en sterk aanwezig was, een vers revolutionair windje blies, dat een nieuwe jonge beweging begon van de brede massa's van onopgeleide, slecht gekwalificeerde arbeiders (havenarbei-

---

* *Marx/Engels, 'Werke', Bd. 38, S. 360.*

ders, gastarbeiders enz...), welke moest dienen als voorbeeld voor andere groepen van het proletariaat.

In deze beweging nam Engels zelf actief deel. Om zich heen verzamelde hij een kleine groep van socialisten, in de persoon van Eleanor en Edward Aveling en zulke vooraanstaanden van het proletariaat als Tom Mann, John Burns, Bill Thorn en anderen. Op advies van Engels ondernamen de Avelings een energieke activiteit in de arbeidersbuurten van Londen, in de East End; ze voerden propaganda onder de leuzen van de strijd voor de 8-urige werkdag en voor de oprichting van een onafhankelijke politieke organisatie van het proletariaat. De Avelings, Burns, Mann en anderen speelden een leidende rol in de organisatie van stakingsgevechten aan het einde van de tachtiger jaren en in de oprichting van vakbonden van ongekwalificeerde arbeiders.

De weerklank van de massale beweging van de tachtiger jaren waren de pogingen om aan het begin van de negentiger jaren een zelfstandige politieke partij van het proletariaat op te richten. Engels heeft met medeleven gesympathiseerd met de organisatie voor de oprichting in 1893 van de onafhankelijke arbeiderspartij, waarvan eerst ook zijn aanhangers deel uitmaakten, de Avelings, Mann en anderen. Echter ook in de onafhankelijke arbeiderspartij kwamen spoedig opportunistische elementen op zoals Keir Hardy en de aanhangers van Engels gingen eruit.

'Men kan werkelijk in wanhoop raken,' schreef Engels aan Plechanov, 'van zulke mensen als deze Engelse arbeiders met hun gevoel van nationaal overwicht, met grote mate van

bourgeois-ideeën en opvattingen, met de beperktheid van hun "praktische" visie op de dingen, met hun leiders, door en door doordrongen met de besmetting van de parlementaire corruptie.*

Zolang er in een aantal belangrijke landen geen massale socialistische partijen opgericht waren, wees Engels allerlei voorstellen af om te beginnen met een nieuwe internationale proletarische organisatie, daar hij dit nog te vroeg vond. Engels stelde zich een nieuwe Internationale voor, zo één, welke onvoorwaardelijk de principes van het marxisme naar voren brengt en niet alleen een propagandistische vereniging wordt, maar in de eerste plaats een organisatie gericht op actief handeld optreden. Engels was van mening dat voor de oprichting van zo'n internationale de tijd nog niet gekomen was.

Echter, aan het einde van de tachtiger jaren, toen in een reeks Europese landen (Spanje, België, Noorwegen, Zwitserland, Oostenrijk, Zweden, e.a.) socialistische partijen ontstonden, werd de drang van de socialisten naar éénwording op internationaal niveau steeds sterker. Tegelijkertijd ontstond het gevaar dat de leiding van het eerste internationale congres in handen zou vallen van de Engelse trade-unions, van Hindmans sociaal-democratische federatie en ook van Franse possibilisten. Toen Engels zich van dit gevaar bewust werd, stortte hij zich als een jongeling in de strijd, teneinde de pogingen van de organisatie van de opportunistische Internationale te ontregelen.

Na zijn andere werk terzijde te hebben gelegd, ontwikkelde hij een enorme activiteit om

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 39,
S. 210.

zijn plannen tot stagnering van deze Internationale te realiseren. Als tegenkracht tegen de possibilisten werd besloten — op initiatief van de Franse Arbeiderspartij — een internationaal congres van socialisten in Parijs bijeen te roepen en wel op 14 juli 1889 ter ere van de 100-jarige gedenkdag van de Franse revolutie. Engels bekritiseerde de leiders van de arbeiderspartij, Guesde en Lafargue vanwege hun traagheid en onvoldoende vasthoudendheid in de voorbereiding van het congres. Verder gaf hij hen praktische adviezen, voerde de redactie van de documenten met betrekking tot het bijeenroepen van het congres en voerde een uitgebreide correspondentie. In zijn brieven aan Bebel en Liebknecht raadde hij de invloedrijke Duitse partij aan om vastbesloten op te treden tegen het congres van de possibilisten en de socialisten van de andere landen tegen hen te mobiliseren. Daarnaast voerde Engels met behulp van vrienden en aanhangers een energieke campagne in Engeland tegen de leiders van de Sociaal-Democratische Federatie.

De strijd van Engels tegen de opportunisten was een dringende noodzaak om het succes van het Parijse congres te garanderen. Dit heeft tenslotte de grondslag gelegd voor de 2e Internationale. De pogingen van de possibilisten en van de Sociaal-Democratische Federatie leden na de oprichting van de nieuwe internationale organisatie een fiasco.

Een even harde strijd voerde Engels tegen de hervormingsleiders van de Engelse vakbonden, welke nog door Marx op het Haagse congres ontmaskerd werden als mensen die omgekocht waren door de bourgeoisie en de regering. Zij hadden het plan opgevat om in 1893

het Internationaal Arbeiderscongres bijeen te roepen om op deze manier de leiding van de internationale arbeidersbeweging in handen te kunnen nemen. Engels mobiliseerde de socialisten voor een felle strijd tegen deze plannen en riep hen op om te tonen 'dat een klassebewust proletariaat er niet aan denkt om zich te stellen onder de leiding van hen die van mening zijn dat het systeem van het dienstloon een eeuwige onwankelbare wereldstructuur is.'*

Gelijk met de strijd tegen de hervormingsgezinden en tegen hen die tot verzoening bereid waren, trad Engels op tegen de anarchistische linkse elementen binnen de internationale socialistische beweging. Engels stond positief tegenover de besluiten van het Brusselse (in 1891) en het Zürichse (in 1893) congres, welke geen anarchisten toelieten op hun vergaderingen.

Op het Parijse congres werd het besluit aangenomen tot het vieren van het internationale I-Meifeest van het proletariaat. Engels beschouwde dit feest als de eerste internationale daad van het strijdende proletariaat en hij schreef dit op 1 mei 1890 in het voorwoord bij de nieuwe Duitse editie van 'Het Manifest van de Communistische Partij', waarin hij de geschiedenis van 'Het Manifest' en zijn verschijnen naging en hij toonde aan dat deze geschiedenis in bepaalde mate de arbeiderspartij na 1848 weerspiegelt. Engels riep in herinnering dat, toen Marx en hij 42 jaar geleden de kreet uitten 'Proletariërs aller landen, verenigt u!' sommigen nog negatief reageerden op deze oproep. Vanaf die tijd heeft de arbeidersbeweging grote vooruitgang geboekt en het bewijs

---

* *Marx/Engels, 'Werke', Bd. 37, S. 388.*

daarvan ziet Engels in de I-Meiviering van het internationale proletariaat. 'En de toestand van vandaag de dag toont de kapitalisten en landeigenaren van alle landen dat de proletariërs van alle landen zich werkelijk verenigen. 'O, als Marx nu nog bij ons kon zijn om het met eigen ogen te zien!''*

Ondanks zijn leeftijd nam Engels steeds deel aan de I-Meidemonstratie van de Engelse arbeiders en hij verhief zich op een platform, opgesteld op een vrachtwagen, welke diende als tribune voor de sprekers. Engels trad niet graag op voor publiek omdat hij zichzelf niet zo'n goede spreker vond.

Hij nam ook deel aan het 3e, Züricher Congres van de Internationale en hield een toespraak over de sluiting van het Congres, eerst in het Engels en Frans en daarna in het Duits. Diep geroerd door de enthousiaste ontvangst welke hem door de gedelegeerden van het congres werd bereid, verklaarde Engels in zijn toespraak dat hij die ontvangst niet alleen aanvaardde voor zichzelf alleen, maar voor zichzelf als 'medewerker van de grote mens wiens portret daar hangt' en Engels wees op het portret van Marx. 'Er zijn 50 jaar verstreken sinds Marx en ik zijn toegetreden tot de beweging en nadat wij onze eerste artikelen over het socialisme in de "Deutsch-Französische Jahrbücher" hadden gepubliceerd. Sindsdien heeft het socialisme zich van een kleine sekte ontwikkeld tot een machtige partij welke de gehele wereld heeft doen trillen. Marx is gestorven maar het is alsof hij nog leeft. Er is geen mens in Europa noch Amerika die met zo'n gerechtigheid trots kan terugzien op het werk van zijn leven.'**

* Marx, Engels,
'Werke', Bd. 22,
S. 63.

** Marx, Engels,
'Werke', Bd. 22,
S. 428.

In de tijd dat Engels deelnam aan het congres te Zürich bracht hij tevens een bezoek aan Wenen en Berlijn en dit liep uit op een triomftocht. Tijdens zijn optreden op de massale bijeenkomsten in deze steden benadrukte Engels, evenals in Zürich, dat hij de aan hem be-toonde eer en ovaties dankte aan de grote Marx, wiens strijdmakker hij was. 'Indien het mij gelukt is, gedurende 50 jaar iets te doen voor de beweging,' zo zei Engels, 'dan wil ik daarvoor geen enkele decoratie ontvangen. Mijn beste beloning dat zij jullie! Onze kameraden zijn overal, in de gevangnissen van Siberië, in de goudvelden van Californië, tot aan Australië. Wij zijn een grote mogendheid die angst inboezemt, de mogendheid waarvan meer afhangt dan van andere grote mogendheden. Daar ben ik trots op. Wij hebben niet tevergeefs geleefd en kunnen vol trots en voldoening terugkijken op onze werken.'*

Met de stichting van de 2e Internationale breidde de partijpolitieke activiteit van Engels zich uit. Aangezien tijdens zijn leven geen constant werkend centraal orgaan van de nieuwe Internationale was gevestigd, kwam niet alleen de ideële leiding maar ook veel organisatorisch werk, bv. de coördinatie van gemeenschappelijke acties van socialistische partijen in de verschillende landen, op de schouders van Engels. Hij voedde deze partijen op in de geest van het consequente proletarische internationalisme. Als basis van de strijdende samenwerking van de socialistische partijen zag Engels hun ideële vereniging in volledige gerechtigheid en in de coördinering van de acties. Een van de belangrijkste vormen van broederlijke samenwerking zag Engels in het overdragen van de ervaring

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 22,
S. 427.

van het ene land aan het andere, waarbij zij zelf, ieder op hun beurt, iets zouden leren. Engels volgde aandachtig de ontwikkeling van de afzonderlijke partijen, verheugde zich over hun successen, haastte zich hen, indien nodig, de gevolgde lijn te corrigeren.

Grote aandacht besteedde Engels in die tijd aan de door Guesde en Lafargue geleide Franse Arbeiderspartij.

In zijn brieven aan Paul en Laura Lafargue onthulde Engels de fouten die in het begin, ten tijde dat de beweging werd geleid door de politieke avonturist, generaal Boulanger, door Lafargue en enige andere socialistten in relatie tot de beweging waren gemaakt. Daar hij als een van de belangrijkste opgaven van de socialistten van alle landen de strijd tegen de toemende dreiging van de wereldoorlog beschouwde heeft hij Lafargue gewezen op het grote gevaar van de Boulanger-beweging, welke vol was van een doortrapt chauvinisme en revanchisme.

In verband met de grote verkiezingssuccessen van de arbeiderspartij aan het begin van de negentiger jaren, kwamen er opportunistische tendensen naar voren bij een aantal van haar leiders. Deze begonnen het zwaartepunt van het partijwerk over te brengen op 'het vangen van stemmen voor de verkiezingen'. Talrijke parlementaire fracties van de guesdisten en andere socialistten gingen over tot aansluiting van hun afgevaardigden bij een nieuw ontwikkelde socialistische groepering met aan het hoofd Millerand en Jaures. In de verenigde fracties waar Guesde-aanhangers in de minderheid waren, ging de leiding in feite over in de handen van Millerand en zijn aanhangers.

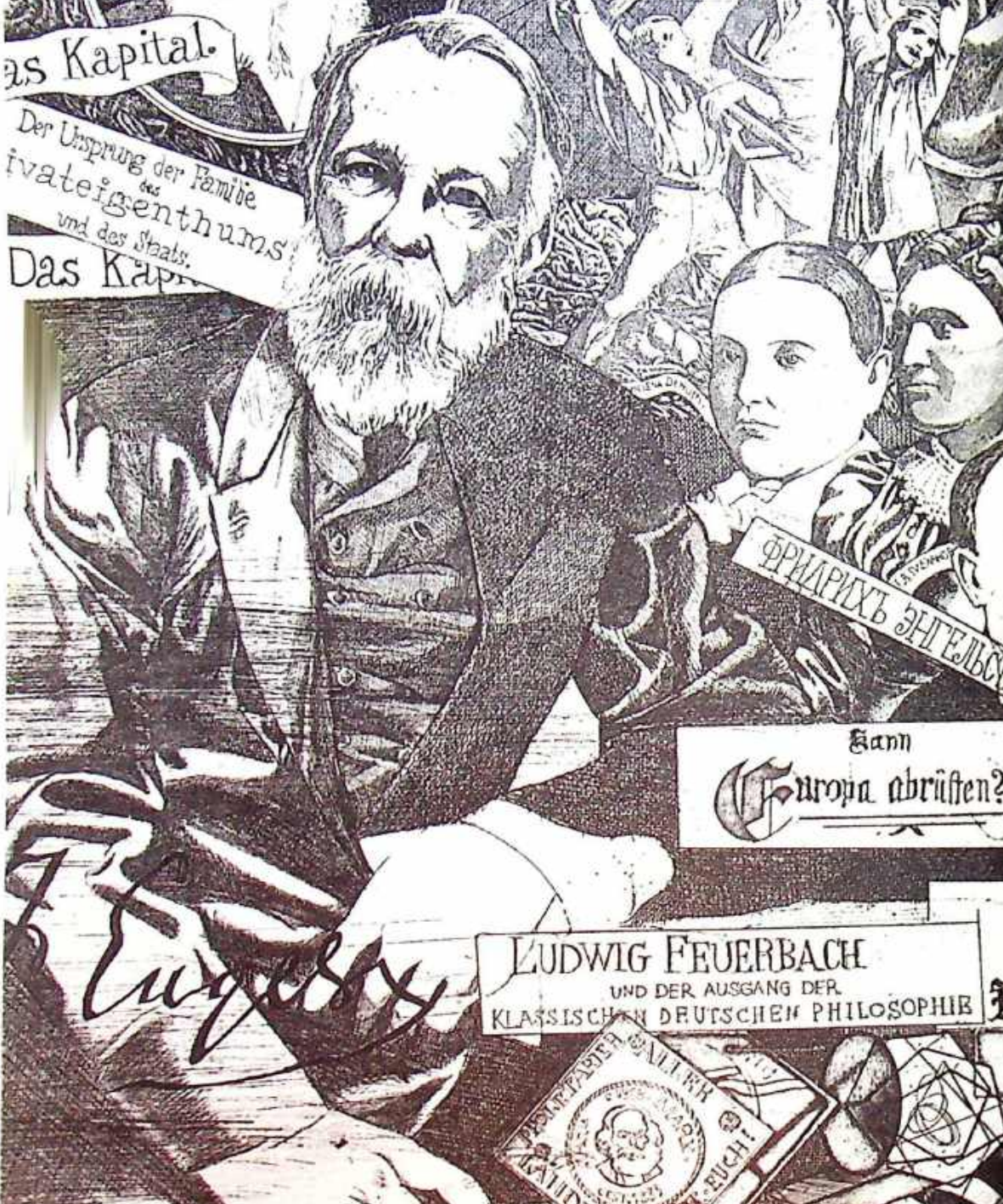

...für die Welt, nicht alle dem!

...STO...
...of...
...COMMUNIST PARTY

Das Kapital.

Der Ursprung der Familie
das
Privateigentums
und des Staats.
Das Kap...

ФРИДРИХ ЭНГЕЛЬС

Kann
Europa abrüsten?

LUDWIG FEUERBACH
UND DER AUSGANG DER
KLASSISCHEN DEUTSCHEN PHILOSOPHIE

"Vorwärts"
deutscher Volksblatt.

СОЦІАЛЬ-ДЕМОКРАТЪ.

LE SOCIALISTE
ORGANE CENTRAL DU PARTI OUVRIER

PRZEDSWIT

Arbeiter-Zeitung.

PRZEDSWIT

VOIX DE CLASSE

Dit 'huwelijk uit berekening' vond Engels uitermate gevaarlijk. Hij heeft voortdurend gewaarschuwd tegen de onderwerping van de socialisten aan Millerand, waarvan het praktische programma eerder radicaal als socialistisch was en daar hij een onvermijdelijke splitting met deze heren voorzag, stelde hij hen voor zich hierop in te stellen.

Een jaar voor zijn dood is Engels fel opgetreden tegen de opportunistische opvattingen ten aanzien van het agrarische vraagstuk. Aanleiding hiervan was het agrarische programma van de Franse socialisten dat op het congres te Nantes werd aangenomen. Dit congres van de arbeiderspartij vond plaats in 1894. Ook trad Engels ten aanzien van dit vraagstuk op tegen de leider van de Beierse sociaal-democraten, Volmar. Dit werd niet beantwoord met de vereiste afweer van de kant van de leiders van de Duitse sociaal-democraten.

De Franse Arbeiderspartij had in haar agrarisch programma de verplichting opgenomen het boereneigendom te beschermen en te redden van de ondergang in de kapitalistische maatschappij in plaats van de boeren uitleg te geven over de historische onvermijdelijkheid van het handhaven van het eigen bezit en hen te wijzen op het voordeel van een overgang — onder de leiding van het overwinnende proletariaat — van het kleine huishouden naar de gemeenschappelijke produktie. De Franse socialisten beloofden de 'redding' van eigendom, niet alleen aan de kleine boeren, maar ook aan de pachters, die de loondienst toepasten zoals de exploitant het werk van de loonarbeiders toepaste.

Nadat de Franse socialisten deze opportunistische stellingen naar voren hadden gebracht, kregen zij van andere zijden bijval. Op de Frankfurtse bijeenkomst van de Duitse sociaal-democraten (in 1894) trad Volmar naar voren met een voordracht over het agrarisch programma en hij stelde voor om daarin een aantal maatregelen op te nemen om de boerenstand te 'redden' van de ondergang. Daarbij verwees hij naar het programma van Nantes van de Franse socialisten, dat zogenaamd de goedkeuring had gekregen van Friedrich Engels. Engels had al eerder scherpe kritiek uitgeoefend op het opportunisme van Volmar onder wiens leiding de Beierse sociaal-democraten stonden en hij eiste van Bebel een georganiseerde splitsing van hen. Engels was van mening dat het noodzakelijk was publiekelijk op te treden tegen zowel het programma van Nantes, alswel tegen dat van Volmar. In de brief naar de redactie van 'Vorwärts' schreef Engels dat hij het programma van Nantes niet alleen niet goedkeurde, maar het veroordeelde, omdat mensen die het kleine boerenbedrijf voor altijd willen beschermen, streven naar het economisch onmogelijke: zij doen afstand van het socialistische principe en nemen een reactionaire positie in. Dit betekent natuurlijk niet dat de partij door eigen inmening de vernietiging van de kleine boerenstand wil bespoedigen, maar men moet nooit principieel die maatregelen tegenspreken welke ten doel hebben om voor de boeren hun onvermijdelijke ondergang minder pijnlijk te maken. Het ging in het programma van Nantes echter niet alleen over dergelijke maatregelen. In dezelfde brief deelde Engels mede dat hij van

plan was om zich met dit vraagstuk meer uitgebreid bezig te houden in de krant 'Neue Zeit'. Dit plan heeft Engels dan ook ten uitvoer gebracht in het artikel 'Het boerenvraagstuk in Frankrijk en Duitsland' (1894). In dit artikel bekritiseerde hij fel zowel de Franse socialisten als wel Volmar, die de opportunistische weg wilde bewandelen van aanpassing van de proletarische partij aan de burgerlijke illusies van de boerenstand.

Engels had er ook eerder steeds op gewezen dat de invloed van de partij op de bourgeoisie en boeren iets zegt over het feit dat het proletariaat in de praktijk de heersende klasse is. De partij zal echter niet haar historische taak vervullen indien zij opportunistische concessies zal doen aan de kleinburgerlijke- en boeren-illusies en -inspanningen.

Dergelijke gevaarlijke concessies zag Engels vooral in het programma van Nantes, waarin werd beloofd het boerenbezit voor altijd te zullen beschermen in plaats van de boeren uit te leggen dat 'de kapitalistische massaproductie hun machteloze kleine bedrijf zal verpletteren zoals de trein de kruiwagen!'

Tegelijkertijd onderstreepte Engels de enorme belangrijkheid van het boerenvraagstuk voor socialistische partijen. Om politieke macht te winnen, zelfs in de meest industrieel ontwikkelde landen, moeten de socialistische partijen naar de dorpen gaan en daar sterk worden. Terwijl hij de arbeiderspartijen op de noodzakelijkheid wees om in de dorpen actief te zijn, trad hij op tegen de principeloze jacht op boerenstemmen voor de verkiezingen: tegen de poging om die laag van boeren op de hand te krijgen, die door hun positie niet aan

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 22,
S. 521.

de kant van het proletariaat kunnen staan. Hij weigerde verontwaardigd de eisen van het programma van Nantes, over de verdediging van de landverhuurders, die het werk van anderen exploiteerden. Hij zag daarin een overtreding van de basisprincipes van het socialisme.

Hij benadrukte de noodzaak van verschillende benaderingsmethoden t.o.v. de boeren, en schetste welke tactiek socialistische partijen t.o.v. kleine, middel- en grote boeren en grote landeigenaren moeten gebruiken, zowel vóór als ná de machtsovername.

De houding beschouwend van de socialistische partij t.o.v. boeren, na de machtsovername door de arbeidersklasse, durfde Engels niet vooraf te beslissen over concrete vormen van overheveling van de kleine boerenlandbouw naar de collectieve socialistische landbouw, aangezien deze vormen afhangen van concrete voorwaarden en omstandigheden, waarbij het proletariaat de politieke macht overneemt. Daarom trok Engels de belangrijkste algemene lijnen van de politiek van het proletariaat t.o.v. kleine boeren. 'Het is duidelijk,' schreef Engels, 'dat wij, die staatsmacht hebben, er niet aan zullen denken om kleine boeren met geweld te onteigenen (met vergoeding of niet, dat is me om het even), hetgeen wij wel noodzaak is met grote landeigenaren te doen. Onze taak bestaat t.a.v. de kleine boeren in eerste instantie uit de overheveling van hun privé-productie naar gemeenschappelijke productie en dan niet met geweld, maar door het goede voorbeeld te geven.'*

Gezien de gehechtheid van de boer aan zijn lapje grond, benadrukte Engels de noodzakelijkheid om de overgang naar de kameraad-

---

* Marx/Engels,
'Werke', Bd. 22,
S. 518.

schap voor hem te vergemakkelijken, als hij daartoe zou besluiten en hem zelfs uitstel te geven om na te denken over zijn perceel, als hij zo'n beslissing nog niet kan nemen.

Wat de grote landeigenaren betreft zal de opdracht van het proletariaat de onteigening van de grote landeigenaren en de kapitalisten zijn. Of deze onteigening zal plaatsvinden met, of zonder inlossing, is afhankelijk van de omstandigheden, waarbij het proletariaat de macht zal overnemen en ook van het gedrag van de grote landeigenaren zelf. 'Wij denken helemaal niet dat inlossing ontoelaatbaar is onder zulke omstandigheden: Marx zei mij — en hoe vaak! — dat het voor ons het goedkoopst zou zijn indien we van deze bende zouden kunnen pachten.'*

Het werk van Engels 'Het boerenvraagstuk in Frankrijk en Duitsland' heeft enorm theoretisch en politiek belang. Daarin wordt het belang getoond van een verbond van het proletariaat en de werkende boeren, niet alleen voor het historische lot van de boeren, maar ook voor de overwinning van de socialistische revolutie. Engels heeft de overgang van de kleine boerenlandbouw naar grote socialistische coöperatieve produktie, door middel van kameraadschap, in theorie gebracht. Het idee van coöperatie als de tussenstap naar de totale communistische economie was volgens Engels niet alleen van hem, maar ook van Marx. Vooruitziend in de toekomst, zag Engels de taak van de centrale maatschappelijke macht in 'het geleidelijk overbrengen van de boerenkameraadschap naar de hoogste vorm en in de gelijkstelling van rechten en plichten binnen de gehele kameraadschap en zo ook van zijn af-

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 22.
S. 523.

zonderlijke leden met rechten en plichten die gelijk zijn aan die van de overgebleven delen van de gehele gemeenschap' *.

De kritiek op het agrarisch programma van Nantes heeft een slag toegebracht aan de opportunistische elementen, niet alleen binnen de Franse, maar ook binnen andere partijen van de 2e Internationale, in de eerste plaats aan de Duitse sociaal-democraten, die toen nog de belangrijkste positie innamen in de internationale arbeidersbeweging. Dankzij de combinatie van legaal en illegaal werk en dankzij de strijd tegen het opportunisme onder de leiding van Marx en Engels, slaagde de partij er, onder de omstandigheden van de 'uitzonderingswet', niet alleen in zich niet te isoleren van de massa, maar zelfs ook haar invloed flink te versterken en de sterkste partij van Duitsland te worden.

De heersende klassen overtuigden zich met eigen ogen van het falen van Bismarck om een eind te maken aan de sociaal-democraten, d.m.v. de 'uitzonderingswet'. In 1890 weigerde de Rijksdag de wet tegen de socialisten te verlengen en de heersende klassen gingen over naar 'een nieuwe koers', naar 'een zachte' tactiek, naar de politiek van het flirten met de arbeidersbeweging.

In de afscheidsbrief aan de lezers van de krant 'Der Social-Demokrat', die in verband met de afschaffing van de 'uitzonderingswet' zichzelf ophief, maakte Engels de balans op van de heldhaftige strijd van de Duitse arbeiders en hun partij tegen deze wet. Terugkijkend op de periode 1848—1849 schreef Engels in de 'Neue Rheinische Zeitung' over de werking van deze wet tegen de socialisten: 'En dat

* Marx Engels, 'Werke', Bd. 22, S. 518.

was ook op een bepaalde manier een revolutionaire tijd, beginnend met het moment dat op het congres in Wieden de partij heropgebouwd was en daarna begon de strijd opnieuw 'met alle middelen', zowel wettige als onwettige.* Engels waardeerde deze heroïsche periode in de geschiedenis van de Duitse sociaaldemocratie hoog en hij raadde de partij aan om dit, in de tijd van de 'uitzonderingswet' opgerichte, illegale apparaat in stand te houden, om het weer in werking te kunnen stellen als de heersende klassen weer zouden proberen de partij buiten de wet te stellen.

In verband met de verandering van de tactiek van de heersende klassen rees de vraag over de tactiek van de partij, en opnieuw kwam een partijcrisis aan het licht.

Ten eerste trad de 'links' opportunistische oppositie van 'jongeren' naar voren, die zo genoemd was aangezien aan het hoofd ervan een groep van jonge schrijvers en studenten stond, die pretendeerden de rol van theoretici en leiders van de partij te hebben. Deze oppositie begreep de noodzaak niet van het gebruik van legale mogelijkheden, eiste de weigering van parlementaire activiteit en beschuldigde de hele partij van verdediging van de belangen van de kleine bourgeoisie, van opportunisme.

Toen de 'Sächsische Arbeiter-Zeitung' — de krant van de jongeren — geprobeerd had om Engels solidair te verklaren met de oppositie, heeft hij energieke tegenstand geboden tegen deze 'kolossale onbeschaamdheid' en hij gebruikte het voorval om uitgebreide en vernietigende kritiek te leveren op de theoretische opvattingen en de tactiek van de 'jongeren'.

De theoretische opvattingen van de opposi-

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 22,
S. 82.

tie waren volgens Engels onherkenbaar ver-
valst 'marxisme'. In verband hiermee, moest
Engels denken aan de uitspraak van Marx wat
betreft een dergelijk soort 'marxisme'. Deze
uitspraak was aan het einde van de jaren 70 in
trek onder enige Fransen: 'alles wat ik weet, is
dat **ik zelf** geen marxist ben (tot ce que je sais,
c'est que je ne suis pas marxiste)*'.

Wat betreft de avontuurlijke tactiek van de
'jongeren', die afgescheiden was van de reële
werkelijkheid, schreef Engels dat deze tactiek
in het verderf zou kunnen storten 'zelfs de
sterkste miljoentallige partij, onder het geheel
verdiende gelach van de hele vijandige we-
reld' **.

Engels lachte de eigendunk en de illusies
van de 'jongeren', wat betreft hun belangrijk-
heid en betekenis in de partij, uit. Hij wees hen
de weg, die ieder lid van de partij moet gaan,
en op de kwaliteiten die het moet hebben, om
een leiderspositie in de partij in te nemen. 'Ze
moeten begrijpen, dat hun 'academische oplei-
ding', die bovendien nog grondige kritische
zelfcontrole eist, hen in het geheel geen offi-
ciersrang geeft, met het recht op een verant-
woordelijke post in de partij; dat in onze partij
ieder zijn dienst vanaf de laagste functie be-
gint; dat voor het werk op verantwoordelijke
posten in de partij alleen literair talent en theo-
retische kennis onvoldoende is, zelfs wanneer
zowel het één als het ander ontegenzeggelijk
aanwezig is, maar dat men daarvoor eveneens
algemene kennis van de omstandigheden van
de partijstrijd moet hebben en zich zijn vor-
men moet eigen maken; ervaren persoonlijke
eerlijkheid en vastheid van karakter en, uitein-
delijk, vrijwillige aansluiting bij een aantal

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 22,
S. 74.

** *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 22,
S. 74.

strijders, in 'één woord, dat deze 'academisch opgeleide' mensen in het algemeen en in het geheel veel meer moeten leren van de arbeiders, dan de arbeiders van hen.' *

Het partijcongres in Erfurt (1891), in de tijd dat de 'jongeren' een verdere evolutie naar 'links' maakten, besloot dat, indien de leiders van de 'jongeren' zich niet zouden onderwerpen aan de partijbesluiten, zij de partijkringen zouden moeten verlaten. De vertegenwoordigers van de oppositie hebben demonstratief de partijbijeenkomst verlaten en uiteindelijk hebben ze gebroken met de partij; een deel van hen is overgegaan tot het anarchisme.

Naast de opleving van de linksen in de partij, riep de omwenteling tot concessies van de heersende klassen de activering van de reformistische elementen in de partij op. De aanval van de rechtse partijvleugel, na de afschaffing van de 'uitzonderingswet', had zijn uitwerking in eerste instantie in de optredens van Volmar. Terwijl Volmar de 'nieuwe koers' van de regering beschouwde als een verschijnsel van 'waarlijk vriendschappelijke relaties tot de arbeiders', heeft hij de tactiek van de sociaal-democraten in de volgende formule uitgedrukt: 'voor de goede wil — een geopende hand, voor de slechte wil — een vuist.' Aannemende dat de regering van de heersende klassen kan handelen 'voor de belangen van het hele volk', onderwierp Volmar de marxistische theorie aan een herziening. Vanaf dat moment volgde logisch de afwijzing van de revolutie en de overtuiging van Volmar dat de nieuwe maatschappij het resultaat is van geleidelijke wereldse veranderingen.

Volmar stond in die tijd hierin geheel niet

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 22,
S. 75.

alleen binnen de Duitse sociaal-democratie. Veranderingen in de tactiek van de heersende klassen riep een nieuwe terugval tot het lassaleanisme op bij de kleinburgerlijke elementen van de partij, tot nieuwe hervormingsillusies. Terwijl de leiders van de partij, sterk en besluitvol optraden tegen de 'jongeren', hadden de rechtse elementen van hun kant echter niet de vereiste afweer gekregen.

Engels was bang dat Liebknecht en andere leiders van de Duitse sociaal-democratie niet besluitvol een eind zouden maken aan de heviger wordende aanvallen van de opportunisten in de partij.

Wat Kautsky, één van de theoretici van de partij, aangaat, had Engels, zoals ook Marx, bij hem allang een aantal negatieve trekken opgemerkt — onbekwaamheid in het beheersen van de materialistische dialectiek, filisterij en afwezigheid van contact met de echte partijbeweging.

Niet minder onrust boezemde Liebknecht in, bij wie Engels een 'komische verering' voor de Fabiërs had bemerkt.

Zelfs Bebel, die door Engels het meest van alle leiders van de Duitse sociaal-democratie gewaardeerd werd, met al zijn voortreffelijke kwaliteiten, gaf niet altijd blijk van vastheid en consequent handelen in de strijd tegen de opportunisten.

In deze omstandigheden ontstond het gevaar, dat de invloed van de sterker wordende opportunistische elementen ook zijn weerslag zou hebben op het programmaplan, welke de partij moest aannemen op het congres in Erfurt in 1891, in de plaats van het oude programma van Gotha. Dit opmerkende besloot

Engels in de 'Neue Zeit' de 'Kritiek op het programma van Gotha' van Marx en een begeleidende brief aan Bracke te publiceren, die in 1875 bestemd waren voor de partijleiders en niet openbaar waren gemaakt. Terwijl Engels het manuscript 'Kritiek op het programma van Gotha' aan de redacteur van de 'Neue Zeit' stuurde, schreef hij dat, indien er belemmeringen voor haar publicatie zouden zijn, hij verzocht het manuscript door te sturen naar de leider van de Oostenrijkse sociaal-democratie, Victor Adler, in Wenen, waar zij onvoorwaardelijk gedrukt zou worden.

Engels wist dat de publicatie van deze documenten bij velen in Duitsland 'woede en onrust op zou roepen' en hij vergiste zich niet. Als teken van hun 'verontwaardiging' hebben enkele leiders van de partij hun correspondentie met hem verbroken.

Als tegengif tegen de 'Kritiek op het programma van Gotha' moest Kautsky in de 'Neue Zeit' het artikel herdrukken uit de eerste pagina van de centrale partijkrant 'Vorwärts'. In dit artikel, dat geschreven was door Liebknecht, werd in het bijzonder gezegd: 'De Duitse sociaal-democraten zijn noch marxisten, noch lassalleanen, ze zijn sociaal-democraten.' Als tegenwicht van de 'Kritiek op het programma van Gotha' verdedigde dit artikel de principes die ten grondslag lagen aan de vereniging van Gotha. 'Het doel van het congres,' aldus het artikel, 'was vereniging van beide fracties en niet de formulering van wetenschappelijke principes. Er moest gekozen worden tussen het wetenschappelijke kerkelijke concilie en het socialistische verenigde congres.' * Hier is de echte klassieke formulering

---

* 'Neue Zeit',
1891, S. 684.

van de breuk tussen theorie en praktijk gegeven, die later zo karakteristiek voor de partijen van de 2e Internationale is geworden.

Tegelijkertijd heeft de sociaal-democratische afgevaardigde Grillenberger vanaf de tribune van de Rijksdag een verklaring afgegeven, dat de partij de visies van Marx t.a.v. de dictatuur van het proletariaat niet deelt.

Daarom vond Engels het noodzakelijk de tweede bom te sturen naar de opportunistische groepering. 'Inleiding bij het werk van K. Marx "De burgeroorlog in Frankrijk"'. Engels trad hier op tegen de bijgelovige achtting tot de staat welke in Duitsland niet alleen onder de bourgeoisie, maar ook onder de arbeiders was verbreid. Als tegenwicht van de visie op de staat, als het middel van de verwezenlijking van de eeuwige waarheid en rechtvaardigheid, benadrukte Engels, dat 'niets anders is als een mechanisme voor de onderdrukking van een klasse door een andere, net zoveel in de democratische republiek als in de monarchie'. Als voorbeeld gaf Engels de VS., waar twee grote bendes van politieke speculanten waren, die 'om de beurt de staatsmacht in handen namen en haar exploiteerden met behulp van de allersmerigste middelen en voor de allersmerigste doelen. En de natie is hulpeloos t.o.v. deze twee grote groepen van politici, die, als het goed was, haar zouden moeten dienen, maar in de werkelijkheid over haar heersen en haar beroven.'*

Tegen de opportunistische theorieën over de langzame ingroeijing van het socialisme in de omstandigheden van de bourgeoisstaat, stelde Engels de ervaring van de Parijse Commune, die in de praktijk bewees, dat de arbeidersklas-

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 22,
S. 200.

se, eenmaal aan de macht gekomen, 'om die net veroverde macht weer niet te verliezen, het gehele oude mechanisme van onderdrukking, dat tot nu toe tegen haar gebruikt is, moet vernietigen en aan de andere kant, moet zij zich beschermen tegen de eigen afgevaardigden en ambtenaren, door hen allen, zonder uitzondering, als, op elk willekeurig moment, vervangbaar te verklaren.' *

Engels beëindigde de 'Inleiding' bij 'De burgeroorlog in Frankrijk' met de volgende woorden, die direct gericht waren tegen de opportunisten in de Duitse sociaal-democratie: 'De laatste tijd begint de sociaal-democratische filister weer de reddingsangst te voelen bij de woorden: dictatuur van het proletariaat. Wilen jullie weten, geachte heren, hoe deze dictatuur er uit ziet? Dan moeten jullie naar de Parijse Commune kijken. Zij was de dictatuur van het proletariaat.' *

Na korte tijd moest Engels nog een slag toebrengen aan het 'reformisme' en het 'parlementarische idiotisme' in de partij. Het ontwerp van het nieuwe programma van de Duitse sociaal-democratie, alhoewel het beter was dan het programma van Gotha, gaf hem aanleiding een slag toe te brengen aan het vrede-lievende opportunisme van 'Vorwärts' en tegen de monter-bescheiden-vrolijk-vrije ingroeijing van de 'oude zwijnerij' in 'de socialistische maatschappij.' **

Terwijl Engels het programmaplan, dat op het partijcongres in Erfurt besproken moest worden, onderzocht, maakte hij een grondige analyse van het motiverende (theoretische) deel van het programma, haar politieke en economische eisen. Het grootste belang had-

---

* *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 22, S. 199.

* *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 22, S. 201.

** *Marx/Engels*, 'Werke', Bd. 38, S. 105.

den de kritische opmerkingen van Engels, wat betrof de politieke eisen.

Engels verzette zich heftig tegen de pogingen om de partij te overtuigen, dat in de in Duitsland bestaande politieke orde de sociaal-democraten de verwezenlijking van al hun eisen op een vredige, wettelijke manier zouden kunnen bereiken. Engels was voldoende voorzichtig om zich niet te verstrikken in de vraag over de toekomstige mogelijkheden van concrete vormen van overgang naar het socialisme in verschillende landen. 'Het is mogelijk je voor te stellen,' schreef hij, 'dat de oude maatschappij vreedzaam zou kunnen ingroeien in de nieuwe maatschappij in zulke landen, waar de volksvertegenwoordigers al de macht in handen hebben, waar het mogelijk is alles op de constitutionele manier te bereiken, als je de meerderheid van het volk achter je hebt.'* Maar een andere situatie was er in Duitsland, waar de regering bijna almachtig was, en de Rijksdag, welke Liebknecht treffend 'het vijgeblaadje van het absolutisme' genoemd had, had geen reële macht. En Engels ontmaskerde de opportunistische illusies. Ze dachten dat het in deze politieke orde mogelijk was op een idyllisch-vredige manier een republiek te scheppen, en niet alleen een republiek, maar zelfs een communistische maatschappij.

Engels drong aan op de strijd tegen het opportunisme en gaf een duidelijke definitie van deze strijd: 'Dit prijsgeven van de grote, belangrijke opvattingen terwille van de voorbijgaande belangen van de dag, deze jacht op voorbijgaande successen en de strijd voor hen, zonder rekening te houden met de latere gevolgen, het is het offeren van de toekomstige

---

* *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 22,
S. 236-237.

beweging voor de huidige beweging,— misschien, komt het voort uit “eerlijke” motieven. Maar het is opportunisme en het blijft opportunisme, en “eerlijk” opportunisme is wellicht nog gevaarlijker dan alle andere.’**

* * *

Ondanks het feit dat de onverbiddelijke en snel vliegende tijd reeds het achtste decennium van het leven van Engels begon te tellen, was hij nog steeds jeugdig en monter. Te oordelen naar zijn beweeglijk, sterk en recht figuur, zijn nauwelijks grijzende baard en zijn hoofd, waarop nauwelijks een grijs haar te vinden was, kon je hem nog niet ouder dan vijftig geven. Nog jonger was Engels van geest: hij behield een levendig verstand, levensblijheid en humor.

Tot het einde van zijn leven bezat Engels een enorme werklust en energie. Alleen al de post die hij ontving was verbazingwekkend. Elke dag werd er in het huis aan de Regent Park Road een berg kranten en brieven in alle Europese talen bezorgd. En Engels vond de tijd om dit alles door te kijken, om te reageren op alle gebeurtenissen, en om de brieven te beantwoorden.

Echter de jaren deden hun werk. Op 4 december 1894 schreef Engels aan Sorge, dat hij op zijn 75e al niet meer zo monter was als vroeger, hoewel hij nog vol kracht was en zijn werklust niet verloor en nog evenveel werkkraft bezat.

Toen Engels deze regels schreef werd zijn organisme reeds ondermijnd door een ernstige

---

** *Marx/Engels*,
'Werke', Bd. 22,
S. 237.

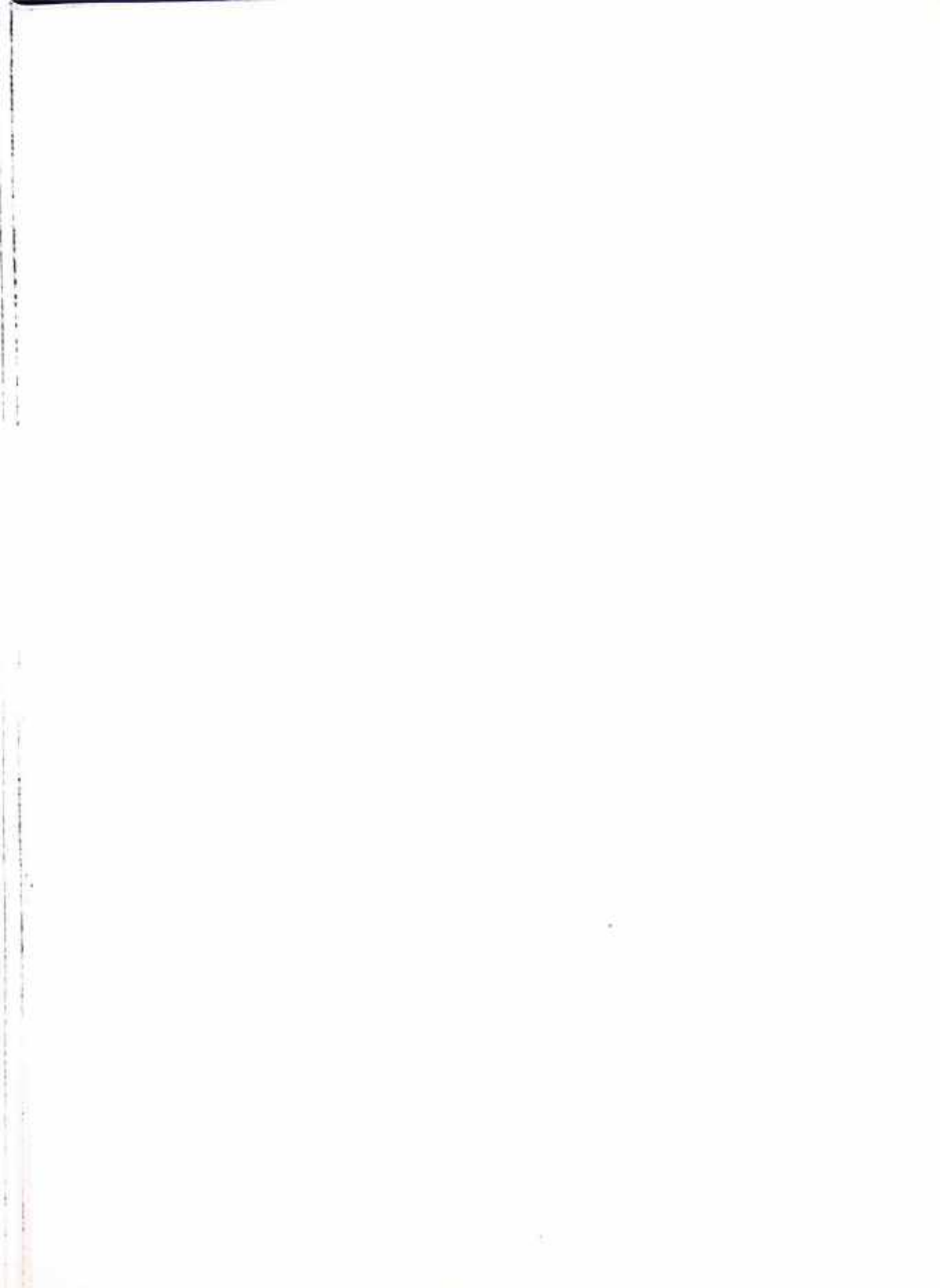
ziekte, die de artsen voor de patiënt verborgen hielden: kanker aan de slokdarm. Volgens Viktor Adler, die in die tijd naar Londen ging, droeg Engels de kwellende ziekte 'stoïcijns en zelfs met humor'. Terwijl hij zijn einde voelde naderen, gedroeg Engels zich tegenover de dood met een moedige rust.

Op 5 augustus 1895, om 10.30 u. 's avonds, was Friedrich Engels niet meer. In een brief aan de executeur testamentair van 14 november 1894 sprak Engels de wens uit dat zijn lichaam na zijn dood gecremeerd werd en dat het stof in de zee gezonken werd.

Volgens de wil van Engels droeg zijn begrafenis een zeer bescheiden karakter. Op de burgerlijke begrafenis op 10 augustus waren slechts zijn verwanten, zijn nabije vrienden en medestrijders uit diverse landen, in totaal een man of 80. Slechts een zeer klein aantal personen was aanwezig bij de crematie. Op 27 augustus werd de urn met het stof van Engels gebracht naar East Born, de lievelingsbadplaats van Engels, en op enige afstand van de kant verzonken in de golven van de zee.

De socialistische pers meldde welk een verlies het internationale proletariaat geleden had.

De jonge Russische sociaal-democraat Vladimir Iljitsj Oeljanov voegde als epigraaf aan zijn necrologisch artikel 'Friedrich Engels' de gevoelvollen woorden van Nekrasov toe: 'Welk een lichtend verstand is gedooft, wat voor een hart hield op te slaan!'.

Naamregister

- Adler, Viktor* (1852—1912) — 284
Aveling, Eduard (1849—1898) — 263, 265
Bakoënin, Michail (1814—1876) — 225—227, 229—233
Balzac, Honoré de (1799—1850) — 173
Bauer, Bruno (1809—1882) — 27, 52, 56/57, 62
Bauer, Edgar (1820—1886) — 27, 52, 57
Bauer, Heinrich (ca.1813—?) — 61, 72, 94, 120, 140
Bebel, August (1840—1913) — 195, 197, 240, 275, 283
Becker, Hermann Heinrich (1820—1885) — 114
Becker, Johann Philipp (1809—1886) — 160, 247/248, 251/252, 259
Beethoven, Ludwig van (1770—1827) — 13
Bismarck, Otto von (1815—1898) — 182/183, 191—193, 195, 197, 213, 217, 235, 279
Blanc, Jean-Joseph-Louis (1811—1882) — 176
Blanqui, Louis-Auguste (1805—1881) — 67, 236
Bloch, Joseph (1871—1936) — 256
Bogdanovitsj, Ippolit (1803—1803) — 172
Born, Stephan (1724—1899) — 108/109
Bornstedt, Adolph von (1851) — 76, 34
Boulangier, Georges-Eugène-Jean-Marie (1837—1902) — 22
Bowring, John (1792—1872) — 72
Bracke, Wilhelm (1842—1896) — 284
Brousse, Paul-Louis-Marie (1844—1912) — 25, 27
Burns, John (1858—1893) — 207
Burns, Lydia (1827—1878) — 208
Burns, Mary (1821—1863) — 20, 158
Burgers, Karl Ludwig (1788—1837) — 101
Cabet, Etienne (1788—1856) — 77, 70
Camphausen, Ludolf (1803—1890) — 99, 103
Carlyle, Thomas (1795—1881) — 40
Cavaignac, Louis-Eugene (1802—1857) — 110, 115
Cervantes Saavedra, Miguel de (1547—1616) — 173

- Dana, Charles Anderson* (1819—1897) — 163
Darwin, Charles Robert (1809—1882) — 174, 245
Derzjavin, Gavril (1743—1816) — 172
Dobroljoebov, Nikolaj (1836—1861) — 172
Dronke, Ernst (1822—1891) — 101, 115, 158
Dupont, Anthime-Eugene (ca. 1831—1881) — 228
Duhring, Eugen Karl (1833—1921) — 245

Eccarius, Johann Georg (1818—1889) — 120
Engels, Friedrich sen. (1796—1860) — 6
Engels, Friedrich (1820—1895) — 6—15, 20—80, 82, 85—141, 143, 146—187, 190—253, 257—287
Engels, Marie (1824—1901) — 12

Feuerbach, Ludvig (1804—1872) — 30, 52, 54/55, 58, 60, 62, 66, 89, 255
Fichte, Johann Gottlieb (1762—1814) — 37
Fourier, Charles (1772—1837) — 37, 48/49, 67, 70
Freiligrath, Ferdinand (1810—1876) — 12, 23
Friedrich Wilhelm III (1770—1840) — 20, 24

Garibaldi, Giuseppe (1807—1882) — 167

Gigot, Philippe-Charles (1819—1860) — 68
Gottschalk, Andreas (1815—1849) — 109
Gräber, Friedrich (1822—1895) — 13, 21
Gräber, Wilhelm (1820—1895) — 13/14, 26
Gribojedov, Aleksandr Sergejevitsj (1795—1827) — 285
Grillenberger (1848—1897) — 285
Guesde, Jules (1845—1922) — 236—238, 271
Gumpert, Edward (?—1893) — 158
Gutzow, Karl — 23

Hansemann, David Justus (1790—1864) — 98, 103
Hardy, James Keir (1856—1915) — 265
Harney, George Julian (1817—1897) — 36, 61, 175/176
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770—1831) — 16/17, 20/21, 26, 28, 30, 37, 53, 55, 62, 174, 225
Heine, Heinrich (1797—1856) — 23, 70, 161
Herwegh, Georg (1817—1875) — 94/95
Hess, Moses (1812—1875) — 77
Hyndman, Henry Mayers (1842—1921) — 263

Imandt, Peter (1823—1897) — 158

Jaurès, Jean (1859—1914) — 271
Jones, Ernest Charles (1819—1869) — 175/176

- Jung, Alexander* (1799—1884)
31
- Kant, Immanuel* (1724—1804) — 37
- Karamzin, Nikolaj* (1766—1826)
— 172
- Kautsky, Karl* (1854—1938)
283/284
- Kriege, Hermann* (1820—1850)
— 69/70
- Krylov, Ivan* (1769—1844) — 172
- Kugelman, Louis (Ludwig)*
(1828—1902) — 207, 221, 223
- Lafargue, Laura (g. Marx)*
(1845—1911) — 216, 271
- Lafargue, Paul* (1842—1911) —
216, 228, 233, 236—238,
271
- Lassalle, Ferdinand* (1825—
1864) — 174, 179—183, 195—
197, 206
- Lavrov, Pjotr* (1823—1900) — 228,
250
- Lenin, Vladimir Iljitsj* (1870—
1924) — 39, 48, 53, 57, 69/70, 79,
82/83, 86, 90, 93, 109, 135, 149,
156, 159, 203, 209, 251/252, 260
- Lessner, Friedrich* (1825—1910)
— 119
- Liebkecht, Wilhelm* (1826—
1890) — 140, 183, 195, 197, 215,
247, 283/284, 287
- Lomonosov, Michail* (1711—
1765) — 172
- Louis Philippe* (1773—1850) — 92
- Lucraft, Benjamin* (1809—1897)
— 226
- Malou, Benoit* (1831—1893)
236/237
- Malthus, Thomas Robert* (1766—
1834) — 39
- Mann, Tom* (1856—1941) — 265
- Marx, Edgar* (1847—1855)
161
- Marx, Franziska* (1851—
1852) — 161
- Marx, Heinrich* (1777—
1838) — 51
- Marx, Heinrich Guido* (1849—
1850) — 161
- Marx, Jenny (g. von Westphalen)*
(1814—1881) — 53, 212
- Marx, Jenny (dochter van
K. Marx)* — 210
- Marx, Karl* (1818—1883) — 8,
27/28, 38, 44, 50—125,
131—167, 172—279, 281,
284/285
- Marx-Aveling, Eleanor* (1855—
1898) — 8, 135, 157, 206, 216,
249, 263, 265
- Meyer, Sigfrid* (ca. 1840—
1872) — 139
- Millerand, Alexandre* (1859—
1943) — 271, 274
- Moll, Josef* (1812—1849) — 61,
72, 110, 114, 120
- Moore, Samuel* (1838—
1911) — 158
- Morgan, Lewis Henry* (1818—
1881) — 252
- Napoleon I* (1769—1821) — 6
- Napoleon III, Louis Bonaparte*
(1808—1873) — 149/150, 178—
180, 191, 211, 213, 252

- Odger, George* (1820—1877) — 226
- Owen, Robert* (1771—1858) — 37, 48/49, 67
- Plechanov, Georgi Valentinovitsj* (1856—1918) — 265
- Poesjkin, Aleksandr Sergejevitsj* (1799—1837) — 171
- Proudhon, Pierre-Joseph* (1809—1865) — 37, 70, 190/191, 236
- Ricardo, David* (1772—1823) — 39, 54
- Ruge, Arnold* (1802—1880) — 31, 38, 53, 156
- Saint-Simond, Claude Henri de Rouvroy* (1760—1885) — 37, 48—49, 67, 70
- Saltykov-Sjtsjedrin, Michail* (1826—1889) — 171
- Schapper, Karl* (1813—1870) — 61, 72/73, 94, 114, 119, 147, 153
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph von* (1775—1854) — 28—31, 37
- Schmidt, Konrad* (1836—1932) — 257
- Schneider, Karl* — 119
- Schorlemmer, Carl* (1834—1892) — 158
- Schramm, Conrad* (1822—1858) — 140
- Schweitzer, Johann Baptist von* (1834—1875) — 191, 197
- Seiler, Sebastian* (ca. 1810—ca. 1890) — 68
- Shakespeare, William* (1564—1616) — 174
- Sickingen, Franz von* (1481—1523) — 174
- Smith, Adam* (1723—1790) — 39, 54
- Soemarokov, Aleksandr Petrovitsj* (1717—1777) — 172
- Sorge, Friedrich Adolph* (1828—1906) — 232, 248
- Stieber, Wilhelm* (1818—1882) — 153
- Stirner, Max* (1806—1856) — 27, 62
- Strauss, David Friedrich* (1808—1874) — 14, 20/21
- Tedesco, Victor* (1821—1897) — 68
- Tsjernysjevski, Nikolaj* (1828—1889) — 172
- Volmar, Georg Heinrich von* (1850—1922) — 274—276, 282
- Wallau, Karl* (1823—1877) — 94
- Webb, Sidney* (1859—1947) — 264
- Weitling, Wilhelm* (1808—1871) — 37, 67, 69/70, 73, 76, 109
- Westphalen, Edgar von* (1819—1890) — 68
- Weydemeyer, Joseph* (1818—1866) — 68
- Willich, August* (1810—1878) — 133—135, 140, 147/ 148, 153, 156, 176
- Wolff, Ferdinand* (1812—1859) — 68, 101, 115
- Wolff, Wilhelm* (1809—1864) — 68, 72/73, 94, 101, 103, 112, 115, 130, 158
- Wrangel, Friedrich Heinrich Ernst von* — 118
- Zjoekovski, Vasili* (1783—1852) — 172

**Verschijnt in 1990
bij uitgeverij 'Progres'**

**NATAN EJDELMAN
DEKABRISTEN**

Natan Ejdelman, de bekende Sovjet—historicus, vertelt in zijn boek over de Dekabristen, de eerste revolutionairen van adellijke afkomst, die in 1825 in opstand kwamen tegen de tsaar Nicolaas I, en over hun poging om het sociaal-economische leven van het Rusland in het begin van de 19e eeuw te hervormen.

Centraal staan de psychologische portretten van de meest briljante figuren in deze beweging, hun lotgevallen en de invloed van hun ideeën en daden op de toekomstige generaties. Het boek is geschreven voor een grote lezerskring.